

T.C.

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**SOSYAL BİR PROBLEM OLARAK DİLENCİLİĞE
KUR'ÂN'IN BAKIŞI**

Feyzullah SELVİ
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**SOSYAL BİR PROBLEM OLARAK DİLENCİLİĞE
KUR'ÂN'IN BAKIŞI**

Hazırlayan
Feyzullah SELVİ

Danışman
Doç. Dr. Zeki TAN

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**SOSYAL BİR PROBLEM OLARAK DİLENCİLİĞE KUR’ÂN’IN BAKIŞI**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

05/09/2019

Feyzullah SELVİ

KABUL VE ONAY

FEYZULLAH SELVİ tarafından hazırlanan **SOSYAL BİR PROBLEM OLARAK DİLENCİLİĞE KUR'ÂN'IN BAKIŞI** adlı çalışma, **05/09/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **TEFSİR** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak **oybirliği/oyçokluğu** ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Prof. Dr. Şadi EREN

Başkan

(İmza)

Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

Üye

(İmza)

Doç. Dr. Zeki TAN

Üye (Danışman)

ÖZET

İslam Medeniyetimizde Müslümanların, Hz. Peygamberin (asv) “*Veren el, alan elden üstündür.*” hadisini sosyal hayatta ilke kabul edip kendisine el açan kimsenin elini boş bırakmadığı her kesin malumudur. İslam’ın sosyal yardımlaşma ve dayanışmanaya verdiği önem ve bu hususta infak için yönlendirici teşvikleri nedeniyle dilencilik cemiyetin merhamet duygularından beslendiği, dilenen insanların da toplumun bu hislerinden yararlanarak hemen hemen her mekanda dilendikleri görülen bir gerçektir. Bu sayede dilencilik, sosyal bir sorun haline geldiği, bu problemin günlük yaşantımızda varlığını her geçen gün daha fazla hissettirdiği de bir hakikattir.

Bu çalışmamızın amacı, sosyal bir sorun olan, günlük hayatımızda hemen her yerde karşılaştığımız dilencilik olgusuna Kur’ân-ı Kerim’in bakışını yansıtmaktır.

Bu çerçeve etrafında çalışmamız, giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde, sosyal bir problem olan dilencilik, dilencilik anlamına gelen kavramlar, dilencilik belirlenen dönemlerde tarihçesinden bahsettik.

İkinci bölümde, dilencilik sebepleri ve sonuçlarını konuyla ilgili yapılan sosyolojik çalışmalardan hareketle Kur’ân ayetleri bağlamında ele aldık.

Üçüncü bölümde, Kur’ân’ın dilencilik bakışını yansıttıktan sonra Kur’ân’ın dilencilik ıslahını ele aldık.

Sonuç bölümünde ise, araştırmamızda işlediğimiz konuların tamamını kapsayan genel bir değerlendirme yaptık.

Anahtar Kelimeler

Kur’ân, İslam, Sosyal Yardımlaşma, İnfak, Dilencilik, İnsan

ABSTRACT

Muslims in our Islamic civilization, Hz. The Prophet's (asv) "Giving hand is superior to the receiving hand." It is evident that anyone who accepts the principle of social life and leaves his hand empty. It is a fact that begging feeds on the feelings of compassion of the society because of the importance that Islam attaches to social assistance and solidarity, and its encouraging incentives in this regard, and that the begged people benefit from these feelings of compassion in almost every place. n this way, it is a fact that begging has become a social problem and this problem makes its existence more and more felt in our daily lives.

The aim of this study is to reflect the Qur'an's view on the phenomenon of begging that we encounter almost everywhere in our daily lives, which is a social problem.

Our study around this framework consists of three chapters and conclusion. In the first part, we talked about begging as a social problem, concepts that mean begging, and the history of begging in certain periods.

In the second chapter, we discussed the reasons and results of begging in the context of Qur'anic verses based on sociological studies on the subject.

In the third chapter, after reflecting the Qur'an's view of begging, we discussed the correction of the Qur'an's begging.

In the conclusion part, we made a general evaluation covering all of the topics we have covered in our research.

Key Words:

Qur'an, Islam, Social Aid, Infak, Begging, Human

ÖN SÖZ

Allah, insanı bir tek olan Rabbine kullukta bulunması için yaratmış, başıboş bırakmamış, kendisine kitaplar yoluyla rehberlikte bulunmuştur. Allah, insanoğlunun ebedi mutluluğa ulaşması için insana akıl, irade ve kudret bahşetmiştir. Kendisinde asla şüphe bulunmayan Kur'ân-ı Kerim de, insanlara yol göstermek, muttakileri hidayet etmek için, onları dünya ve ahirette gerçek saadete ulaştırmak amacıyla gönderilmiş son ilahi kitaptır.

Kur'ân, insana dünya hayatını imar etmenin esaslarını öğretmiş, bu yolda yaşayacağı problemlerin çözüm yollarını da göstermiştir. İşte insan, kıyamete kadar karşılaacağı sorunların çözümünü, sosyal problemlerin çıkış yolunu Kur'ân'da aramak durumundadır.

Bu nedenle biz, “Sosyal Bir Problem Olarak Dilencilige Kur'ân'ın Bakışı”nı araştırırken Kur'ân'ın dilencilik konusunda ne söylemiş olduğunu, bu problemin, toplumların artık kabuk bağlamış sosyal bir yarası olan bu sorun hakkında bizzat Kur'ân'a müracaat etmeye çalıştık. Geçmişte olduğu gibi günümüz insanının da en mühim sorunlarından biri dilencilik olmuştur. Kur'âni bakıştan hareketle bu sorununun sebeplerini, sonuçlarını ve Kur'ân'da dilencilige engel kurumları gücümüz nispetinde açıklamaya çalıştık. Çünkü insanlık tarihinde yer etmiş bu sorun bu gün de sosyal hayatın içine işlemiş probleminden biridir. Bu problem, tedbir alınmazsa gelecekte de var olacaktır. Bugün, elinin emeğiyle çalışıp kazanan, rızkını temin eden insanların yanında, hemen her mekanda alın teri dökmeden insanlara el açan, kolay yoldan kazanmayı tercih eden dilencilere rastlanmaktadır. Bu durum her geçen gün bu yola tevessül eden insanların sayısını artırırken emeğin, çalışmanın, üretmenin kıymetini dolaylı yoldan da olsa düşürmektedir.

Bu sebeple, insan hayatında dini, sosyal, ekonomik bir çok alana etki eden güncel bir sorunu incelemek istedik. Tezimizin konusunu dilencilik olarak belirledik. Bu minvalde, araştırmamızın ilk bölümünde Kur'ân'da dilencilikle ilgili ayetleri gösterip dilencilik manasına gelen kavramları tahlile çalıştık. Belirli dönemlerde dilencilik

hakkında bilgi verdik. Konuyu işlerken Tefsir, Hadis, Fıkıh, İslam Tarihi gibi klasik İslami disiplinlere de müracaat ettik, yeri geldikçe kaynaklardan tespit ettiğimiz hadislerle de destekledik. Konuyla ilgili sosyal araştırmalardan da istifade ettik. Güncel eserlerden de istifade ederek konumuzu temellendirmeye gayret ettik. İkinci bölümde, tesbit ettiğimiz kadarıyla dilencililiğin sebep ve sonuçlarını irdeledik. Üçüncü bölümde, Kur'ân'ın dilencililiğe bakışını yansıttıktan sonra, Kur'ân'ın dilencililiği ıslahı sadedinde sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumlarını açıkladık. Bireyin ve toplumun ıslahına dair açıklama yaptıktan sonra sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapmaya çalıştık.

Neticede, yeryüzünü imar için halife seçilen insanın bu dünyayı yaşanabilir kılması için muhakkak sorunlarını fark etmeye, bunlara çözüm üretmeye gayret etmesi elzendir. Bu çalışmamızın, dilencilik gibi güncel bir probleme dikkatleri çekmesi, araştırma konumuzla birlikte İslam'ın sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya verdiği önemin bir kez daha gözler önüne serilmesi için faydalı olmasını Cenab-ı Hakk'tan niyaz ediyorum.

Araştırmamın her aşamasında yaptığı teşvikler, çok kıymetli katkılar ve bu çalışmanın bu duruma gelmesi için harcadığı emekten dolayı, çok değerli hocam Doç. Dr. Zeki TAN'a; kaynak temini ve yol göstericiliğiyle kendilerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ali Rıza GÜL ve Doç. Dr. Adil ŞEN gibi hocalarıma şükranlarımı arz eder, saygılar sunarım. Ayrıca çalışmamın başından sonuna sabır ve sebatla bana destek olan kıymetli eşime teşekkür ederim.

Feyzullah SELVİ

İğdır 2019

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	I
KABUL VE ONAY	III
ÖZET.....	IV
ÖN SÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. SOSYAL BİR SORUN OLARAK DİLENCİLİK.....	3
1.1. Kavramsal Çerçeve	6
1.2. Dilenci-Dilencilik Anlamına Gelen Kavramlar	7
1.2.1. Deryûz, Deryûze (دريوزه-دريوز)	7
1.2.2. Gedâ(گدا).....	7
1.2.3. Goygoycu	8
1.2.4. Sâil (سأل-السائل).....	9
1.2.5. Tese'ül.....	9
1.3. Dilencilik'in Tarihçesi.....	11
1.3.1. Hz. Peygamber (sav.) Döneminde Dilencilik	12
1.3.2. Emeviler Döneminde Dilencilik	19
1.3.3. Abbasiler Döneminde Dilencilik	19
1.3.4. Osmanlılar Döneminde Dilencilik	20
1.3.5. Günümüzde Dilencilik	22
İKİNCİ BÖLÜM.....	24
2. DİLENCİLİĞE SÜRÜKLEYEN SEBEPLER VE DİLENCİLİĞİN SONUÇLARI .	24
2.1. DİLENCİLİĞİN SEBEPLERİ	24
2.1.1. Yoksulluk	24
2.1.2. Dünyevîleşmek-Tamahkâr Olmak	27
2.1.3. Dilencilik'i Meslek Edinmek	29
2.1.4. Dini Duyguların İstismarı	34

2.2. DİLENCİLİĞİN SONUÇLARI	37
2.2.1. İnsan Onurunun Hiç Sayılması	37
2.2.1.1. Çocuklar/Kadınlar/Engelliler/Yaşlılar veya Hastaların Ekonomik Sömürü Aracı Yapılması	38
2.2.1.2. Yardımlaşma, Diğerkâmlık ve Acıma (Merhamet) Gibi İnsani/Ahlâki Hasletlerin Zayıflaması.....	40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	41
3. KUR'ÂN'IN DİLENCİLİĞE BAKIŞI	41
3.1. KUR'ÂN VAHYİNİN DİLENCİLİĞE BAKIŞI.....	41
3.1.1. Kur'ân'ın Dünya Hayatına Bakışı.....	41
3.1.1.1. İnsanın Dünyadaki Konumu	44
3.1.1.2. Hz. Peygamber Örneği.....	46
3.1.2. Kur'ân'ın Çalışmaya Bakışı (Kesb).....	48
3.1.3. Kur'ân'da Mülkiyet Anlayışı	51
3.1.4. Kur'ân'a Göre Fakirlik ve Zenginlik	53
3.1.4.1. Fakirlik ve Zenginlik Kavramlarının Sözlük Manası	53
3.1.4.2. Kur'ân'ın Fakirlik ve Zenginliğe Bakışı.....	55
3.1.5. Dilenciliğin Cevazı	59
3.2. KUR'ÂN'IN DİLENCİLİĞİ ISLAHI.....	62
3.2.1. İnfâk/İslam'da Sosyal Yardımlaşma Müesseselerinin Kurulması.....	62
3.2.1.1. İnfâkın Sözlük ve Terim Anlamı	64
3.2.1.2. İnfâkın İslam'daki Yeri ve Önemi	65
3.2.1.3. İnfâkın Hedefi	67
3.2.1.4. İnfâk Türleri.....	72
3.2.1.4.1. Zorunlu İnfak	72
3.2.1.4.1.1. Zekât	72
3.2.1.4.1.1.1. Zekâtın Sözlük ve Terim Anlamı.....	74
3.2.1.4.1.1.2. Kur'ân'da Zekâtın Önemi	75
3.2.1.4.1.1.3. Zekâtın Sosyal Hedefi.....	80
3.2.1.4.1.1.4. Kurban	84
3.2.1.4.1.1.5. Nezr (Adak).....	87
3.2.1.4.1.1.6. Fitre (Sadaka-i Fıtr)	89
3.2.1.4.1.1.7. Nafaka	91
3.2.1.4.1.1.8. Kefâret	93
3.2.1.4.1.1.9. Fidyeye	94
3.2.1.4.1.1.10. Fey ve Ganimetler	96
3.2.1.4.2. Gönüllü İnfak	98
3.2.1.4.2.1. Sadakalar	98
3.2.1.4.2.2. Karz-ı Hasen.....	101

3.2.1.4.2.3. Sadaka-i Cariye (Vakıf).....	103
3.2.1.4.2.4. İsar	106
3.2.2. Kur'ân'da Bireyin ve Toplumun Islahı	108
3.2.2.1. Helal Kazancı Teşvik Edip Haram Kazancı Yasaklamak	109
3.2.2.2. İsrافی ve Cimrılığı Yasaklamak, Cömertliği Teşvik Etmek	111
3.2.2.3. Bireyleri Kanaatkâr Kılmak.....	114
3.2.2.4. Sosyal Refahı Artırmak	116
SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA	122

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>agm.</i>	Adı geçen makale
<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
<i>sav.</i>	Sallallahü aleyhi vesellem
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>c.</i>	Cilt
<i>c.c.</i>	Celle celâluh
<i>vr.</i>	eviri
<i>DİA</i>	Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>DİB.</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>ed.</i>	Editör
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>Hz.</i>	Hazret
<i>r.a.</i>	Radıyallahu anh
<i>s.</i>	Sayfa
<i>Sad.</i>	Sadeleştiren
<i>TDK</i>	Türk Dil Kurumu
<i>TDV.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk.</i>	Tahkik
<i>Thrc.</i>	Tahric
<i>Takd.</i>	Takdim
<i>trc.</i>	Tercüme eden
<i>tsz.</i>	Tarihsiz
<i>v.b.</i>	Ve benzeri
<i>v.d.</i>	Ve devamı
<i>Yay.</i>	Yayın
<i>Ysz.</i>	Yersiz

GİRİŞ

İnsanı yoktan var eden Allah (c.c.), insanın sosyal bir varlık olarak yaşamasını irade etmiş, ona arzda halife olma şerefini vermiş, yeryüzünde olanların hepsini insan için yaratmış,¹ insanı sınamak için bazısını bazısına derece derece üstün kılmıştır.² Bu üstünlük farklarından biri de insanların rızıklarının farklı ölçülerde takdir edilmesidir. Kur'ân'da bu üstünlüğün sebebi olarak, Zuhur Sûresi'nin 32. Âyetinde: “*Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.*” hükmüyle insanların rızıklarının Allah tarafından takdir edildiği, içtimai hayatın sağlıklı, dengeli ve ideal bir şekilde sürdürülebilmesi için servetin ve iş paylaşımının beşer arasında ilahi hikmet gereği farklı derecelerde belirlendiği haber verilmiştir.

Allah, dilediğine hesapsız verir³. O, dilediğine bol rızık vererek, dilediğinden de rızık kısararak ihsan ettiği nimetlerle insanı imtihan eder.⁴ Allah'ın adaletinin gereği, inanan,⁵ sâlih amelde bulunan, güzel ahlak sahibi insanlar ile inkâr eden, mâsiyete devam eden, kötü ahlak sahibi kulların yaptıklarının karşılığını, mükâfatını âhirette bir

¹Bakara, 2/28-30,

²En'âm, 3/165,

³Bakara, 2/212; Âl-i İmrân, 3/27,37; Mâide, 5/88, En'âm, 6/151; Yunus, 10/31.

⁴Kardâvî, *Fukaralık ve İslam*, trc. Avni İlhan, Akyol Matbaa Ortaklığı, İzmir, 1976, 3.

⁵E-m-n fiilinin aslı الأمن olup asıl anlamı gönül huzuru ve korkunun bertaraf olmasıdır. الأمن ile الأمان birer mastardır. Eman, bazen insanın güven içinde olduğu bir hali, bazen de emin olunamayan durumu anlatmak için kullanılır. آمن ise, sadece iki manada kullanılmaktadır. Birincisi, kendi kendine müteaddî (geçişli-nesne alabilen) manası taşır. Burada آمنته denir ki, manası "ona güven verdim/onu güvenliğe kavuşturdum" olur. İkincisi müteaddî değildir. آمن bu şekilde, "güven sahibi oldu, güven içinde yaşadı" anlamlarına gelir. الإيمان İman, Hz. Muhammed (asv)'in şeriatini kabul etmek, itikat, kalbin tasdiği anlamlarına gelir (Bkz. Mâide, 5/69, Yusuf, 12/106). İman, bazen övgü manasında kullanılır ki bu halde insanın Hakk'a bağlanışını ifade eder. Bu ise, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organların hayatta buna göre amelde bulunmasıyla gerçekleşir. Hadid Suresinin 19. âyetindeki iman, bu manada kullanılmıştır. İtikâd (inanç), doğru söz ve salih amelin her birine de iman denir (Bakara, 2/143). Hz. Peygamber (sas) Cibril hadisinde (Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1) imanı altı esas üzerine zikretmiştir. İnanan (Mü'min) ise; iman kelimesinin ism-i faili olup Allah'ı ve Hz. Muhammed'in şeriatini kalben tasdik edip dil ile ikrar eden kimseye denir. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî (ö. 816/1413), *Kitabü't-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1983, 196; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâder, Beyrût, tsz., 163-166; Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğîb el-İsfehânî (ö. 502), *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Tahk., Muhammed Halil Aytânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 2014, 35-36.

tutmayacaktır. Dünya hayatında insanlar, toplumsal statüsüne, rengine veya zenginliğine göre değil, bilakis inanıp yaşadığı hayat tarzına göre bir mânâ kazanırlar.⁶

İslam'a göre, zenginlik Allah'a hamd edilmesi ve şükredilmesi gereken bir nimettir. Fakirlik ise, kendisinden Allah'a sığınılacak bir musibet, bir problemdir.⁷ Bunun için de insanı rızkını temin etmeye sevk eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا
وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Allah’ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah’tan, O’nun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁸ buyrulmuştur. Bir başka âyette ise,

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ لِيَاءَهُ تَعْبُدُونَ

“Artık Allah’ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin. Eğer yalnız O’na ibadet ediyorsanız, Allah’ın nimetine şükredin.”⁹ buyrulurken insana helal rızık temin etme sorumluluğu yüklenmiştir.¹⁰ İşte insanın kendisine verilen rızık nimetini temin etmenin yolu da helalinden çalışıp kazanmak, kesb¹¹ etmektir. İktisâb, helal yoldan kazanç temin etmektir. Nasıl ki ilim talep etmek her Müslümana farzdır, helalinden rızık elde etmek de her Müslümana farzdır.¹² İmam Muhammed rızık yollarını dört olarak açıklamıştır. Bunlar *işçilik, ticaret, ziraat ve san’attır*.¹³

⁶Mehmet Şeker, *İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, 15.

⁷Yusuf el-Kardâvî, *Fukaralık ve İslam*, trc. Avni İlhan, Akyol Matbaa Ortaklığı, İzmir, 1976, 10.

⁸ Nisa, 4/32.

⁹Nahl, 16/114.

¹⁰Ayrıca bkz. Bakara, 2/57, 172; Mâide, 5/88, En’âm, 6/142; A’râf, 7/160.

¹¹Kesb(الكسب): “Kişinin dinî, ahlâkî ve iktisadî hayatındaki her türlü kazanımıdır.” Kurân-ı Kerîm’de kesb, kişinin sorumluluk alanına dahil olup karşılığı görülecek olan her türlü inanç, düşünce ve faaliyet ile özellikle iş ve ticaret hayatında elde ettiği maddî kazançlar için de kullanılmıştır (el-Bakara 2/267; Nisâ, 4/32; Mesed, 111/2). Mustafa Çağrırcı, “Kesb”, *DİA*, XXV, 302-303.

¹²Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit, haz. Heyet, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, 2008, XXX, 320-321.

¹³Serahsî, *el-Mebsût*, 343.

Her ne kadar kazanç elde etme yolları bunlar olsa da Allah'ın dilediği mutedil ümmetlerden sonra, Yaraticının takdir ettiği rızık¹⁴ ile yetinmeyen ve içinde bulunduğu ekonomik durumu kabullenmeyen¹⁵, dünya hayatına hırsla bağlanan, bağlandıkça dünyevileşen bir âdemoğlu türemeye başladı. Bu neslin şiddetle benimsediği “*kazan kazan*” arzusu sadece yiyip içmekten, gününü gün etmekten ibaret olan bir hayat, insanın yüksek şerefiyle mütenasip olmadığı içindir ki¹⁶ yeni nesil, ihtiyaç sahibi olmasa da mal hırsı yüzünden kazanç için her yolu mübah kabul etmeye başladı. Öyle ki insan, birbirlerinin mallarını aralarında haksız yere yemeye başladı, insanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları yetki sahiplerine (rüşvet olarak) verir oldu.¹⁷ Hatta fakirlik endişesiyle çocuklarını öldürme¹⁸ yolunu dahi ihdas etti. Bazıları ise insanlardan yardım talep etme yolunu tuttu. İnsanlardan dilenme konumundaki bu kişiler, ihtiyaç sahibi olmasa da yoksulluk, hastalık ve yolda kalma figürlerini kullanarak insan onuruna yakışmayan bu yola tenezzül ettiler.¹⁹

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SOSYAL BİR SORUN OLARAK DİLENCİLİK

İnsanın dünya hayatında sınırsız istekleri, bu hayatın devamı için karşılanması gereken sayısız ihtiyacı vardır. İnsanın isteklerini, ihtiyaçlarını karşıyabilmesi için bir gelir getiren bir işle meşgul olup buradan kazanç elde etmesi gerekir. Bu sünnetullahın

¹⁴ Rızık kelimesi “رِزْقٌ” kelimesinden türetilmiştir. Arapça’da “haz, nasip, bağış, geçim kaynağı” manalarına gelir. Terim manası ise: “Allah Teâlâ’nın, hayvana (yani canlı varlıklara), yemesi için var ettiği besinlerdir.” Rızık, helal ve haramı kapsar. Bütün canlıların rızıklandırılan Allah’tır. Bu hususta İslâm âlimleri mütefiktir. Ancak insanlardan sadır olan şer türünden fiillerde ilâhî kudret ve iradenin etkisi, Allah’ın, insanların faydasına olan şeyleri yaratmasının O’nun için vâcib olup olmadığı konularıyla ilgili olarak kelâm âlimleri rızık meselesinde ihtilaf etmişlerdir. İmam Mâtürîdî ve İmam Eş’arî’den itibaren Sünnî kelimciler, haram yollarla da olsa insanın eline geçirdiği şeyleri rızık olarak kabul etmiştir. Aksi kabul edilince haram yiyen ve haramla geçinen kimselerin Allah’tan başkası tarafından rızıklandırılması gibi bir sonuç ortaya çıkarki bu durum bütün canlıların rızıkının Allah tarafından verildiğini ifade eden ilâhî beyanlarla bağdaşmaz. Mu’tezile ise, rızık mülkinin yediği helal maldan ibaret sayar. Onlara göre haram olan şey rızık olarak kabul edilmez. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 146; el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân*, 200; Şerafettin Gölcük, “Rızık”, *DİA*, XXXV, 73-74. Rızık için ayrıca bkz. Rızık talep etmek: İbrahim, 14/37; Ankebut, 29/16-17; Rum, 30/23, 46; Câsiye, 45/12; Cum’a, 62/9-10; Mülk, 67/15; Müzzemmil, 73/7, 20.

¹⁵ Mustafa Öztoprak, “Dilencilik Konusundaki Hadislerin Kaynak Değeri ve Rivayet-Dirayet Bütünlüğü Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, 2, 2013, 84.

¹⁶ Şeker, *age.*, 24.

¹⁷ Bakara, 2/188.

¹⁸ En’am, 6/137, 140, 151; İsrâ, 17/31; Mümtahine, 60/12.

¹⁹ Öztoprak, “Dilencilik Konusundaki Hadislerin Kaynak Değeri ve Rivayet-Dirayet Bütünlüğü Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, 84.

gereği böyledir. Bu durumu açıklayan bir ayette Kur'ân: *"İnsan için ancak çalıştığı vardır."*²⁰ buyurmuştur. Buna göre, insanın kazanç elde etmesi için çalışması, alın terini akıtarak helalinden temiz rızık elde etmesi şarttır. İnsanoğlu farklı meslek dallarında emek sarf ederek geçimi sağlarken zamanla kimi insanlar, bu âdete muhalif bir şekilde çalışma yolunu bırakmış, insanlardan istemek suretiyle ihtiyaçlarını el açıp dilenerek karşılama yolunu ihdas etmiştir.

Dilencilik farklı toplumlarda ve farklı şekillerde tezahür etmeye başlamış, zaman içinde hemen her toplumda dilenen insanlar ortaya çıkmıştır. Bugün gelinen noktada dilencilik, dünya genelinde toplumların sürekli yüzleştiği sosyal bir sorun haline gelmiş, her geçen gün toplumların kanayan bir yarası haline dönüşmüştür. Hemen her gün, sokaklarda, cami avlularında, hastane kapılarında, mezarlıklarda, alt geçitlerde, istasyon ve duraklarda, yani her mekanda gördüğümüz dilenciler bugün, başta büyük kentler olmak üzere bütün yerleşim yerlerinde boyutları farklı olsa da kronikleşmiş bir sorun olarak popülerliğini korumaktadır.²¹

Dilenen insan, helalinden kazanmanın yollarını terk edip emek sarf etmeden, alın teri dökmeden başkalarının sırtından geçinmeyi meslek haline getirmiş insandır. Emek bazen bir irade ortaya koymaktır ve o bazen de bir tefekkürdür. Buna aklın tefekkürü denir. Allah'ın, bizi kendileriyle donattığı ve çalıştırmamızı beklediği maddi-manevi melekeler varsa onları çalıştırma azmi ve gayreti birer emektir. Sabır ve direnç göstermek de bir emektir. Nefsanî arzulara geçit vermemek de derunî/içsel bir emeğimiz olmaktadır.²²

Rasulullah (sav) emeğin, kazancın, çalışmanın önemini anlatmak için şöyle buyurmuştur: *"İnsanın yediği şeylerin en güzeli, kendi kazancından olandır ve kişinin çocuğu onun kazancındandır."*²³ Bir başka rivayette Mikdam (r.a.)'dan nakledildiğine göre; *"Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir."*

²⁰ Necm, 53/39.

²¹Korkut Tuna&Suvat Parin, "Kent Yaşamı ve Dilencilik", *Bir Kent Sorunu Dilencilik (Sorunlar ve Çözüm Yolları) Sempozyumu*, İstanbul, 18-19 Ekim, 2008, 149.

²²Celâl Yeniçeri, "İslam Öğretisinde Çalışıp Kazanma/Kesb İlkesi ve Emeksiz Kazanç Peşine Düşme Dilencilik ve Benzerlerine Bakış", *Bir Kent Sorunu Dilencilik (Sorunlar ve Çözüm Yolları) Sempozyumu*, İstanbul, 18-19 Ekim, 2008, 260-261.

²³Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî (ö. 303/915), *Sünen-ü Nesâî*, Dârü İhyâit-Turâsil-Arabiyye, Beyrût, tsz., *Büyu'*, 1.

*Allah'ın Peygamberi Davud (a.s.) da kendi elinin emeğini yiyordu."*²⁴ demiştir. Atasözünde, "emek olmadan yemek olmaz" ifadesiyle, yaşamını sürdürmek, bir şey elde edebilmek için çalışıp kazanmanın gerektiği veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Yüce dinimiz İslam'da, el emeğiyle, alın teriyle çalışıp kazanmak kutsal sayılırken, tembel olmak, sefil, miskin bir hayat sürmek, insanlara el açmak yerilmiştir. Hz. Peygamber'in sahabeden Hâkim'e (r.a.) şu nasihati bu konuda bizim için de güzel bir ölçüdür ki Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ey Hâkim! Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala engin bir gönülle ve göz dikmeksizin sahip olursa, kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamahla dolu bir kalple bu malı arzularsa, tıpkı doymak bilmeyen obur bir kimse gibi onun için malın bereketi kaçar. Veren el, alan elden üstündür."²⁵ Allah'ın Resûlü bir başka hadisinde de: "Zengin ve çalışıp kazanabilecek olanlara zekât almak (uygun) olmaz."²⁶ buyurarak çalışmadan zekat alıp bunun geliriyle geçinmeyi yasaklamış, kazanç elde etmek için çalışmaya teşvik etmiştir.

Dilencilik yolunu seçmeden çalışıp kazanan, helalinden temiz rızık elde etmek isteyen, şeytanın fakirlikle korkutmasından korkmayan²⁷, kazandıklarının iyilerinden ve yerden kendisi için çıkartılanlardan Allah yolunda harcayan (infak) edenlere Rabbimiz Kur'an'da şöyle hitap ediyor: "Mallarını gece gündüz, gizli veya açıktan Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükafatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir!".²⁸ İşte böyle kimseler, Allah'ın rızasını kazanmayı gaye edindikleri, dünya malını da bu amaca ulaştıracak bir araç bildikleri için, hayır yapma hırsları sebebiyle,²⁹ bütün zaman ve durumları sadaka vermek için değerlendirirler.³⁰ Her ne zaman bir muhtacın ihtiyacıyla karşılaşsalar hiç ertelemeyen,

²⁴Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Buhârî (ö. 256/869), *Sahîh-u Buhârî*, Dâru İhyâit-Turâsil-Arabiyye, Beyrût, tsz., *Büyu*, 15.

²⁵Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysabûrî (ö.261/874), *Sahîh-u Müslim*, (Tahk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Dâru İhyâit-Turâsil-Arabiyye, Beyrût, 1991, *Zekât*, 95. Daha detaylı bilgi için bkz. Heyet, *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, V, 33-35.

²⁶Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Dâru İhyâit-Turâsil-Arabiyye, Beyrût, tsz., *Zekât*, 24.

²⁷Bakara, 2/268.

²⁸Bakara, 2/274.

²⁹Ebû'l-Kâsım Mahmûd İbn Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, tsz., I, 319.

³⁰ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 319; Ebû Saïd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1996, I, 573; Ebû Abdillâh Ebû'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Müştehirbi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâûhu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1985, VII, 88-90.

zamani ya da hâli bahane etmeden bir an önce o ihtiyacı gidermeye çalışırlar.³¹ Onların, dünyada iken³² kazandıkları mallarını israfa kaçmadan, aynı şekilde cimrilik de etmeden Allah'ın emrettiği yerlere gece gündüz; gizli-açık³³ infakta bulunmalarına karşılık mükâfatlarını Rableri verecektir. Ahirette onlar için korku yoktur. Öldükten sonra dünyada bıraktıklarından dolayı da üzülmeyeceklerdir.³⁴

1.1. Kavramsal Çerçeve

Dilenmek, sözlükte; “sadaka istemek”, mecazen, “Kendisini acındırarak bir kimseden bir şey istemek, geçinebilmek için sadaka istemek, dilencilik etmek,”³⁵, manalarına gelmektedir. Arap lügatinde ise, *s-e-l* fiil kökünden suâl, tese’ül, mes’ele “sorma, isteme, dilenme” manalarına gelmektedir.³⁶

Dilenci kelimesi, Türkçe’de “başkalarına el açarak para vs. toplayarak geçinen kimse, dilenmeyi meslek edinen kişi,³⁷ geçimini dilenerek sağlayan kişi, ısrarla ve arsızca bir şeyi isteyen kişiyi” ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Klasik Arapça’nın sonraki dönemlerinde “etrafta dolanmak, dilenmek” anlamına gelen *derveze* fiilinden *mütederviz* kelimesinin dilenci manasında kullanıldığı görülse de kelimenin aslının Farsça asıllı olduğu bilinmektedir.³⁸

Terim olarak ise “dilenci” kavramı; “toplumda genel kabul gören şartlarda yaşamını sürdürebilmek için sahip olması gereken ekonomik imkânlara sahip ol(a)madığı için veya aslında yoksul olmadığı halde kendisini yoksul göstererek ihtiyaç hissettiklerini elde etmek için veya dilenmeyi bir hayat tarzı olarak benimsediği için ekonomik imkânı olanlardan söz, yazı veya davranışlarla para veya eşya isteyen kimse”

³¹ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 319; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 88-90.

³²Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1992, I, 481-483.

³³ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 319.

³⁴İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 481-483.

³⁵Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, haz. Heyet, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1988, I, 377.

³⁶Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâder, Beyrût, tsz., VII, 97-98; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Mu'cemu's-Sihah*, haz., Halil Me'mun Şeyhan, Dâru'l- Ma'rife, Beyrût, 2007, 467; Ebû Abdirrahmân Halil b. Ahmed el-Ferahidî, *Kitabu'l-Ayn*, (Tahk: Davud Sellüm), Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2004, 345-346; Seyyid Ahmed Âsım Efendi, *el-Okyanusul Basît fi Tercemet-i Kâmusu'l-Muhît*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, V, 4545-4546; Ali Toksarı, “Dilencilik”, *DİA*, IX, 298.

³⁷ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara 2001, 321.

³⁸Toksarı, “Dilencilik”, IX, 298.

olarak tanımlanmaktadır.³⁹ Dilencilik ise, dilenci olma durumu, dilenciye yakışan davranışı⁴⁰ ifade eder.

Buna göre, dilenci veya dilencilik sosyal hayatta değişmeyen, gündelik hayatın sıkça karşılaşılan sosyal bir problemi haline geldiğinden bu olgunun kavramsal çerçevesinin, anlam yelpazesinin giderek genişlediğini söylemek mümkündür.

1.2. Dilenci-Dilencilik Anlamına Gelen Kavramlar

Bu başlık altında, dilenci veya dilencilik anlamına karşılık olarak diğer dillerde kullanılan kavramlara kısaca yer verip Kur'ân'daki kullanımını inceleyeceğiz.

1.2.1. Deryûz, Deryûze (دریوزہ-دریوز)

“Deryûz, deryûze” kelimeleri Farsça bir sıfat olup lügatlerde dilencilik anlamında kullanılmıştır. Deryûz kelimesinden türetilen birleşik sıfat olan deryûze-ger: dilenci; isim olarak kullanılan deryûze-gî: dilencilik manasına gelir.⁴¹

1.2.2. Gedâ(گدا)

“Gedâ” kelimesi Farsça olup “ged” isminden türemiştir. Ged, yoksul, fakir, dilenen, dilenci, dilencilik manalarına gelir. Gedâ (gidâ)⁴², cemisi gedâyândır. Gedâ sözlüklerde, dilenci, yoksul, fakir, kimsesiz anlamlarında kullanılmaktadır. Aynı kökten türetilmiş gedâyî: dilencilik; gedâ-pîşe: dilenci, hasis, aşağılık; gedâ-yâne: dilencilikle; gedâyî kerden: dilencilik yapmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴³

³⁹Celalettin Vatandaş, “Dilenciler ve Dilencilik (Sosyolojik Bir Araştırma)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I, 2002, 170-171; Türk Dil Kurumu ise Dilenciği, isim ve sıfat olarak “Geçimini dilenerek sağlayan (kimse), ısrarla ve arsızca bir şeyi isteyen (kimse)” olarak tanımlamıştır. Bkz. TDK, *Türkçe Sözlük*, I, 377.

⁴⁰ TDK, *Türkçe Sözlük*, I, 377; Vatandaş, “Dilenciler ve Dilencilik (Sosyolojik Bir Araştırma)”, 171.

⁴¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2009, I, 177; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, haz. Heyet, Türdav Ofset Tesisleri, İstanbul, 1981, I, 377.

⁴² Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yayıncılık, İstanbul, 1993, 510.

⁴³ TDK, *Türkçe Sözlük*, I, 533; Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, 510; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, I, 284; Heyet, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, I, 600.

1.2.3. Goygoycu

Goygoycu, Türk Dil Kurumu sözlüğünde; “Muharrem ayında kapı kapı dolaşarak ve ilahiler okuyarak dilenen kimse, boşu boşuna, bilgisiz olarak gereksiz yere çok konuşan kimse, (mecazen) dilenci” olarak tanımlanmıştır.⁴⁴

İstanbul’da belirli dönemlerde özellikle muharrem ayının ilk günlerinde gruplar halinde organize bir halde dilenen kimselere *Goygoycular* denirdi. Goygoycuların en belirgin niteliği ama olmalarıydı. Bunların İstanbul’da ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığı mutlak surette bilinmemektedir. Goygoycuların Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra ortaya çıktıkları muhtemeldir. Goygoycular, dilenme faaliyetlerini Muharrem ayında örgütlü bir şekilde gerçekleştirirlerdi.⁴⁵ Şehzadebaşı’nda Tabhâne olarak isimlendirilen vakıf binasında mukim olup genellikle Anadolu’dan gelmiş ama ve sakatlardan oluşan bu topluluk dörder, beşer ya da altı kişilik gruplar halinde cadde ve sokaklarda kendilerine kör olmayanların nezaretinde dolaşarak halktan paranın yanında, çeşitli gıda ve giyim eşyası gibi ihtiyaç maddelerini temin ederlerdi. Öyleki ihtiyaç fazlası gördükleri erzaklarını dahi pazarda satarlardı. İnce beyaz bir yemeni sarılmış külâh takar, beyaz cübbe, sarı renkli papuç ile ellerinde uzun bir asâ ile dolaşırlardı. Hz. Peygamberin torunları Hasan ve Hüseyin’in Kerbala’da şehit edilmelerini konu edinen kasideler, mersiye, ve ilahiler okurlardı. Söyledikleri beyitlerin her mısraının veya kıtasının sonunda hep beraber “hey kaygulu cânım” diye nakarat ederken sonraları “ya hoy goygoy cânım” ifadesine dönüşen terennümleri sebebiyle halk arasında bunlara “goygoycu” denilmeye başlandığı söylenir.⁴⁶

Goygoycu denilen bu dilenciler halktan topladıkları gıdalarla aşure yapar, bunu hem kendileri yedi, hem de başkalarına yedirirlerdi. Bu tür dilencililiğin İstanbul’a mahsus olduğu söylenmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra goygoyculuk yasaklanmıştır.⁴⁷

⁴⁴ TDK, *Türkçe Sözlük*, I, 555.

⁴⁵ Mehmet Demirtaş, “Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (Otam)*, XX, 2006, 91.

⁴⁶ Nuri Özcan, “Goygoycular”, *DİA*, XIV, 121; Demirtaş, “Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, 91.

⁴⁷ Özcan, “Goygoycular”, *DİA*, XIV, 121-122.

1.2.4. Sâil (سَأَلَ-السائل)

Arapça'da s-e-l (سَأَلَ) sülâsî fiilinden türetilen *suâl*, *tese'ül* ve *mes'ele* kelimelerinin “sorma, isteme, dilenme” manalarında kullanıldığını söylemiştik. Sâil (سَائِلٌ-) suâl'den gelir ki cemisi sâilîn'dir. Arap lügatinde Sâil, sıfat olarak sual eden, soran; isim olarak dilenen, dilenci anlamlarına gelir.⁴⁸

1.2.5. Tese'ül

Dilencilik için Osmanlıca'da Arapça'dan geçen Tesâ'ül kavramı kullanılır. Tese'ül, sual'den tefâul vezninde birbirini soruşturmak, birbirinden nesne talep etmek, dilenme, dilencilik etme anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁹

Osmanlı İmparatorluğunda dilencililiğin yasaklanması için çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda bir Nizamname çıkarıldığını görmekteyiz. 1897 tarihinde çıkarılan “*Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname*” ile dilencililiğin yasaklanması amacıyla bir takım düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Nizamnamenin 9. Maddesinde; “*İşe ve güce muktedir olduğu halde tese'ül edenler zabıtaca derdest edilerek bunlardan İstanbullu olanlar veya taşralı olup da İstanbul'da tatavvun etmiş bulunanlar zabıtaca kefaletle rapt ile salıverilecekler ve taşra ahalisinden bulunanlar dahi mahalleri devairi belediyesince işgal olunmak üzere memleketlerine iade olunacaklardır...*” Hükmüne yer verilirken madde metninde dilencilik yapanlar için “Tese'ül” kavramı kullanılmıştır.⁵⁰

Kur'ân'da “isteyen, dilenen” manalarında sâil(سَائِلٌ) kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. Sâil kelimesinin türevleriyle beraber üç âyette isim olarak “sâil: السائل”; bir âyette cemi ismi (çoğul) “sâilîn: السائلين”; bir âyette ise fiil kalıbında “yes'elûn: يسألون” olarak 5 âyette, isteyen, dilenen manasında kullanılmıştır.⁵¹

⁴⁸İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, 98; Halil b. Ahmed el-Ferahidî, *Kitabu'l-Ayn*, 346; Âsım Efendi, *el-Okyanusul Basît fi Tercemet-i Kâmusu'l-Muhît*, V, 4545-4546; Kemal Atik vd., *İslâmî Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997, I, 1131; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, II, 914.

⁴⁹Âsım Efendi, *el-Okyanusul Basît fi Tercemet-i Kâmusu'l-Muhît*, V, 4546; Abdullah Yeğın vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, II, 2201.

⁵⁰Fatih Birtek, “Dilencilik Suçu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, V, 2, 2014, 137.

⁵¹لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.” Bakara, 2/177.

Bu Âyette sâil kelimesinin çoğulu olan sâilîn (السَّائِلِينَ) ifadesi kullanılmıştır. Sâilîn, “dilenenler, yemeklik bir şey isteyenler” Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 219; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 298.; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 1985, V, 46; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *el-Câmi’l Beyan Fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Dâru’l-Mârifet, Beyrût, 1978, II, 133; Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058), *en-Nüket ve’l-Uyûn*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût, tsz., I, 227; M. İzzet Derveze (v. 1984), *et-Tefsîru’l Hadîs*, Dâru’l-Ğarbu’l-İslâmiyye, Beyrut 2000, VI, 484-490; Ebû’l-Leys İmâmü’l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, (ö. 373/983), *Tefsîru’l Kur’ân*, (Sad.Mehmet Karadeniz), Sezgin Neşriyat, İstanbul, 1996, I, 205; Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebu’s-Suûd (v. 951/1544), *İrşadü’l-Akli’s-Selim İlâ Mezâyâ’l-Kur’ân’il-Kerim*, Dâru İhyâu’t-Turâsu’l-Arabî, Beyrût, tsz., I, 194; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Tevilâtu’l-Kur’ân*, (Tahk. Ahmed Vanlıoğlu), Mizan Yayınevi, İstanbul, 2005, I, 318; Ebu’l-Berekât, Abdullah b. Ahmeden-Nesefî (v. 701/1312), *Tefsîru’n-Nesefî (el-Medârik)*, Pamuk Yayınları, İstanbul, tsz., I, 90; Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286), *Envarü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, I, 454; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, (v. 1942), *Hak Dîni Kur’ân Dili*, T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1935, I, 596;

“İsteyenler/ihtiyacı arz edenler” Bkz. Ebû’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *Tefsîr-i Kebîr*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût, 2003, I, 93; Hüseyin b. Mesûd el-Beğavî (v. 516h.), *Meâlimü’t-Tenzîl*, (Tahk. Muhammed Abdullah en-Nemr), Dâru Tayyibeti’n-Neşr, Riyad, tsz., I, 187; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San’ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834), *Fethu’l-Kadîr el-Câmiu Beyne Fenniyyi’r-Rivâyeti ve’d-Dirâyeti min İlmi’t-Tefsîr*, Dâru’l-Mârifet, Beyrût, 2007, 113; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *En-Nehru’l-Hâr mine’l-Bahri’l-Muhîd*, (Tahk. Doktor Amr el-Esed), Dâru’l-Cîl, Beyrût, 1995, I, 244-245; *Kur’ân Yolu*, Haz. Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, I, 263; “Yoksullar” Bkz. Seyyid Kutub, *Fizîlâl’il Kur’ân*, Dâru’ş-Şurûk, Beyrût, 1977, I, 160; Ebû’l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, (v. 911/1505), *ed-Dürrü’l-Mensûr fî’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 2011, I, 415.

manalarına gelir.

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِذَا اسْتَأْذَنُوا مِنْهُمْ لِضُرَّتْهُمُ الْغُلَامَةُ وَالْمَسْكِينُ يَدْعُونَ النَّاسَ إِلَى الْحَالِ وَمَا تَنْفَقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ
“(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir.” Bakara, 2/273.

Buyruğuyla kendisine infak edilmesi ve tasaddukta bulunulması gereken kimselerin öncelik hakkı bulunanlar açıklanırken sâil kelimesinin fiil halinin cemisi يَسْأَلُونَ ifadesi, “istemezler, dilenmezler” anlamlarında kullanılmıştır. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 316; el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 346-347; ed-Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, V, 302; es-Semerkandî, *Tefsîru’l Kur’ân*, I, 306; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 147; el-Beğavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, III, 338; İmâdî Ebu’s-Suûd, (v. 951/1544), *İrşadü’l-Akli’s-Selim İlâ Mezâyâ’l-Kur’ân’il-Kerim*, I, 258; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VII, 88.; Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 479-480; en-Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî (el-Medârik)*, I, 137.; el-Beyzâvî, *Envarü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, I, 573; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 180; Kutub, *Fizîlâl’il Kur’ân*, I, 315; Mâtürîdî, *Tevilâtu’l-Kur’ân*, II, 194; es-Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, II, 91-93; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, 940; Heyet, *Kur’ân Yolu*, I, 427; Ebû İshak İbrâhîm b. Es-Seri b. Sehl Zeccac, Zeccac (ö.311), *Meâni’l-Kur’ân ve İrâbuhu*, (Tahk. Dr. AbdulcelîlAbduhŞelebî), Âlimü’l-Kütüb, Beyrût, 1988, I, 357; Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (h. 207), *Meâni’l-Kur’ân*, (tahk. Ahmed Yusûf Necâtî, Muhammed Alî Neccâr), Dâru’s-Surûr, Beyrût, tsz, I, 181.

“Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.” Zâriyât, 51/19.

1.3. Dilencilik Tarihçesi

Dilencilik, insanoğluya birlikte var olmuş bir “meslek” kabul edilmekle beraber; hemen hemen her toplumda rastlanan, geleneksel toplumlarda toplumsal yaşamın doğal bir parçası kabul edilirken⁵² çağlar boyu devam eden bir sorun olup⁵³ farklı dinlerde de dilencilik belirli bir yer edinmiştir. Hatta dilenciye vermek övülmüş ve desteklenmiştir. Böylece bu iş zamanla insanların acıma duygularını hedef alarak vicdani duyguların istismarıyla menfaat temin ini ilke kabul eden bir davranışa dönüşmüştür.

Ayetinde geçen sâil (سَائِلٌ) kelimesi, tefsirlerde; “dilenen, isteyen” Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV, 399; et-Taberî, *el-Câmiu'l-Beyan*, XXVII, 3-4; el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 366; es-Semerkandî, *Tefsîru'l Kur'ân*, VI, 68; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1988, XVII, 27; el-Beyzâvî, *Envarü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, V, 237; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VI, 4531; “Yoksul” Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, IV, 92; ed-Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, V, 399-400; Kutub, *Fîzilâl'il Kur'ân*, XIV, 49; “Şer'an yardım talep eden” Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 395; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 205-206; “İhtiyacı için isteyen” Bkz. en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (el-Medârik)*, IV, 184; *Kur'ân Yolu*, V, 125. Manalarında kullanılmıştır.

للسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ “İsteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için” Me'âric, 70/25.

Ayetinde ise, sâil (سَائِلٌ) kelimesinin tefsirlerde; “dilenen, isteyen” Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV, 613; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 189; el-Beyzâvî, *Envarü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, V, 389; es-Semerkandî, *Tefsîru'l Kur'ân*, VI, 290; *Kur'ân Yolu*, V, 457; “Yoksul” Bkz. Kutub, *Fîzilâl'il Kur'ân*, XV, 237; ed-Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, IV, 256; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, IV, 275; “Şer'an yardım talep eden” Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 395; “İhtiyacı için isteyen” Bkz. en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (el-Medârik)*, IV, 292. Anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz.

وَأَمَّا السَّائِلُ فَلَا تَنْهَرْ “Sakın isteyeniyi azarlama!” Duhâ, 93/10.

Ayetinde de sâil (سَائِلٌ) kelimesi kullanılmış olup burada; “Dilenen, isteyen” Bkz. et-Taberî, *el-Câmiu'l-Beyan*, XXX, 149; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 68; el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, VI, 295; el-Beyzâvî, *Envarü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, V, 503; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1633; Kutub, *Fîzilâl'il Kur'ân*, XVI, 256; es-Semerkandî, *Tefsîru'l Kur'ân*, VI, 440; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 449; ed-Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, I, 552-557; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VIII, 5903-5906;

“İhtiyacı için isteyen” Bkz. en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (el-Medârik)*, IV, 365; *Kur'ân Yolu*, V, 640;

“İlim talep eden, soran” Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV, 768-769; el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, VI, 295; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VIII, 5903-5906;

“Bilgi isteyen ve doğruyu bulmak isteyen” Bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 68; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 449.

Manalarında kullanılmıştır.

⁵² Birtek, “Dilencilik Suçu”, 123.

⁵³ Murat Kumbasar, “Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 2008, 136.

Dilencilik, arka planında, muhtaç insanların sosyal yönden desteklenmesi fikrini barındırsa da, bu yolla geçinen bir çok insanın bunu bir meslek edasıyla yaptıkları, kolay yoldan para kazanma yöntemi, bir yaşam şekli olarak benimsenir hale gelmiştir.⁵⁴

1.3.1. Hz. Peygamber (sav.) Döneminde Dilencilik

Cahiliye denince akla, genellikle, Hz. Peygamber'in risâletinden önceki dönem gelir.⁵⁵ Cahiliye kelimesi terim olarak “Arapların İslam öncesi dinî ve toplumsal hayat anlayışlarını, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını” ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır.⁵⁶ Cahiliye, bilginin, ilmin zıddı cehl kelimesinden müştak olup eski lügatlerde bu kelimeye “ilm” kelimesinin karşıtı olarak genellikle “bilgisizlik” manası verilmiştir.⁵⁷ Bu tanıma göre cahiliye denince, insanların inanç yönünden ve toplumsal yaşayış bakımından bilgiden yoksun, gelişigüzel, sülh ve sükundan uzak bir hayat tarzı, aynı zamanda, ilim ve îman nurundan yoksun bir yaşam tarzı da kastedilmektedir.⁵⁸

Kur'ân, cahiliyeyi belirli bir coğrafi bölgenin ya da malum bir sürecin ismi olarak değil gücün, çıkarın ve şekilciliğin egemen olduğu problemlili bir zihniyetin adı olarak nitelendirir.⁵⁹ Bu bakımdan cahiliye kelimesinin Kur'ân'daki kullanımlarından⁶⁰ hareketle, İslam buyruklarına ters düşen bütün hareketlere de cahiliye denir. Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in “İslam'ın pratiği” olan Sünnetine ters düşen her şey cahiliyedir, İslam dışıdır.⁶¹

Cahiliye diye nitelendirilen dönemde Arap toplumunda sosyal sınıf olarak üç sınıf karşımıza çıkmaktadır ki bunlar hürler, esirler ve mevâlî sınıfıdır.⁶² Hürler sınıfı kölelere sahip olan tabaka olup bunlara “Efendi” de denirdi ki kölelerin hayatı ve ölümleri üzerinde, tartışmasız tasarruf sahibiydiler.⁶³ Hürler toplumun birinci sınıf

⁵⁴ Birtek, “ Dilencilik Suçu ”, 123.

⁵⁵ Şeker, *age.*, 76; İhsan Süreyya Sırma, *İslâm Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, 9.

⁵⁶ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *DİA*, VII, 17.

⁵⁷ Şeker, *age.*, 76; Fayda, “Câhiliye”, VII, 17.

⁵⁸ Şeker, *age.*, 76.

⁵⁹ Zeki Tan, *Kur'ân'ı Anlamada Câhiliyeyi Bilmek*, Ark Kitapları, İstanbul, 2018, 10.

⁶⁰ Al-i İmrân, 3/154; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/32-33; Fetih, 48/26.

⁶¹ Sırma, *İslâm Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed*, 15.

⁶² Şeker, *age.*, 76; Ramazan Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, Ribat Yayınları, Konya, tsz., 193-194.

⁶³ Sırma, *İslâm Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed*, 30.

vatandaşı iken hürlerin sahip olduğu hak ve şereften mahrum olan köleler, esir ve cariyeler toplumun en alt tabakasını oluştururdu.⁶⁴ Esirler ise, sosyal hayatta kendisine asla değer verilmeyen bir sınıftır. Esirler birer meta gibi ticareti yapılan ya da mirasa konu olan insanlardı. Veraset yoluyla bir başkasına verilir, ya da armağan edilebilir, bir nikah sırasında mehir olarak da sayıldıkları olurdu.⁶⁵

Cahiliye toplumunda köle ve cariyelere en acımasız bir şekilde davranılır, onlar hayvandan bile aşağı konumda görülürdü. Mekke toplumunda sosyal yapı içerisinde kişinin etkinliği, gördüğü değer kişisel şeref unsurlarına bağlıydı. Yani câhiliye insanının ferdi hayattaki değer ölçüsü mal ve soy çokluğuna (kavmiyetçilik) dayandırılmaktadır.⁶⁶ Bu yönüyle Mekke devri müşrik arapları bireysel veya toplumsal yaşam açısından bilgi, kültür, düzen, barış ve huzurdan uzak bir yaşayışı sürdürdükleri, toplumda nüfuz sahibi veya asil kabul edilen kimseleri daima haklı çıkardıkları ve adil yaşantıdan uzak bir hayatı benimsedikleri için bu dönem Câhiliye olarak nitelendirilmiştir.⁶⁷

İşte bu dönemin ürünü âdetlerin bir devamı olarak Mekke'de yetimlerin, yoksulların hakları gözetilmez, hatta malları ellerinden alınarak onlara zulmedilirdi.⁶⁸ Kur'ân-ı Kerim bu durumu: "*Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurmasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.*"⁶⁹ âyetiyle, yetimin malını haksız, hukuksuz bir şekilde zulüm ile yiyenlerin cehenneme gireceğini bildirerek haber vermiş, bu âdetin terk edilmesi için tahditte bulunmuştur. İbn-i Zeyd, bu âyetin nüzülü için, yetimleri mirastan men eden, sahip oldukları malları haksız ve hukuksuzca yiyen müşrikler hakkında indirilmiş olduğunu söylemiştir. Fahreddin Razi, Allah'ın, bu âyeti yetimlere olan rahmeti gereği, yetim malı yiyenleri tehdit için müstakil olarak indirdiğini söylemiştir. Çünkü yetimler, son derece âciz ve güçsüz olduklarından Allah tarafından yardıma ve ikrama müstehak olmuşlardır. Zemahşerî de, yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler

⁶⁴ Altıntaş, *age.*, 193-194.

⁶⁵ Şeker, *age.*, 77.

⁶⁶ Altıntaş, *age.*, 193-194.

⁶⁷ Fayda, "Cahiliye", VII, 17.

⁶⁸ *Kur'ân Yolu*, V, 639-640.

⁶⁹ Nisâ, 4/10.

ile veli veya yargıçların bu fiili yetime karşı zulümle gerçekleştirdiğini, işledikleri sebebiyle ateşe götüren şeyi yediklerini ifade etmiştir.⁷⁰

Hz. Peygamber döneminde de fakirler, yoksullar, köleler, yetimler hakir görülüyor, aşağılanıyor, onlara değersiz insan muamelesi yapılıyordu.⁷¹ Âdeta ikinci sınıf insan muamelesine maruz kalıyorlardı. Özellikle müşrikler⁷² Resûlullah ile görüşmek istediklerinde fakir, yoksul ya da köle gibi kimselerin aynı ortamda bulunmasına asla tahammül etmiyorlardı.

Kur'an, sosyal düzeni bozan, ahlâkî olmayan bu davranışı değiştirmek için yasak getirdi ve şöyle buyurdu: "*Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun.*"⁷³ Müfessirler, bu âyetin, bir takım güçsüz, fakir Müslümanlar hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Müşrikler bir gün Allah'ın Rasûlüne: "Sen bunları yanından kovarsan sana gider geliriz, meclisinde bulunuruz" diyerek teklifte bulunmaları üzerine bu âyetin indirildiği ifade edilmektedir.⁷⁴

Abdullah b. Mes'ud rivayetinde: Kureyş'in ileri gelenleri Rasûlullah'ın yanına uğradılar. Yanında Selmân-ı Fârisî, Habbab b. Eret, Süheybi Rûmî, Bilâl-i Habeşî⁷⁵, Ammar b. Yâsir⁷⁶ ve benzeri fakir Müslümanlar bulunuyordu. Kureyş'in Müşrikleri: "Sen, kavminden vazgeçerek bunları mı tercih ettin? Onları yanından kov... O zaman belki, biz sana uyarız..." dediler. Hz. Peygamber de: "*Ben, mü'minleri kovan bir kimse değilim*" dediğinde Müşrikler: "O halde biz gelince onları kaldır, biz gidince istersen yanında oturt..." dediler. Bunun akabinde Resûlullah, oradaki müşriklerin iman etmelerini ümitle "*olur*" dedi. Müşrikler, bu hususta ısrarcı olup bir yazılı anlaşma

⁷⁰ et-Taberî, *el-Câmi'u'l Beyan*, XV, 154-155; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 207; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 479.

⁷¹ et-Taberî, *el-Câmi'u'l Beyan*, XV, 154-155.

⁷² Saffet Sancaklı, "Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, 1, 2001, 4.

⁷³ En'âm, 6/52.

⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 245-246.

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 278-279.

⁷⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 27; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 245-246; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 440-441.

istediler. Hz. Peygamber de, bunların yazılması amacıyla Hz. Ali'yi yazacak bir kâğıtla birlikte gelmesi için çağırtdı... Bu olayın yaşanması üzerine bu âyet indirildi.⁷⁷ demiştir.

Bu âyetin hükmüyle, herhangi bir kimsenin makam, mevki ve elbisesi (kılık kıyafeti) sebebiyle ta'zim edilmesi yasaklandığı gibi, bir başkasının da fakirliği, elbisesinin kötülüğü dolayısıyla hor, hakir görülmesi yasaklanmıştır.⁷⁸ Allah, takva sahibi Müslümanları zikretmiş, Rablerine sürekli dua-yani ibadet-ettikleri, bu uğurda da gayretleri nedeniyle övmüştür. Rasulullâh'a da, Müslümanları kendisine yaklaştırmasını, onlara değer vermesini ve onlar hakkında aksini isteyen kimseye uymamasını emretmiştir.⁷⁹ Böylece Peygamber (sav.) her daim onların yanında yer alarak imanı ve takvası olan bu Müslümanları övmüş, onlara değer vermiş ve üstün tutmuştur.⁸⁰

Allah, insanların bir kısmını bir başka kısmıyla imtihan eder.⁸¹ O, sapıtıp Hakka karşı gözlerini kör ettiğı kişileri (müşrikler), fakir, zayıf, fakat hidayete ermiş kişilere (Mü'minler): "*Allah, aramızdan bunlara mı lütufta bulundu*" desinler diye onları imtihan etmiştir. Müşriklerin bu sorularına karşılık Allah: "Allah şükreden kullarını daha iyi bilen değil mi?" âyetiyle onlara cevap vermiştir.⁸² İman eden ve şükreden Müslümanları imana muvaffak kılmış, inkârda ısrar eden müşrikleri de yüzüstü bırakarak onlardan tevfkini esirgemiştir.⁸³

İşte böyle bir toplum ortamında Kur'an'ın, Duhâ Sûresi'nde: "*وَأْمَا السَّائِلِ فَلَا تَنْهَرْ*" "*Sakın isteyeniyi azarlama!*"⁸⁴ âyetiyle hedefi; Hz. Peygamber'e hitaben, onun nezdinde tüm insanlığın dikkatini bu ahlâkî ve toplumsal probleme dikkat çekerek çözüme kavuşturma gayesiyle⁸⁵, dilenenin/isteyenin azarlanmadan boş çevrilmemesi, onun yedirilmesi, ihtiyacının karşılanmasıdır.⁸⁶ Bu buyrukla isteyene ağır, kaba söz

⁷⁷Ebû Dâvûd, *İlm*, 13; er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, XII, 245; Ayrıca bkz. Müslim, *Fedâilüs-Sahabe*, 45-46.

⁷⁸Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 279.

⁷⁹ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 27.

⁸⁰Sancaklı, "Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme", 4.

⁸¹ Bkz. En'am, 6/53.

⁸²Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 280.

⁸³ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 28.

⁸⁴Duhâ, 93/10.

⁸⁵*Kur'an Yolu*, V, 640.

⁸⁶et-Taberî, *el-Câmi'ü'l Beyan*, XXX, 149; Kutub, *Fîzilâl'ül Kur'an*, XVI, 256; es-Semerkandî, *Tefsîru'l Kur'an*, VI, 440; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 449; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, VIII, 5903-5906.

söylenmesi yasaklanmıştır.⁸⁷ İhtiyacı için isteyen kimseyi, dilenciye kovmaması, azarlamaması, hiç değilse güzel sözle muamele etmesi görevlerini hatırlatmaktır.⁸⁸ Burada, vahyin bir süre kesilmesi nedeniyle teessür ve ümitsizliğe düşen Hz. Peygamber'e nihayet beklenen tebliğin indirilmesiyle ümitsizliğe düşen bir insanın teselli edilişi vardır. Ayrıca insanla Yaratan'ı arasındaki münasebete dikkat çekildikten sonra, ferde verilen nimetlere işaretlerle ona yüklenen yeni görevler sıralanır: Yetime zulmetmemek, dilenciye azarlamamak ve peygamberlik vazifesini anlatmak.⁸⁹

Kur'ân, Allah'ın, imtihan sebebiyle bazı insanları bazılarına üstün kılmaya vesile yaptığı dünyalık şeyleri haset edip durmayı yasaklamış, Allah'tan, O'nun lütfunu isteyen erkeklere ve kadınlara da kazandıklarından bir paylarının olduğunu bildirmiştir.⁹⁰ İslam, gerek toplumsal yapının güçlenmesi ve gerekse kişisel ihtiyaçların giderilmesi için, alın teri dökerek çalışıp kazanmayı, bu sayede dünya nimetlerine sahip olmayı teşvik etmiştir.⁹¹ Zira, *insan için ancak çalıştığı vardır*⁹², *sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.*⁹³ Ebû Humeyd es-Saidî'den menkul bir hadiste Hz. Peygamber: *“Dünyayı elde etmek için güzel bir şekilde çalışın. Çünkü herkese, kendisi için yaratılan rızık elde etme yolları kolaylaştırılmıştır.”*⁹⁴ buyurmuştur.

Hız. Peygamber'in doğduğu toplumda pek çok insan zanaat ve el işlerini hakir görür, öyle ki bu toplumda, şairlerden biri kendine borçlu olan birini, dedelerinden birisi demirci olduğu için şiirle hicvediyor, bu durumu kabilesi için utanç damgası olarak gösterebiliyordu. Bu gösterir ki onlar büyük ihtimalle zor bilip kendilerine lâıyk görmedikleri bir işte çalışmak yerine dilencilik etmeyi tercih ediyorlardı.

⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmiüli-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 68; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, 340.

⁸⁸ en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî (el-Medârik)*, IV, 365; *Kur'ân Yolu*, V, 640.

⁸⁹ Şeker, *age.*, 84.

⁹⁰ Nisâ, 4/32.

⁹¹ Yunus Vehbi Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1992, 38.

⁹² Necm, 53/39.

⁹³ Necm, 53/41.

⁹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *Sünen-ü İbn-i Mâce*, Dâru İhyâi't-Turâsil-Arabiyye, Beyrût, tsz., *Ticâret*, 2.

İslam Dini, bu yanlış anlayışları değiştirdi. Helal kazanç yollarından hangisi olursa olsun çalışmanın değerini yüceltti. Boş oturup başkasının sırtından geçinmeyi ise tahkir etti. Her helal kazancın, şerefli, büyük bir çalışma olduğunu zikretti.⁹⁵

Hiz. Peygamber'in konuyla ilgili yaklaşımını yansıtmaya açısından bazı hadislerine yer vermekte fayda vardır. Allah Rasûlü, “Üstteki (veren) el, alttaki (alan) elden daha hayırlıdır. Sen, (vermeye) geçimini sağladığın aileden başla!..”⁹⁶ buyururken, alan ve veren el konumunda olanlar kimseler dönük önemli mesajlar vermiştir. Allah Rasûlü, maddî imkâna sahip, hâli vakti yerinde olan Mü'minleri infak etmeye teşvik ederken bunu mecazi bir anlatımla “üstteki el” diye vasıflandırmıştır. Aynı şekilde “alttaki el” ise isteyen el olarak anlaşılmıştır.⁹⁷ Bir Müslüman'ın veren el olabilmesi için muhakkak helalinden çalışıp kazanması şarttır. Bu hadis, Peygamberimizin çalışmaya, başkalarına el açmadan yaşamaya, kısaca insanın kendi rızkını kendisinin temin etmesine yönelik teşvikinin, dilenmenin onur kırıcılığından sakındırmanın en belîğ ifadesidir.

Hiz. Peygamber çalışmadan, dilenerek başkalarının verdiğiyle geçinmeyi hiç hoş karşılamamıştır. Bizzat o, “Servetini artırmak için dilenen, istediği az ya da çok olsun gerçekte kor ateş dilenir.”⁹⁸ demek suretiyle mal ve servet biriktirme arzusuyla muhtaç olmadığı halde yüzünü kızartmadan dilenenleri ağır dille uyarmıştır. Bu şekilde bir yaşam tarzını benimseyenlerin, insanlara el açıp az ya da çok istese bile esasen mal talep etmek yerine âhirette tadacakları cehennem ateşini dünyadayken biriktirdiklerini ifade etmiştir.

Hiz. Peygamber helal kazanca teşvik sadedinde: “Helal kazanç peşinde iken ölen kimse bağışlanmış olarak ölür.”⁹⁹ buyurmuştur. Konuyla ilgili bir başka hadisi şöyledir: Hiz. Peygamber bir gün sahabeden Sa'd b. Muaz (r.a.) ile karşılaşmış, onunla tokalaşınca Sa'd'ın ellerinin nasır tutmuş olduğu fark edince kendisine bunun sebebinin sormuştur. Muaz da: “Ailemin geçimini sağlamak için kürek ve kazma ile çalışıyorum”

⁹⁵ el-Kardâvî, *Fukaralık ve İslam*, 55.

⁹⁶ Müslim, *Zekât*, 95; Buhari, *Zekât*, 18; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 18; Nesâî, *Zekât*, 50.

⁹⁷ Buhari, *Zekât*, 18; Müslim, *Zekât*, 95.

⁹⁸ Müslim, *Zekât*, 105.

⁹⁹ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2008, *Şuabu'l-İman*, II/86.

demmiştir. Onun bu cevabı üzerine Resûlullah Sa'd'ın elini öpmüş ve kendisine: “Bunlar Allah-u Teâlâ'nın sevdiği iki eldir.” buyurmuştur.¹⁰⁰

Zübeyr b. Avvâm'dan gelen bir rivâyette ise, Nebî (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Sizden birinizin urganını alıp) arkasına odun demeti yükleyip getirerek odunu satması, (alın teriyle) bu kazancından dolayı Allâh'ın, onun yüzü (suyu)nu (namerd önüne dökülmeden) esirgemesi, elbette bu (afif) kimse için halktan -(kim bilir)o da verir, (minneti altına girersin) yahut da vermez-istemesi/dilenmesinden daha hayırlıdır."*¹⁰¹

Burada örnek olarak verilen hadislerle beraber Hz. Peygamber (sav)'den dilenciliği kötüleyen on dokuz rivâyet gelmiştir.¹⁰² Dilenciliği zemmeden on dokuz rivâyet aslında Hz. Peygamber'in bu konuda ne düşündüğünü göstermektedir.¹⁰³ Rasulullah'ın Mü'minleri çalışmaya teşvik eden, emeğin değerini vurgulayan bu hadisleri onun dilenciliğe bakışını yansıtmaları açısından oldukça açık seçik, bir o kadar da anlamlı ve kıymetli sözlerdir.

İslam Dini çalışma hayatına büyük önem vermiştir. Bütün peygamberler, özellikle de bizim Peygamberimiz (sav) çalışma ve böylece başarıya hususunda sahabelerine mükemmel bir örnek olduğu gibi biz Müslümanlar için de numune-i imtisaldir. Onun sahabeleri de kendisi gibi her zaman başarılı olmuşlar hem dünyayı, hem de ahireti imar etmesini bilmişlerdir.¹⁰⁴

¹⁰⁰Serahsî, “*el-Mebsût*”, XXX, 321.

¹⁰¹Buhari, *Zekât*, 50; *Müsâkât*, 13; Nesâî, *Zekât*, 85;

¹⁰²1. Rivâyet: Müslim, *Zekât*, 105; Ahmet, *Müsned*, I, 231. 2. Rivâyet: Buhari, *Zekât*, 50; Nesâî, *Zekât*, 85. 3. Rivâyet: Buhari, *Zekât*, 51; Müslim, *Zekât*, 110; Nesâî, *Zekât*, 94. 4. Rivâyet: Buhârî, *Büyû*, 15. 5. Rivâyet: Ebû Dâvûd, *Zekât*, 28; Tirmizî, *Zühd*, 18. 6. Rivâyet: Buhârî, *Zekât*, 25; Müslim, *Zekât*, 101,102; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 24; Nesâî, *Zekât*, 76. 7. Rivâyet: Müslim, *Zekât*, 99; Ahmet, *Müsned*, IV, 98. 8. Rivâyet: Buhârî, *Rikâk*, 15; Müslim, *Zekât*, 130; İbnMâce, *Zühd*, 9. 9. Rivâyet: Nesâî, *Zekât*, 93; Tirmizî, *Zekât*, 38. 10. Rivâyet: Tirmizî, *Zühd*, 17. 11. Rivâyet: Buhari, *Zekât*, 18, 50; Müslim, *Zekât*, 94-96; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 28. 12. Rivâyet: EbûDâvûd, *Zekât*, 27; Tirmizî, *Zühd*, 61; Ahmet, *Müsned*, V, 276. 13. Rivâyet: Buhârî, *Zekât*, 52; Müslim, *Zekât*, 103, 104; Ahmet, *Müsned*, II, 15. 14. Rivâyet: İbn Mâce, *Zühd*, 1. 15. Rivâyet: Müslim, *Zekât*, 102; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 24; Nesâî, *Zekât*, 76. 16. Rivâyet: Müslim, *Zekât*, 108; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 27; Nesâî, *Salât*, 5. 17. Rivâyet: Buhârî, *Zekât*, 18; Müslim, *Zekât*, 95; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 39; Nesâî, *Zekât*, 53, 60. 18. Rivâyet: Müslim, *Zekât*, 125; Tirmizî, *Zühd*, 35. 19. Rivâyet: Buhari, *Zekât*, 47 ; Müslim, *Zekât*, 96; Tirmizî, *Fiten*, 26.

¹⁰³ Öztoprak, “Dilencilik Konusundaki Hadislerin Kaynak Değeri ve Rivayet-Dirayet Bütünlüğü Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, 107.

¹⁰⁴Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 19.

1.3.2. Emeviler Döneminde Dilencilik

Hız. Peygamberin vefatından sonra Râşit Halifeler dönemi başlamıştır. Bu dönemde İslam topraklarının sınırları her geçen gün genişlemiş ve farklı milletlerin Müslüman olmaya başlamasına rağmen dilencilik bir problem olarak kabul edilmemiştir. Özellikle Hız. Ömer (r.a.)'in hilafetinden itibaren beytülmalde (devlet hazinesi) dilencilik yapan gayrimüslimlere bile maaş bağlandığı kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰⁵

Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik, hilafeti döneminde ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını karşılama adına aşevleri yaptırmış, dilenciligi yasaklamış, devlet hazinesinden herkesin ihtiyacının karşılanacağını belirtip dilenenlerin de ihtiyaçlarının buradan temin edileceğini belirtmiştir.¹⁰⁶ Bununla birlikte fakirler, yetimler ve engellilere her türlü hizmetin götürülmesi sağlanmış, onlara maaş bağlanmış ancak dilenmeleri de yasaklanmıştır. Halife Abdülmelik ise, engelli vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanması için görevli istihdam etmiş, yetimlerin barınacağı yerler bina ettirmiş, onların kültürel gelişimlerine ehemmiyet vermiştir.¹⁰⁷

Emeviler'de yönetimin bu anlayışı dilencilğin yaygınlaşmasını engellemiş, Arap milletlerinde dilencilik, iktisadi, siyasi ve toplumsal etkenlerin tesiriyle Abbasiler'in iktidarında zuhur etmiştir.¹⁰⁸

1.3.3. Abbasiler Döneminde Dilencilik

Abbasiler döneminde İslam toplumu, "Havas" ve "Avam" olmak üzere iki sınıftan oluşuyordu.¹⁰⁹ Havas tabakası, halifenin akrabaları, şerifler, vezirler, komutanlar, kâtipler, kadılar, âlimler vb. devlet ricalinden oluşur, halkın ekserisini teşkil eden sanatkârlar, ustalar, tüccarlar, çiftçiler, askerler ve kölelerden müteşekkil sınıflar ise avam tabakasını oluşturuyordu.¹¹⁰

¹⁰⁵ Muammer Sarıkaya, "Abbasiler Dönemi Arap Edebiyatında Dilencilik ve Dilenci Şairler", 489.

¹⁰⁶ Mevlüt Koyuncu, "Velid I", *DİA*, XLIII, 31.

¹⁰⁷ Muammer Sarıkaya, "Abbasiler Dönemi Arap Edebiyatında Dilencilik ve Dilenci Şairler", 490.

¹⁰⁸ Muammer Sarıkaya, "Abbasiler Dönemi Arap Edebiyatında Dilencilik ve Dilenci Şairler", 491.

¹⁰⁹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, I, 46.

¹¹⁰ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1986, VI, 337.

Araplarda dilencilik iktisadi, siyasi, ve toplumsal saiklerin etkisiyle Abbasiler döneminde ortaya çıktığını söylemiştik. Bu dönemde, halifelerin siyaseten yetersizliği, Türk ve İranlı kumandanların elinde birer oyuncak olmaları ve Abbasi topraklarının küçük devletlere ayrılması devletin varlığını tehdit eden başat etkenlerdendir. Bir başka etmen de halkın mal varlığı üzerinde tebayı sıkıntıya sokan müsadere usulünün uygulanmasıdır. Bu uygulama nedeniyle büyük ailele varlıklıyken bir anda fakirleşebiliyordu. Bu durum ise halk içinde bazı kimselerin hayatını devam ettirmek için dilencilik yeni bir yaşam tarzı olarak benimsemelerine sevk etmiştir. Böylece *“dilencilik meslek haline gelmeye başlamış, bu işle meşgul olan kişiler çok renkliliği kendilerine bir örtü, hileyi vazgeçilmez ilke kabul etmeye başlamıştır.”*

Diğer taraftan bu dönemde, saraylarda her çeşit şaşaa ve israf hüküm sürerken öteyandan ihtişamlı sarayların yanındaki sokaklarda ise “Sasanoğulları” diye adlandırılan ve insanlardan bir şeyler almak için her türlü yola tevessül etmekten çekinmeyen dilencilerle doluydu. Yolsulluk sırf dilenciler arasında hüküm süren bir şey değildi; halkın ekserisinde görülmeye başlamıştır. Bununla beraber yaşanan salgın hastalıklar, kıtlık ve kuraklıklar yanında hassaten Fırat ve Dicle nehirlerinin başkent Bağdat’ta sel baskınlarına neden olması bu dönemde iktisadi hayatı zorlaştırmış, bunun sonucunda dilencilik giderek yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Abbasiler döneminde dilencilik sanat ve edebiyata da sirayet etmiştir. Şöyle ki bu alanın erbabının sanatını genellikle saraylarda icra ettiği, sanat için şiir söyleyen şairler nadir olup şair ve sanatçıların kahir ekserisinin eserlerini sundukları bir halife hep var olagelmiştir.

Böyle bir ortamda refah içinde, bolluk içinde yaşamak isteyenler devletin ileri gelenlerinin zevkine, beğenisine hitap eden eserler sunmak durumunda kalınca, böylece Abbasiler döneminde edebiyatta dilencilik ruhu hâkim olmuştur.¹¹¹

1.3.4. Osmanlılar Döneminde Dilencilik

Osmanlı Devletinin başkenti olan İstanbul, yapısının, bulunduğu konumun getirdiği bir sonuç olarak her kesimden halkın toplandığı bir cazibe yeri olarak

¹¹¹Muammer Sarıkaya, “Abbasiler Dönemi Arap Edebiyatında Dilencilik ve Dilenci Şairler”, 492-495.

benimsenmiş, hep kalabalık bir nüfusa sahip olmuştur. Hemen her dönemde burası, her farklı etnik gruplarından insanların ilgi gösterdiği Osmanlı kent merkezlerinin başında gelmiştir. İstanbul'un bu durumu Bizans döneminde de aynı canlılığa sahiptir. Bu nedenle bu şehir Bizans döneminde de dilenciler için ilgi çekici bir merkez olmuştur. İstanbul'un Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte şehir dilenci akınına uğramaya başlamış, buradaki dilenci sayısı artmış, dilencilik daha 16. Yüzyılda Osmanlı Devleti için uğraşılması gereken bir problem olmuştur. Devlet dilenen kişilerle mücadele etmek zorunda kalmıştır.¹¹²

Osmanlıda savaşlar, salgın hastalıklar, isyan faaliyetleri gibi nedenlerle yaşanan göç dalgası kentleşme hızını artırmış, kentlerde yaşayan topluluklardan bazı grupların yoksulluk, etnik farklılıklar gibi nedenlerden ötürü diğer gruplardan ayrılması gruplaşmalara, ayrışmalara sebep olmuştur.¹¹³ Bu ayrışmalar dilencilik faaliyetlerini artırmış, sorun her geçen gün artarak devam etmiştir.

Osmanlılar döneminde bu toplumsal soruna nasıl yaklaşıldığına değinmek yerinde olacaktır. Bu dönemde, ibadethaneleri dilenme mekânlarından biri olarak seçen dilenci taifesi bayramlarda da camilerde yaptıkları dilencilik sebebiyle "Kanunnamelere kadar girmeyi başarmıştır. İhtiyaç içinde olmasa bile halka el açan, halkın dinî duygularını menfaati için sömürü aracına dönüştüren dilenciler, Osmanlılar döneminde de halkı sömürüyor, kanını iştahla emiyor, "Cuma" ve "Bayram" namazlarını ganimet bilerek halkın bayram dolayısıyla para verme mecburiyeti varmış gibi muamelelerle işi halka illet ettirecek seviyeye taşımıştır. Hal böyle olunca dilenciler, bayramda kesilen kurbanlara göz diker hale gelmiş, halkın kurbanlarına dadanmaya başlamış, zorla aşırılan etler kapanın elinde kalır olmuştur. Bu durum karşısında Osmanlı Kanunnamelerinde bir takım yasaklar düzenlenmiştir. Sultan II. Bayezîd Han "Edirne İhtisab Kanunname"sinde: "Camilerde dilenci tâifesin yürütmeyeler!" emrini vermiş, böylece dilencilerin camilere girmesine yasak getirmiştir.

Aradan zaman geçse de dilencililiği geçim vasıtası bilenler on dokuzuncu asırda da halkı bu yolla sömürmeye devam etmiştir. Şöyle ki, Sultan III. Selim halkın arasına

¹¹² Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", 82.

¹¹³ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Devleti'nin Dilencilere Bakışı (Bursa Örneği)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ysz., I, 292.

karışıp dolaştığı bir gün dilencilerin cami avlularını kuşattıklarını görünce, Kaymakam'a emir göndererek dilencilerin mescitlerden uzaklaştırılmasını emretmiştir. Acizliğinden dilenenlerin meskenlere gönderilmesini, el ayağı ve gözleri sağ olup para kazanmaya güç yetirebileceklerin sâillik etmemesinin sağlanmasını emir buyurmuştur. Sultan Selim Han'ın, bu basit meseleye bu kadar hassasiyetle eğilmesi, Osmanlı halifelerinin reayanın hak ve hukukuna verdikleri ehemmiyetin bir göstergesidir. Osmanlıda halk Allah'ın bir emaneti olarak telakkî edildiğinden halkın istismara uğramasına, bu konuda en ufak bir suiistimale bile göz yumulmamıştır.¹¹⁴

1.3.5. Günümüzde Dilencilik

İnsanoğlu hayatını idame ettirebilmek için mal ve maddeye mutlak surette ihtiyaç duyar. Beslenme, giyinme ve barınma temel ihtiyaçlardır. Yeryüzünde bütün insanlara yetecek kadar gıda, beslenme ve mesken bulunmadığından¹¹⁵ İslam'a göre insan, iman ettikten sonra dünyevileşmeden sürekli çalışmalı, üretmelidir.¹¹⁶ Zira, insanlar geçimlerini temin için çalışırlar. Geçimden maksat, insanın hayatını idame ettirmek için gereken ihtiyaçlarını elde etmek suretiyle bir yaşam sürdürmesidir. Kur'ân, geçimi, hayat için gerekli rızık olarak ifade etmiştir. Bu rızık, Allah'ın bir nimetidir ki, Allah bununla dünyadaki canlıları yedirip besleyendir. Durum böyle olunca insanoğlu, nasibini bulmak, rızıkını arayarak elde etmek için çalışacaktır.¹¹⁷

Çalışma bireylerin hem şahsi hem de sosyal ihtiyaçlarını temin etmeye yöneliktir. Çalışan insan, hem kendisine hem de diğer insanlara faydası olandır. Kişi başkalarının menfaatine yönelen herhangi bir işi ifa ettiğinde yerine getirilmesi icap eden bir kifaî farzı da işlemiş olmaktadır.¹¹⁸ Bunun için çalışmak ve üretken olmak İslam'ın doğal bir hak ve görev olarak kabul edip sürekli teşvik ettiği bir husustur.¹¹⁹ İktisadi faaliyetlerin en önemli unsuru olan emeği, maddi ve manevi yönleriyle ele almış,¹²⁰ değerini yüceltmıştır. Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır:

¹¹⁴ Murat Kumbasar, "Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği", 126-127.

¹¹⁵ Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, 186.

¹¹⁶ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm ve Ekonomik Hayat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, 23.

¹¹⁷ Şeker, *age.*, 54.

¹¹⁸ Tabakoğlu, *age.*, 22.

¹¹⁹ Uludağ, *age.*, 186.

¹²⁰ Tabakoğlu, *age.*, 20.

“İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.”¹²¹ Bu ayetle, kişi için ancak kendi çalıştığıının karşılığının olduğu bildirilmiştir.¹²² İnsanın sa’y ettiği şeyler kendisi için muhafaza edilmektedir, yaptığı şeyler kıyamet gününde de yine onundur ve lehinedir.¹²³ Hiç kimse başkasının günahıyla cezalandırılmadığı gibi, onun fiiliyle de sevap kazanmaz.¹²⁴ Böylece insan, çalışmaya açıkça teşvik edilmiştir.

Bugün ise, sadece dünya işleri ön plana çıkmış, maddeci akımların etkisiyle alın teriyle kazanmanın ya da emeğin değerinin yerine, sınırsızca ve sorumsuzca kazanma arzusu hâkim olmuştur. Bu tür bir yaşam felsefesinden Müslümanlar da nasibini almıştır. Örneğin bu zararlı akımlardan kapitalizm, ferdiyetçiliği kutsallaştırma, ferdi her konuda temel eksen sayma ilkesine dayanmaktadır. Buna göre fert, mülk edinme, tasarruf etme, yararlanma hürriyetlerine sahiptir. Kişisel hürriyetler kişilere ve topluma zarar verse bile, kapitalizme göre hürriyet hakkı kullanıldığı için bunun bir önemi yoktur. Kişi, aldatma, faiz veya karaborsayla malı elde eder, içki, kumar, fuhuş ya da israfla kazandığını harcar. Fakir, miskin ve muhtaçlara bir şey de vermez.¹²⁵

İslam toplumunun gerilemesiyle birlikte kanaatkarlığın yerini hile ve desise almış, insanların aldatılması bir vakıya dönüşmüştür. Teşebbüs yerini kolay yoldan para kazanmaya bırakmıştır. Ekmeğini taştan çıkararak insanlar, fazla emek sarf etmeden, alın teri dökmeden köşeyi dönmeyi düşünen insanlara dönüşmüştür.¹²⁶ Dolayısıyla, bugün için dilencilik, bireyselliğin ötesine geçip başlı başına bir sektör olmuştur. Dilenciler halkı sömürmek için farklı yöntem ve teknikler geliştirmiştir. Dilencilikğin temelinde insanların duygularını sömürmek vardır. Bu yüzden dilenciler başkalarının duygularını istismar etmek için çok çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bir çok dilencinin her çeşit usul ve yöntemle kendini sakatlamak, bir uzvu kopuk gibi görünmeye çalışmak yahut farklı giyim şekilleriyle kendini olduğundan yaşlı, muhtaç ya da hamile veya akıl hastası gibi gösterme, bebekleri kullanarak dilenmek dilencilerin sıklıkla başvurduğu yöntemlerden

¹²¹Necm, 53/39-41.

¹²²et-Taberî, *el-Câmi’u'l Beyan*, XXVII, 41-44.

¹²³er-Râzî, *Mefââtihu'l-Gayb*, XXIX, 15-17.

¹²⁴el-Beyzâvî, *Envarü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te’vîl*, V, 259.

¹²⁵Yusuf el-Kardavî, *Temel Nitelikleriyle İslâm*, Selam Yayınevi, Konya, 1986, 188.

¹²⁶Tabakoğlu, *age.*, 23-24.

bir kaçıdır.¹²⁷Bugün gelinen noktada dilencilik, sosyal bir sorun, önu alınamaz bir olgu halini almış, gelirini insanların vicdanlarını sömürmeye endeksleyen, bu sayede haksız gelir elde eden¹²⁸kimselerin bir mesleği haline dönüştürülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİLENCİLİĞE SÜRÜKLEYEN SEBEPLER VE DİLENCİLİĞİN SONUÇLARI

2.1. DİLENCİLİĞİN SEBEPLERİ

2.1.1. Yoksulluk

Gerek sosyal, gerekse ferdi olayların mutlaka bir sebebi vardır. Sebepsiz sonuç olmaz. Aynı sebepler aynı sonuçları doğurur.¹²⁹

Hangi tür toplum olursa olsun ekonomik bakımdan bireyler arasında önemli farklılıkların olduğu bir gerçektir. Toplumun yapısını oluşturan bireylerin birbirinden farklı imkânlarla sahip oldukları da bilinen bir gerçektir. Bu farklılıklardan biri de gelir seviyeleridir ki bunun neticesinde yaşama şekillerinde de farklılık arz etmektedir.¹³⁰Her toplumda insanların bir bölümünün kazançları azdır. İmkânları sınırlıdır. Bu insanlar toplumda yoksul sınıfı oluşturan tabakadır.¹³¹Dolayısıyla toplumu bir bütün olarak düşününce bu yapıyı oluşturan iki zıt kutbun var olduğu görülür. Bu iki zıt kutup klasik ayrımla *zenginler ve fakirler*dir.

Bu klasik ayrıma göre, yer ve zamana göre normal geçinme imkânları olan *varlıklılar*, buna karşın zamana göre normal geçinme ve yaşama imkânlarından mahrum olup yardıma muhtaç *varlıksızlardır*. Ticaretin, kazanmanın ve mülk edinmenin meşru olduğu ve teşvik edildiği bir toplumda, varlıklıların bununla beraber gelirleri, yaşam

¹²⁷Celâl Yeniçeri, “İslâm Öğretisinde Çalışıp Kazanma/Kesb İlkesi ve Emeksiz Kazanç Peşine Düşme Olarak Dilencilik ve Benzerlerine Bakış”, 276.

¹²⁸Vatandaş, “Dilenciler ve Dilencilik (Sosyolojik Bir Araştırma)”, 183.

¹²⁹Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 13.

¹³⁰Davut Dursun, *İslâm'ın İlk Döneminde Zengin-Yoksul İlişkileri ve Zekât*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1983, 14-16.

¹³¹Arif Ersoy, “Milli Kültürümüzde Yardımlaşma ve Dayanışma Geleneği”, *Yoksulluk Sebepleri ve Çareleri Sempozyumu*, Ankara, 2-3 Nisan, 2005.

şekilleri ve davranışları bunlara göre farklı bir de varlıksızlar-yoksullar-fakirlerin bulunacağını söylemek hayal olmayacaktır.¹³²

Genel olarak dilenmenin birçok sebebi bulunmaktadır. İlk neden olarak işsizlik/yoksulluk gösterilmektedir. Dilencilik özellikle bir meslek olarak yapılmaktaysa bunun sadece yoksullar için bir meslek seçeneği olduğu vurgusu yapılmaktadır. Dilencilik meslek olarak icra edenler içinde vasıfsız işçiler veya düşük gelir sahibi kimseler bulunmaktadır. Dolayısıyla dilenmek bu duruma sahip kişiler için ikinci bir iş vasfını almaktadır.¹³³

İster bireysel, isterse sosyal açıdan değerlendirilsin dilencilik görünen, hissedilen bir problem olup toplumun kimi bireylerini dilenmeye sevk eden birçok bireysel ya da sosyal sebepten bahsetmek mümkündür. Zira toplumsal olayların birden çok nedeni vardır. Dilencilik de bir çok nedeni vardır ki bunların en önemlisi yoksulluktur. Yoksulluk; ekonomik, kültürel, siyasal, toplumsal çok sayıda alt bileşenlere sahip bir olgudur. Her toplumda karşılaşılan bu olgu, sosyo-ekonomik eşitsizliğin sonucunda bir hal olarak ortaya çıkmaktadır. Mesela, ülke içindeki ekonomik şartların zorlaşması ile bu durumun özellikle fakir bireylerin yaşamlarını sürdürmelerini ekonomik açıdan güçleştirilmesi dilencilik toplumsal nedenlerinden biridir.¹³⁴ Yoksulluk, yetersiz üretim, yaşlılık, doğal afetler, krizler, ekonomik gerilemeler gibi zamana göre değişkenlik arz eden nedenlerden kaynaklanmaktadır. Dilencilik oluşumu ve yaygınlaşmasında toplumsal tutumlar belirleyici bir etkiye sahiptir. Dilencilerin yoksul oldukları yönündeki belirlenmişlik ve bu duruma çözüm getirecek toplumsal, kültürel ve dinsel tutumlar dilencilik yol açan en büyük nedenler olarak gösterilmektedir. Yoksulluk dilenme faaliyetinin en önemli sosyo-ekonomik temeli olarak değerlendirilmelidir.¹³⁵

Yoksulluğun geniş bir ilişkiler ağında değerlendirilebilmesi için insanların hayat şartları, psiko-sosyal ve kültürel meselelerin de hesaba katılması gerekir. “*Temel gıda maddelerinin yetersiz oluşunun yanında temiz içme ve kullanma suyundan mahrumiyet,*

¹³²Dursun, *age.*, 14-16.

¹³³Yunus Emre Özer ve İbrahim Güray Yontar, “Dilencilik Olgusu, Kent Güvenliği İlişkisi ve İzmir Büyükşehir Bütününde Dilencilikle Mücadele”, *Bir Kent Sorunu Dilencilik (Sorunlar ve Çözüm Yolları) Sempozyumu*, İstanbul, 18-19 Ekim, 2008, 248.

¹³⁴Vatandaş, “Dilenciler ve Dilencilik (Sosyolojik Bir Araştırma)”, 171-172; Suvat Parin, “Dilencilik Yoksulluk İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3, 2010, 34.

¹³⁵Parin, “Dilencilik Yoksulluk İlişkisi”, 35.

*sürekli bir işte çalışma imkânı bulamama ve bağlantılı olarak düzenli bir gelirden mahrum olma, sosyal güvenlik sistemi dışında kalma, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanamama uyuşturucu ve alkol bağımlılığı, sosyal adaletsizlik, gelir dengesizliğinin toplumda oluşturduğu gerilim ve suç işleme potansiyelindeki artış, güçsüzlük, topluma güvensizlik, özgüvensizlik ve dışlanmışlık duygusu” yoksulluk ekseninde değerlendirilmesi gereken temel unsurlardandır.*¹³⁶

Dilenenlerin dilenmesine gerekçe olarak ileri sürdükleri sebepler çok çeşitlidir. Örneğin, işsiz olup açta açıkta kalmak, bunu dilenmesi için geçerli bir mazeret sayan dilenciler tarafından ifade edilen en yaygın gerekçedir. Pek çok dilenci “*niçin dileniyorsun*” sualine cevap olarak işsiz olduğu için dilendiği söylemektedir. Aynı kişiler dilencilikleri hakkında “*hırsızlık veya fuhuş mu yapayım, bunları yapmıyor dileniyorum*” demek suretiyle bu durumuna meşru gördüğü bir gerekçe bulmakta, bu sayede dilenmeyi “*ehven-i şer*” olarak gördüğünü ifade etmeye çalışmaktadır.

Dilencilik üzerine yapılan araştırmalarda, örneğine az rastlansa da dilenen bir çok insanın istemediği halde sırf mahrum ve muhtaç olup başka bir çaresi kalmadığı için dilenmek zorunda kalan kimselerin, dilenmeyi bir meslek yahut alışkanlık bilerek değil, hayatlarını devam ettirecek imkanlara sahip olmadıklarından yaptıkları, zira geçimlerini sağlayabilecekleri bir iş olanağı olsa hiç tereddütsüz dilenmekten vaz geçecek kişilerden oldukları tespit edilmiştir. Çünkü bu kimseler, genelde fiziksel özründen, çok ihtiyar olduğundan işsiz olup çalışama güç yetiremeyen kimselerdir.¹³⁷

Cenab-ı Hak kâinatı insan için yaratmış ve insanın ihtiyaçlarını karşılamaya elverişli kaynaklarla donatmıştır. Mutlak Yaratıcı yarattığı her insanın rızkını da yaratmıştır. Dünyada insanlara her dönemde, her zaman yetecek kadar kaynak vardır. Dünyadaki kaynaklar israf edilmeden verimli bir şekilde istihdam edilirse insanların ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde ve dengeli bir şekilde yaratıldığı görülmektedir.

Yoksulluk doğal değil yapaydır. Kâinatta Allah’ın yarattığı dünya kaynaklarının tüketiminde, üretilen ürünlerin paylaşımındaki adaletsizliğin doğal bir sonucu olarak

¹³⁶ Yunus Emre Özer, İbrahim Güray Yontar, “Dilencilik Olgusu, Kent Güvenliği İlişkisi ve İzmir Büyükşehir Bütününde Dilencilikle Mücadele”, 249.

¹³⁷ Vatandaş, “Dilenciler ve Dilencilik (Sosyolojik Bir Araştırma)”, 173-182.

insanların bir bölümü ihtiyacından daha fazlasına sahip olup lüks ve israf içinde yaşarken diğer bölümü de fakir olup yoksulluk ve sefalet içinde yaşamak zorunda bırakılmıştır. Bu nedenle dünyadaki yoksulluk esasen beşer tarafından üretilmiş yapay bir yoksulluktur. Yoksulluk tedavisi mümkün olmayan bir hastalık, önlenmez bir felaket değil, dünya kaynaklarının yanlış kullanımından ileri gelen sosyal bir felakettir. İnsanlık bu felaketi, beşeri ve doğal kaynakları etkin ve verimli kullanarak, hayırda yarışı sağlayacak bir sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı yaygınlaştıracak, teşvik edecek bir toplum düzeni oluşturarak engelleyebilir.¹³⁸

2.1.2. Dünyevîleşmek-Tamahkâr Olmak

Allah, yeryüzünde ne varsa tamamını bizim için yaratmıştır.¹³⁹ Yaratılan sayısız nimet¹⁴⁰ karşısında insanoğlunun, zenginlik ve yoksulluk veya altın veyahut taş karşısında eşit davranması, bunlara karşı ilgisiz davranması, tepki vermemesini düşünmek mümkün değildir.¹⁴¹ Bu durum Kur'ân'da şu ayetle bildirilmiştir:

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبِّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ
وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ

*“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterilmiş, bunlar dünya hayatının geçimliği”¹⁴² olarak insana verilmiştir. Bu nimetleri insanlara cazip gösteren, Allah olup bunu imtihan için yapmıştır.¹⁴³ “İnsanların hangisinin daha güzel amel yaptığını sınamak için şüphesiz biz yeryüzündekileri ona bir ziyinet yaptık.”¹⁴⁴ Ayetinde de bu hususun ifadesi vardır. Zemahşerî'ye göre, burada sayılan şeyler *şehvet* olarak ifade edilmiş, böylece insana verilenlerin arzulanana, kendilerinden faydalanmak için ısrarla istenilen şeyler olduğu mübalağalı bir üslupla ifade edilmiştir.¹⁴⁵*

¹³⁸Ersoy, “Milli Kültürümüzde Yardımlaşma ve Dayanışma Geleneği”,

¹³⁹ Bakara, 2/29.

¹⁴⁰ İbrâhîm, 14/34; Nahl, 16/18.

¹⁴¹ Sancaklı, "Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme", 34.

¹⁴² Âl-i İmrân, 3/14.

¹⁴³ el-Beyzâvî, *Envarü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, II, 14-15; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 342-343.

¹⁴⁴ Kehf, 18/7.

¹⁴⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 342-343.

Dünya hayatında imtihanın gereği olarak insan, Allah'ın bahşettiği nimetleri meşru yoldan çalışıp kazanmayla temin etme endişesi duymalı, bunların helal ve temiz olanını elde etmeli, kendisine ziynet kılınan meta ile ahiret yurdunun gerçek nimetlerini aramalıdır. Bir başka husus, insanın varlıkta azmaması, elde edilen nimetin şükrünü eda etmesi, yokluğa düşer olunca buna sabredip isyankar davranmaması gerekir. İnsan için en akıllıca ve en ölçülü sayılacak olan ve ondan beklenen güzel davranış da budur. Fıtratında sevgi duygusunu barındıran insanoğlunun nimetler karşısında sevgisiz kalması, onlara karşı meyiletmeden duyarsız davranması onun yaratılışına ters olan bir durumdur.¹⁴⁶

Gerçi insan, aslında menfaatini seven bir yaratılışa sahiptir. Kur'ân-ı Kerim bunu şöyle haber verir: *"Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır."*¹⁴⁷ Menfaat ve tamahı, insanı cimrilik ve tamahkârlığa sürüklemiştir. *"De ki: "Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. Zaten insan çok cimridir."*¹⁴⁸¹⁴⁹

*"Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır."*¹⁵⁰ İnsan bir diğer yönüyle tabiatı icabı dünyaya karşı hırslıdır, aşırı isteklidir. Neredeyse dünya nimetlerinin tamamı onun gözünü ancak doyuracaktır. Bu durumu hadis şöyle tasvir etmektedir:

Hz. Peygamber: *"Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncü bir vadi daha arzu eder. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doyurur..."*¹⁵¹ buyurmuştur.¹⁵² Bir başka hadiste ise; *"İki aç kurdun koyunlara saldırdığını düşünün, işte bunlar sürüye, mala, makam ve mansıba karşı hırslı olanın insanın dinine vereceği zarardan daha çok zararlı değildir."*¹⁵³ Burada yerilen mal değil, mala karşı haris olmaktır. Her insanın fıtratında mala karşı bir düşkünlük, meyil bulunduğuna göre, onun hırsla dönüşmemesi

¹⁴⁶ Sancaklı, "Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme", 34.

¹⁴⁷ Adiyât, 100/8.

¹⁴⁸ İsrâ, 17/100.

¹⁴⁹ Şeker, *age.*, 102.

¹⁵⁰ Me'âric, 70/19.

¹⁵¹ Müslim, *Zekât*, 116.

¹⁵² Kardâvî, *Fukaralık ve İslam*, 24.

¹⁵³ Tirmizî, *Zühd*, 43; İbn Hanbel, *Müsned*, III/456.

için insanın eğitilmesi, nefsinin tezkiye edilmesi, rıza, tevekkül, sabır, cömertlik ve isar gibi meziyetleri kazanması gerekir.¹⁵⁴

Dinin kaçınılmaz vazifelerinden birisi, kişiyi zenginleşme gayretinde itidale sevk etmektir. Rızık talebinde güzel olanı öğütlemektir. Çünkü insan, nefsinde ve hayatında bununla ölçülü olur. Bununla saadetin sırrı olan huzura kavuşur. Kişiyi ruh ve bedeniyle beraber kötülöklere daldıran aşırı ve ölçüsüz davranıştan ancak itidal korur.

İnsan, hırs ve tamahın seline kapılmaya terk edilirse, hem kendi nefesine, hem de toplumuna karşı tehlikeli olur. Onun tamamının daha üstün değerlere, ölmez manalara ve daha devamlı rızıklara yöneltilmesi gerekir.¹⁵⁵ Aksi durumda insan “*Dünya hayatını tercih ederek*”¹⁵⁶ nefsinin heva ve hevesine sürüklenip dünyevileşecek, bu gidişatla birlikte “*Dünyayı sevecek ve ahireti de bırakacaktır.*”¹⁵⁷

İmanın burada vazifesi şöyledir, hırs ve tamahın, aç gözlülüğün, arzuların, nefsin, isteklerine karşı bir sınır çizmesidir. Azla yetinmeyen, çokla doymayan devamlı bir kararsızlık içinde olur. Hırsının arzularını sahip olduğu şeyler doyurmaz, gözü başkalarınıninkine kayar. Helal onu doyurmaz da ağzının suyunu harama da akıtır. Böyle bir nefis ne elde ettiklerine razı olur, ne de rahat eder. İmanın manası, nefisleri ebedi olan manevi değerlere, baki olan ahiret yurduna, her daim hay ve ölmeyecek olan Allah’a yöneltmektir.¹⁵⁸

2.1.3. Dilencililiği Meslek Edinmek

Fakirlik bizatihi övülen bir şey değildir. Çünkü fakirlik yokluk demektir. Bu nedenle fakirliğin sebep olacağı birtakım kötülöklere vardır. Şöyle ki fakirliğin, insanın düşünme mekanizmasına dahi kötü tesiri vardır. Kaynaklar İmam Şâfiî’nin “Evinde un bulunmayana danışma” dediğini nakleder. Çünkü fikrinin dağınık olduğunu söyler.

“Fakirliğin, aile ve toplum düzeni içinde tehlikeli olduğu açıktır. Hz. Osman’dan nakledilen şu söz belki de bunların hepsini birden ifade eder: “Yavrum fakirliğe helal

¹⁵⁴ Faruk Beşer, *İslâm’da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1991, 45.

¹⁵⁵ Kardâvî, *Fukaralık ve İslam*, 24.

¹⁵⁶ A’lâ, 87/16.

¹⁵⁷ Kıyâmet, 75/20-21.

¹⁵⁸ Kardâvî, *Fukaralık ve İslam*, 24-25.

kazançla çare ara çünkü her fakir düşene bulaşacak üç musibet vardır: Dininde gevşeme, aklında zayıflama, şahsiyetinde düşüş.” Bunların hepsinden daha da büyüğü insanların kendini hafife almasıdır. İnsanların düştüğü en kötü nokta ise, dilenciliktir.”¹⁵⁹

İslam’da yaşamak için çalışmak ve beşeri yeteneklerin açığa çıkmasını sağlayacak mali bir varlığa sahip olmak esastır. Ama Protestan Etiğinde olduğu gibi servet birikimi ilahi rızanın bir göstergesi değildir. Çünkü servetin kendisi, hayatın nihai hedefi olan öbür dünya için bir anlam ifade etmez. Söz konusu anlam kendisini, serveti kullanma biçiminde gösterir.¹⁶⁰

İslam’ın servet telakkisi bu şekilde olduğu için, Kur’ân’da ve Sünnette Müslüman toplum, sürekli yardımlaşmaya, maddi olsun manevi olsun dayanışmaya teşvik edilmiş, Allah’ın rızık olarak verdiklerinden, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacının temin edilmesi gayesiyle gece gündüz, gizli ya da açıktan Allah için harcamaya davet edilmiştir.¹⁶¹

Kur’ân-ı Kerim, insanın sevip arzuladığı şeyleri fedakârca harcamasını ister. Bunu yapmayan insanın “*Sevdiği şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe (Birr) asla erişemeyeceğini*”¹⁶²haber verir.

Bir başka ayette ise, dinin özünden yoksun bir şekilde kibleye yönelmenin, böylece itaatte bulunulduğunu düşünmenin, tam anlamıyla bir şekilcilikten ibaret dindarlığın kişiyi *birr*¹⁶³ sahibi yapmadığını, esasen gerçek iyiliğin, *Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenene (ihtiyacından*

¹⁵⁹ Nihat Temel, *Kur’ân’da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, 101-102.

¹⁶⁰ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, 236.

¹⁶¹ *Bkz. Bakara, 2/195,274; Ra’d, 13/22; İbrahim, 14/31; Nahl, 16/75; Fâtır, 35/29.*

¹⁶² Al-i İmrân, 3/92.

¹⁶³ *Birr/el-Birru*: İhsan, geniş hayır, tam hayır demektir. “Birr” ile hayır arasında fark vardır. “Birr”, hayra ulaşan, kastedilmiş fayda, “Hayr” ise, kasıtsız bile olmuş olsa mutlak anlamda faydadır. Birrin zıddı “ukuk” (isyan etmek), hayrın zıddı “şerr” dir. “Birr”e erişmek, hayır ve iyilik etme sıfatıyla sıfatlanmış olmak veya İnfıtâr, 82/13 (*Şüphesiz, iyiler Naîm cennetindedirler.*) ayetinin belirttiği gibi iyiliğe ve ilahi sevaba ermek manalarında tefsir edilmiştir ki ikisi birbirinden ayrılmaz. Buna göre iman, dinin temeli, “birr” dinin gayesi demektir. Berr, iyilik sahibi, tam anlamıyla hayır sahibi, itaat edici, iyi insan. Allah’ın emrini yerine getiren, Allah’ın hakkını gözeten, adağını yerine getiren kimse diye de tarif edilmiştir. Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, Ankara, 2003, 80-81.

dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâti veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışları olduğunu¹⁶⁴ ifade etmiştir. Ayetin nüzul sebebi hakkında farklı görüşler serdedilmiş olmakla birlikte bazı yorumlar şöyledir: Katâde der ki: Bize anlatıldığına göre bir adam Allah'ın Resûlü (sav)'ne: "Birr nedir ey Allah'ın Resûlü?" diye sormuştu, Allah Tealâ bu âyeti indirdi. Allah'ın Resûlü, o adamı çağırarak kendisine bu âyeti okudu." demiştir.¹⁶⁵ Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki: "Bu âyet, Resulullah'ın Mekke'den Medine'ye hicret etmesinden, bütün farzların ve cezaların inmesinden sonra nazil olmuştur. Bu bakımdan Allah, sadece namazın değil bütün farzların eda edilmesini emretmiştir. Katade ve Rebi' b. Enes'e göre ise: Yahudiler batıya, Hıristiyanlar da doğuya doğru namaz kılıyorlardı. Bu âyet nazil oldu ve Allah, iyilik ve hayrın, sadece yüzün doğuya ve batıya çevrilmesiyle olmadığını, iyiliğin, Allah Teâlâ'nın beyan ettiği, imanı gösteren-ayette sayılan-özelliklerde olacağını açıklamıştır. Taberi de, bundan önceki âyetlerin de Yahudiler hakkında olması hasebiyle bu görüşü tercih etmiştir.¹⁶⁶

Râzî, âyette geçen "*sailîn*" terimiyle dilenip isteyenlerin kastedildiğini, dilencinin yoksul gibi olmadığını, zira dilencinin, kendi fakirliğini ve ihtiyacını isteyerek belli ettiğini söylemiştir.¹⁶⁷

İslam, ilk andan itibaren ırk, renk, memleket ve dil farklılıklarını, müminleri kardeş sayarak kaldırıp bunlar arasında dostluk kurarak barış halinde bulunmaları düsturunu geliştirmiş olmakla insana verdiği değeri ortaya koymuştur.¹⁶⁸ Bu değer bir gereği olarak İslam toplumunda sosyal tabakalaşma görülmemiştir. Bunun yerine sosyal dayanışma ruhu yerleşmiştir.

Sosyal dayanışma da, toplum içindeki her ferдин, kendi üzerinde, cemiyetine karşı yerine getirilmesi gerekli olan bir takım görev ve sorumluluklarının bulunduğu hissi kazanılır. Bu duygu sayesinde; cemiyetin fert üzerinde olduğu gibi ferдин de cemiyette

¹⁶⁴ Bakara, 2/177.

¹⁶⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Neysabûrî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Tahk. ve Takd. İsam b. Abdü'l-Muhsin el-Hameydân, Müessesretü'r-Riyad, 1991, 49; 159-160.

¹⁶⁶ Taberî, *el-Câmi'ul-Beyan*, II, 133-134; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 159-160.

¹⁶⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 37.

¹⁶⁸ Temel, *age.*, 124.

hakkının olduğuna dair anlayış yerleşir. Bu anlayıştaki fertler, görev ve mesuliyetlerini ifa ederken ihmalcilikten; “*bananecilikten*” hatta sorumsuz davranıştan kaçınır. Böylece toplumda, her hak sahibinin hakkının verildiği, zayıf ve güçsüzlerin ihtiyaçlarının giderildiği bir ortam doğar.¹⁶⁹

Kur’ân böyle bir toplum inşa ederken o gün, Allah’ın emirlerini benimseyen, onu hemen günlük yaşamında tatbik etmenin gerekliliğine inanan, bu cemiyetin bireyleri olarak İslam’ın emirlerini pratikte yaşamak amacıyla Allah için ne sarf edeceklerini sorup “*Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.”*”¹⁷⁰ diyen Kur’ân’dan infak etmeyi öğrenen bir nesil doğmuştur.

Günümüzdeyse, dilencilik, her geçen gün katlanarak artan sosyal bir soruna dönüşmüştür. Bu problem, ihtiyaç sahiplerine karşı yardımseverlik ve diğerkâmlık duygularının etkisiyle “*iyilik merkezli*” bir davranışken,¹⁷¹ sonraları engellilik, kimsesizlik, yoksulluk ve yaşlılık gibi bazı kimseler için geçerli sayılabilecek, mazur görülebilecek yönü olsa da¹⁷² dilenen kimse için “*iyiliğin sömürülmesi*”, “*ölçüsüzce ve hak etmediğini talep etmeye*” dayanan bir “*bilinç*” durumu,¹⁷³ eski bir “*meslek*” halini almıştır.¹⁷⁴

Bu yönüyle dilenmek salt bir isteme fiilinden ibaret değildir. Bilakis, Bu bilinçle beraber alın teri ve emeğin yerini, kolayca elde edilen gelirler almıştır. Gerçek ihtiyaç sahipleri tespit edilememekte, tespit edilenler de gerçek ihtiyaç sahibi olmamaktadır. Artık, adeta bir sektör haline gelen dilencilik, insanların birbirine olan güvenini zedelemektedir.¹⁷⁵

Öte yandan, şehir hayatında beden gücüyle çalışıp kazanmak suretiyle istenilen hayat standardına ulaşma imkânının mümkün görülmediği, iş bulma olanaklarının sınırlı

¹⁶⁹ Şeker, *age.*,73.

¹⁷⁰ Bakara, 2/215.

¹⁷¹ Birtek, “Dilencilik Suçu”, 124.

¹⁷² Kumbasar, “Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği”, 124.

¹⁷³ Birtek, “Dilencilik Suçu”, 124-125.

¹⁷⁴ Birtek, “Dilencilik Suçu”, 124; Kumbasar, “Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği”, 124.

¹⁷⁵ Kumbasar, “Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği”, 124.

oluşu ve çalışma şartlarının zorluğu dilenciliği gelişi güzel bir uğraş olmaktan çıkarıp bizzat bilerek isteyerek tercih edilen, dar gelirli insanların yöneldiği “*ek gelir kapısı*” haline dönüştürmektedir. Geçimlerini bu yolla sağlayanlar “*gönüllü dilenci*” olarak adlandırılmakta, ekonomik getirisinin yüksekliği, bu yolu benimseyen insanları teşvik edip dilenmeye yönelmekte ve bu insanların dilenciliği kolay kazanç yolu olarak görmelerine sebep olmaktadır.¹⁷⁶

İnsanın rızık temini konusunda Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: “*Andolsun, size yeryüzünde imkân ve iktidar verdik. Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık. Ama siz ne kadar az şükrediyorsunuz!*”¹⁷⁷ Burada, Allah’ın insanlar için yeryüzünde, sarsılmaz dağlar, akan nehirler yerleştirdiği,¹⁷⁸ yerleşim yeri tayin ettiği,¹⁷⁹ evler var ettiği, ekip dikme imkânı verdiği,¹⁸⁰ hayatını sürdürebilmesi için yiyecekler, içecekler¹⁸¹ var ettiği, güç verdiği,¹⁸² rızıklarını çıkarmaları için, ticarete bulunmak amacıyla sebepler, kazanç yolları yarattığı,¹⁸³ geçim sebepleri meydana getirdiği,¹⁸⁴ tasarrufta bulunma gücü verdiği açıklanmaktadır.¹⁸⁵

Çünkü Allah, insanları zekâ, beceri veya kabiliyet bakımından farklı farklı yarattığı gibi her bir insana da ayrı bir zekâ, beceri ve yetenek bahşetmiştir. Her insanın bir konuda yeteneği ve becerisi mutlaka vardır. Hiçbir alanda becerisi olmayan bir insan tasavvuru mümkün olmadığı gibi dünyada hiçbir işe yaramayan insan da yoktur. O halde insan, sahip olduğu kabiliyetleri araştırarak, gayret ederek geliştirmesini bilsin.¹⁸⁶

¹⁷⁶Birtek, “Dilencilik Suçu”, 127-128; Vatandaş, “Dilenciler ve Dilencilik”, 172.

¹⁷⁷A’râf, 7/10.

¹⁷⁸İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 386.

¹⁷⁹ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 89.

¹⁸⁰el-Beyzâvî, *Envarü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, III, 7.

¹⁸¹“Sizin için orada geçimlikler meydana getirdik.” İfadesindeki *ma’âyiş*, *mâişet* kelimesinin çoğulu olup *ayş*’dan türemiştir. *Ayş*, canlılara özgü hayat demektir ki bu kökten gelen *mâişet*, insanın hayatını devam ettirdiği yiyecek, içecek vb. şeyler ya da bunlara ulaşmayı sağlayan şeyler, kendisiyle yaşamın devam ettirilebileceği şeyler demektir. İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, X, 352-353; el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, 357; el-Ferahidî, *Kitabu’l-Ayn*, 759; el-Cevherî, *Mu’cemu’s-Sihah*, 146-147; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 89; Kurtubî, *el-Câmiulî-Ahkâmi’l-Kur’ân*, VII, 108-109; Ahmed b. Yusuf b. Muhammed b. Mesud es-Semîn el-Halebî, *Umdetu’l-huffâz fî tefsiri eşrafi’l-elfâz*, tahk. Muhammed Bâsil ‘Uyûn es-Sûd, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1996, III, 146-147.

¹⁸²Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, II, 320.

¹⁸³İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 386.

¹⁸⁴el-Beyzâvî, *Envarü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, III, 7.

¹⁸⁵Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, II, 320; *Kur’ân Yolu*, II, 504; el-Beyzâvî, *Envarü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, III, 7; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 89.

¹⁸⁶Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 73.

2.1.4. Dini Duyguların İstismarı

İslam'ın koymuş olduğu ilkelere göre insanın kazancını gelir elde edebilmek için çalışıp çabalaması ve bu uğurda gayret etmesi esastır.¹⁸⁷ İslam iktisadı emeği esas olarak belirlemiştir.¹⁸⁸ Çünkü çalışmak suretiyle rızık elde etmenin fert ve toplumun ruhi yapısı üzerinde derin tesirleri vardır. Çalışan, maddi bakımdan muhtaç olmayan, cemiyet içinde itibarlı bir konuma gelmiş başarılı bir kimse, ruhsal açıdan güçlü olup şahsiyet sahibi olur.

Çalışan kimselerin bu çabasının hem kendine hem de toplumuna karşı sayılamayacak kadar faydası olur. Bir kere çalışanın toplumuna sağlamış olduğu en basit fayda, yaşadığı toplumda muhtaç duruma düşmemek, başkalarına yük olmamaktır. Çünkü üretmeyen insanlar, toplumuna muhtaç hale gelen, diğer insanlara el açan, merhamet dilenen kimselerdir.¹⁸⁹

Kur'ân'da ve Hadislerde pek çok kez, insanın bu duruma düşmemesi için çalışmaya teşvik edilmesinin yanında dünya malının gerçek sahibinin Allah olduğu hatırlatılmakta, böylece iman edenlerin sahip olduğu malı yerli yerinde kullanabilmesi için Allah yolunda sarf etmesi açıkça istenmektedir. Konuyla ilgili ayetlerden olmak üzere Bakara Suresi'nin 195. Ayetinde: *“(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapın. Şüphesiz, Allah iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.”* buyrulmuştur.

Bu konuda bir başka ayette: *“İman eden kullarıma söyle: Namazlarını dosdoğru kılsınlar, kendisinde ne alış-veriş, ne de dostluk bulunan bir gün gelmeden önce, kendilerine verdiğimiz rızıklardan (Allah için) gizli açık harcasınlar.”*¹⁹⁰

Diğer bir ayet şöyledir: *“Allah'a ve Resulüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır.”*¹⁹¹ Bu ayet doğrultusunda şunlar söylenebilir: Ayette geçen *“Sizi başlarına halife kıldığı”* tabiri, mülkün asıl

¹⁸⁷ Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, Samil Yayınevi, İstanbul, 1984, 378.

¹⁸⁸ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979, 42.

¹⁸⁹ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 52-53.

¹⁹⁰ İbrâhim, 14/31.

¹⁹¹ Hadid, 57/7.

itibariyle yüce Allah'a ait olduğunu, kulun bu mal üzerinde ancak Allah'ın rızası doğrultusunda ve takdir edilen ölçüde kendisinden yararlanması için tasarruf yetkisinin mevcut olduğunu ifade eder.¹⁹²Burada, o mallardan hem Allah yolunda harcamaya, hem de fakire, muhtaca yardım etmeye açıkça çağrı vardır.¹⁹³Allah, dünya malının gerçekte kendisine aidiyetini ortaya koymak, bu malı harcama konusunda vekil tayin ettiği kullarını bu yolda teşvik için böylece açıklamıştır.

Bursevî'nin bir başka yorumu da şöyledir: Allah önceki ümmetlerin sahip olduklarını sizlere miras bırakarak onlara halife yapmıştır. Bundan ibret alın, çünkü size intikal eden bu mallar sizlerden de, sizden sonra geleceklerin olacaktır. O halde cimrilik etmeyin. Şair demiştir ki:

“Malın hakkında insanların şu sözü sana yeter:

Bu mal daha önce filan kimsenindi meğer.”

Başkasına ait olup yine başkasının olacak malların mutlaka hayırlı işlerde sarf edilmesi icap eder. Nasıl ki sahibinin izniyle bir başkasının mülkünde olanı harcamak kolaysa, ne de olsa elinde kalmayacak olan malın harcanması da kolay olmalıdır.¹⁹⁴ Çünkü Allah yolunda ümmetin yüklerini omuzlamak ve cemiyet hayatının ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılamak için mal harcamak semavî bir din olan İslam'ın emrettiği görevlerdendir.¹⁹⁵

Konumuzla ilgili bir hadiste Hz. Peygamber: “Müslüman, Müslüman'ın (din) kardeşidir. Ona zulmetmez, onu düşmana terk etmez (himaye eder). Her kim Müslüman kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Her kim de bir Müslüman'ın bir sıkıntısını giderirse Allah da onun kıyamet sıkıntularından bir sıkıntısını giderir. Her kim dünyada bir Müslüman'ın (ayıbını) örterse Allah da kıyamet

¹⁹²er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIX, 216-217; Kurtubi, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 155; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan Tefsiri*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1969, IX, 353.

¹⁹³Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1965, VIII, 3623-3624.

¹⁹⁴Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, IX, 353.

¹⁹⁵Muhammed Mahmud Hicazî, *Furkan Tefsiri*, Trc. Mehmet Keskin, İlim Yayınları, İstanbul, 1989, 142.

günü onun (ayıbını) örter.”¹⁹⁶buyurmak suretiyle Mü’minin yaşadığı toplumda ihtiyaç içinde olan Müslümanların bu ihtiyacını temin etmesinin aralarındaki din kardeşliğinin gereği olduğu vurgulanmak suretiyle toplumsal dayanışmaya teşvikin en açık şeklini göstermiştir.

Müslüman toplumların, Hz. Peygamberin “*Veren el, alan elden üstündür.*”¹⁹⁷ hadisini bir hayat düsturu edinerek kapısına geleni, kendisine el açanı boş çevirmediği bilinen bir hakikattir. İşte yardımlaşmanın din açısından ehemmiyeti ve dinin bu konudaki sürekli teşviki sebebiyle dilencilik toplumunun merhamet ve acıma hislerine hitap ettiği gibi dilenen kişilerin de bu duyguları harekete geçirmek için *maneviyat, hastalık, bedensel engeller veya çocukları* bir tür sömürü aracına dönüştürdükleri görülmektedir. Bu yola tevessül edenlerin farklı davranış şekilleri geliştirdikleri, mesela dilenenin bir aracı olarak dinsel sözleri kullandıkları herkesin malumu olan bir durumdur. Bu hususta en yaygın kullanılan tabir, dilencilerin dilinden düşürmediği “*Allah rızası için*” cümlesidir. Bazılarının ise daha etkili olması için “*sevdiklerinin sadakası için*” vb. ifadeleri de çokça kullandıkları bilinmektedir.¹⁹⁸ Dilenenlere yardımda bulunan çoğu insanın “*Allah rızası için*”, “*sevap kazanmak*” ya da “*belayı def etmek*” veya “*isteyeni geri çevirmemek*” düşüncesiyle yardımda buldukları dikkate alınca dilencilik ile maneviyat veya “din” ilişkisinin ortaya konulması gerekmektedir.¹⁹⁹

Netice itibariyle, zaman içerisinde insanların değer yargıları, yönelişleri değiştikçe insanoğlu, küçük bir menfaati temin etmek uğruna bile maddeyi ön plana alır olmuş, insanların dini duyguları istismar yolunu seçerek dilencilik hayat felsefesi haline getirir olmuştur. Bu yüzden insan onurunu korumak gayesiyle İslam’da, madde değil mana ön planda tutulmuştur. Manevi değerlerimiz her zaman maddiyattan üstün kabul edilmiş, onun için paranın kulu olan menfaatçi kişiler şiddetle kötülenmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁶ Buhari, *Mezalim*, 3; Müslim, *Birr*, 58; Ebû Dâvud, *Edeb*, 46; Tirmizî, *Hudûd*, 3.

¹⁹⁷ Müslim, *Zekat*, 95.

¹⁹⁸ Vatandaş, 177; Birtek, “Dilencilik Suçu”, 125.

¹⁹⁹ Birtek, “Dilencilik Suçu”, 129; İsmail Coşkun, Alev Erkilet, “İstanbul Halkının Dilencilik Olgusuna Bakış Açısı”, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2010, 1113-125.

²⁰⁰ Uludağ, *age.*, 186.

2.2. DİLENCİLİĞİN SONUÇLARI

2.2.1. İnsan Onurunun Hiçe Sayılması

İslam, bireylerin hakkını ve özgürlüklerini güvenceye alan bir birlik dinidir. Amacı bireylerin refahını sağlamaktır. Bunu sağlamak için ahlakî ve iktisadî yönden insanı esas unsur kabul eder. Böylece bu din, insanın kişiliğine değer verirken onu tüm çaba ve gücüyle Allah'ın ve insanlığın hizmetine dâhil olmaya hazırlar.²⁰¹

Ancak insan dini değerlerden, vahyin getirmiş olduğu ilkelerden uzaklaştıkça nefsanî duygularına meyil artmakta, çalışıp kazanarak başkalarına muhtaç olmadan, kendini muhtaç hissetmeden onurlu bir yaşam yerine zilleti tercih etmektedir. Böyle bir yaşamı benimseyen kimselerin göz boyamak, üçkâğıtçılık yapmak ya da hokkabazlığı sanat edinmek gibi yollara tevessül edip bunlara rağbet ettikleri, bir kısım kişilerin de bunu rızık temini için bir çeşit çalışma kabul ettikleri görülmektedir. Bu kişilerin müşterek tarafı, bunların başka insanların çabalarından yemeleridir. Bu tarz işleri bir meslek algısıyla icra eden dilencilerin, mal toplamak için hileli davranışta bulunmaktan başka bir yol bulamadıkları, kendini aciz göstermek için sebepler aradıkları ve buldukları görülür. Bu davranışlardan olmak üzere bir kısmı sakat rolü yapmakta, bir kısmı sahte felçli, deli, hasta taklidi yaparak dolaşmakta, böylece insanların merhamet duygularını istismar ederek bir meslek icra edercesine dilenmektedir.²⁰²

Dilenciliğin meslek olarak kabul edilmesinin hem ferdi hem de sosyal bir takım yansımaları muhakkaktır. Dilencilik toplumsal huzuru ve istikrarı tehdit eden bir sosyal problem haline gelmiştir. Burada evvela şunu ifade etmek gerekir ki, dilenciliği meslekmiş gibi kabul edip kazancını bu yoldan sağlayan kişilerin “*insan onuru*” diye bilinen olguyu köreltiklerini ifade etmek kaçınılmazdır.²⁰³ Zira, dilencilerin engelli olmadığı halde engelliymiş gibi bir görünüme bürünmeleri, pejmürde bir kılık kıyafetle veya hastalık raporlarıyla çarşı pazar dolaşmaları, annelik rolünü kullanmak, yaşlılığını ön plana çıkarmak, sağır ve dilsiz tabelası taşımak, lösemili çocuk görüntüsü ile dolaşmak, cam silmek, kağıt mendil vb. küçük ve bedeli ödendiğinde alınmayan

²⁰¹ Şeker, *age.*, 15.

²⁰² Kardavî, *Fukaralık ve İslâm*, 62-64.

²⁰³ Birtek, “Dilencilik Suçu”, 130.

ürünlerin satılması gibi yöntemlerle²⁰⁴ insanlara avuç açtıkları hepimizin yakinen bildiği, her gün tanık olduğu sosyal bir gerçektir.

2.2.1.1. Çocuklar/Kadınlar/Engelliler/Yaşlılar veya Hastaların Ekonomik Sömürü Aracı Yapılması

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın, insana yeryüzünde halifelik görevini²⁰⁵ tevdi ederek onu şerefli kıldığı, en güzel biçimde yaratıldığı²⁰⁶ ifade edilir. İnsana verilen görevin gereği ona, eşyanın bilgisi ve eşyadan istifade etmenin yolları verilmiş, aralarında sağlam bir bağ kurulmuştur. Böylece eşya, insanın hizmetine sunulmuştur.²⁰⁷ Allah'ın âlemde yarattığı varlıkları emrine verdiği insanoğlunun üstünlüğünü haber veren bir ayette şöyle buyrulmuştur:

*“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”*²⁰⁸

Allah, insanoğlunu akıl, konuşma, temyiz kudretine sahip olma, yazma, sûreten güzel olma, işlerini sevk ve idare etme kabiliyetine sahip olma vb. nitelikler bahşederek değerli kılmıştır.²⁰⁹ Bu üstünlüğe insanoğlunun mal kazanması, insana verilen yiyecek, içecek ve giyeceklerden istifade etmesi de dâhildir. Allah, âdemoğluna verdiği bu nimetleri başka canlılara nasip etmemiştir.²¹⁰ Ayrıca, arzda olan her şeye hâkim kılınması ve her şeyin emrine verilmesi yönüyle de üstün kılınmış olduğu da söylenmiştir.²¹¹

²⁰⁴ Parin, “Dilencilik Yoksulluk İlişkisi”, 33.

²⁰⁵ Bakara, 2/30; En'âm, 6/165; Neml, 27/62; Fatır, 35/39.

²⁰⁶ Tîn, 95/4.

²⁰⁷ Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1996, 107.

²⁰⁸ İsrâ, 17/70.

²⁰⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV, 473; er-Razi, *Mefâtiḥul-Gayb*, IXXX, 216-217.

²¹⁰ Kurtubi, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*; XVII, 155; er-Razi, *Mefâtiḥul-Gayb*, IXXX, 216-217; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Dimeşk, tsz., V, 62-64; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 36.

²¹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV, 473.

Bu üstünlüğü Kur’ân bir başka ayette bize şöyle ifade etmektedir: “*Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.*”²¹²

İnsanoğlunun bu üstünlüğü, keremi hasebiyle Kur’ân, çocukların iyi bir eğitim almasının sağlanmasını, her türlü çirkinlikten korunmak suretiyle onların maddi ve manevi bilgiyle yetiştirilmesini, toplum için yararlı bir birey olmalarının sağlanmasını önemli bir husus olarak belirtir.²¹³

İnsanın istekleri sınırsızdır. İnsan, bu ihtiyaçlarını karşılamak, isteklerini temin etmek için de mutlaka bir gelire muhtaçtır. Geliri giderini karşılamayan, kendi kendine yetmeyen kişiler özgüven sorunu yaşar, kişilikleri gelişmez. Yeterli gelir, kişiye şeref ve onur kazandırır. Her daim ihtiyaç içinde olan ve başkalarından isteyerek yaşamını devam ettiren insanlarda şahsiyet kalmaz.²¹⁴Bu sebeple dilenmek, insanların şahsiyetini, şerefini düşüren, cemiyetlerin yüzkarası olan bir olaydır. Başka insanların sırtından geçinmeyi hedef tutan bu davranış sebebiyle dilenci, hem kendi şerefini, haysiyetini hem de yaşadığı toplumun izzetini ayaklar altına alan kişi olmaktadır.²¹⁵

Böylece dilenci, el açtığı kişiden bir şey koparmak için muhatabının merhametine hitap etmekte, onun bu yönünden istifade etmek için her yolu caiz görmekte hatta çocuğunu bile istismar etmekten geri kalmamaktadır. Çocuğunun fitraten merhamete muhtaç oluşunu, eşi veya kızının annelik rolünü veyahut da yaşlı anne-babasının acziyetini dahi kullanarak dilenme uğruna yakınlarını istismar aracı olarak kullanmaktadır.²¹⁶

Hâlbuki kâinatta yaratılıp insana boyun eğdirilen varlıklar insana, hayatını devam ettirmesi, yaşam kalitesini artırması ve medeniyete sahip olması için bir hizmet vasıtası olarak verilmiştir. İnsan, akli ve muhakeme kudretiyle verilen bu nimetleri istekleri, gayeleri için kullanmalı ve “suda balığa, havada kuşa, deniz dibindeki sedeflere ortak

²¹²Câsiye, 45/13.

²¹³Şeker, *age.*, 13.

²¹⁴Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 368.

²¹⁵Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 53.

²¹⁶Birtek, “Dilencilik Suçu”, 130-131.

olmalı”²¹⁷ fakat dünya hayatında kendisine ortak olan hiçbir şeyi istismar etmeden, sömürü aracı edinmeden üstünlüğünü, keremini korumalıdır.

2.2.1.2. Yardımlaşma, Diğerkâmlık ve Acıma (Merhamet) Gibi İnsani/Ahlâki Hasletlerin Zayıflaması

Bugün, yaygın olarak görülen dilenciliğin çok büyük bir kısmının yoksulluk kaynaklı olmayıp dilenciliğin meslek olarak kabul edilmesiyle ilgili olduğu rahatlıkla söylenebilecektir.²¹⁸ Çünkü gerçek anlamda toplum yaşamında zengin yoksullardan söz etmek imkânsız iken, zengin dilenciler dilenciliğin gerçek doğasını anlama konusunda karşımıza çıkan somut bir gerçekliktir. Bununla birlikte mevsimlik dilenci, dilenci iratçısı, sabıkalı profesyonel dilenci gibi adlandırmalar dilenciliğin ekonomik alandaki sektörel yönünü ortaya koymaktadır.²¹⁹

Dilenciliğin bir kazanç yolu gibi benimsenmesi nedeniyle toplumdaki diğerkâmlık ve merhamet duyguları istismar edilmekte, dilenen kimselerin haksız bir şekilde kazanmaları ve nihayetinde dilencilik fiilinin toplumda çokça yer edilmesi ile toplumun kimsesizlere, ihtiyaç sahiplerine yardım etme yönündeki duyguları zayıflamaktadır.²²⁰

İşte emek sarf ederek kazanmak, insanın yüz suyunu korur, şeref ve kerem sahibi olmasını temin eder. Başarılı bireyler olmalarını sağlarken, alçalmalarına engel olur. Çalışarak kazanan bireyler, kazandıklarını iyi yollarda sarf edenler iffetlerini, şeref ve haysiyetlerini korurken üstünlük ve benliklerine her zaman sahip olurlar.²²¹

İslam, Müslüman’a dürüstlüğü, güvenilirliği emreder, dürüst kimselere üstün mükâfatlar vaat eder. Allah bu tür kimseler için şöyle buyurmaktadır:

*“Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür.”*²²²

²¹⁷ Pazarbaşı, *age.*, 106-107.

²¹⁸ Birtek, “Dilencilik Suçu”, 127-128.

²¹⁹ Parin, “Dilencilik Yoksulluk İlişkisi”, 36.

²²⁰ Birtek, “Dilencilik Suçu”, 141.

²²¹ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 55.

²²² Hûd, 11/112.

İslam dini çalışmanın değerini yüceltmış, boş boş oturarak başka insanların sırtından geçinmeyi hor ve hakir göstermiştir. Helal kazanca dayanan tüm meşru geçim vasıtalarının şerefli, büyük bir çalışma olduğunu ifade etmiştir.²²³

Makul bir sebebe dayanmadan, bir takım insanların çalışmadan, emek sarf etmeden diğer insanların alın teriyle kazandıklarına ortak olmaları adaletle bağdaşmaz. Çocukları dilenen bir babanın itibarı ne kadar düşükse, halkı dilenen bir toplum ve devletin de itibarı düşük olur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUR'ÂN'IN DİLENCİLİĞE BAKIŞI

3.1. KUR'ÂN VAHYİNİN DİLENCİLİĞE BAKIŞI

3.1.1. Kur'ân'ın Dünya Hayatına Bakışı

İnsan varlık itibariye beden ve ruh olmak üzere iki özden müteşekkil olduğu gibi Kur'ân'a göre insan için âlem de, biri dünya, diğeri ahiret olmak üzere ikidir.²²⁴Bu âlemlerden dünya, âdemoğulları için hayatın başlangıcı, ahiret hayatının kazanıldığı bir sahadır. Kur'ân, Rabbine “ibadet” etmekle mükellef kılınan, bunun için yaratılan insanın, her daim burada imtihan edildiğini haber vermektedir.²²⁵Kur'ân-ı Kerim bu durumu açıkladığı ayette:

*“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, Azîz'dir (mutlak güç sahibi), Ğafûr'dur (çok bağışlayan).”*²²⁶ buyurmuştur.

Katade, bu ayet hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Allah insan neslini ölüm olayıyla zelil kılmışken, dünyayı yaşama ve yok olma mekânı yapmıştır. Ahireti ise dünya hayatında yapılan amellerin karşılığının verileceği baki bir yer yapmıştır.”²²⁷

²²³Kardavî, *Fukaralık ve İslâm*, 55.

²²⁴Uludağ, *age.*, 183.

²²⁵Sancaklı, *agm.*, 46,

²²⁶Mülk, 67/2.

Ayet, dünya hayatında, insanları imtihan etmek, böylece amellerinin fazlalığı açısından değil kimin daha hayırlı işlerde, samimi bir şekilde ihlâsla, Allah'ın rızasına ve sünnete uygun amellerde bulunacağını tespit için, Allah'ın emir ve yasaklarını uygun sâlih amelleri kimin işleyeceğini izhar etmek amacıyla ölümü ve hayatı yarattığını söylemiştir.²²⁸

Bu imtihan sürecinde dünya, insan için bir üs ve rızık kaynağıdır. Bu sebepten ötürü Kur'ân-ı Kerîm, âdemoğlunun Rabbine şükür borcunu hatırlatmakta ve yeryüzünde iskân ettirilerek burada kazancını temin için kendisine çokça nimet verildiğini pek çok ayette²²⁹ ifade etmektedir.²³⁰ Bu ayetlerin birinde Kur'ân, dünya hayatını şu misalle açıklamaktadır:

“Dünya hayatının örneği tıpkı şöyledir: Gökten bir yağmur yağdırmışız da insanların ve hayvanların yediği yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir de, bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.”²³¹

Kur'ân, dünya hayatının değerini, bir temsil²³² (mesel) ve benzetme sanatı ile somutlaştırarak izah etmiştir. Böylece, çok çabuk yok olması, kendisinde var olan

²²⁷ et-Taberî, *el-Câmiu'l-Beyan*, XXIX, 2; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 203; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 54-56.

²²⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 203; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 575; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 55-56; *Kur'ân Yolu*, V, 416.

²²⁹ Bkz. Bakara, 2/57; En'âm, 6/142; A'râf, 7/160; Enfâl, 8/26; İbrâhim, 14/32; Nahl, 16/67; Mü'min, 40/64; Mülk, 67/15.

²³⁰ Pazarbaşı, *age.*, 125.

²³¹ Yunus, 10/24.

²³² Mesel: Kur'ân-ı Kerîm'de 41 yerde kullanılan bu terim, *müsûl* (benzetmek, benzeri olmak) kelimesinden türetilmiş bir sıfat olup cemisi *emsâl*'dir. Mesel, “sıfat, vasıf, söz, ibret ve kıssa” manalarında da kullanılmaktadır. Mesel “Ataların yüzyıllarca kendi kişisel tecrübelerine, gözlemlerine dayanan düşüncelerini değişmez kalıp cümlelerle ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek şekilde yansıtan, lafzî ven anlamı beğenilerek nesilden nesle aktarılan, çoğunlukla asli durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir. *Darb-ı Mesel, Misal, Atasözü* diye arasındaki bir benzerlik sebebiyle iki şeyden birinin diğeri yerine benzetme amacıyla kullanılmasıdır. Muhammed Fuad Abdalbaki, *el-Mucemu'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, El-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1983, 660; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 17-20; el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 464-466; es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, IV, 68; İsmail

nimetlerin elden çıkıp gitmesi nedeniyle dünya hayatı, büyüyüp gelişen, boy verip dal budak saran sonra yeşiliyle yeryüzünü süsleyen, sonra kuruyup çerçöp olan bitkilere, hayatın kısalığı, mutlaka fena bulacağı, ondan alınan zevklerin kısa süreli olup baki kalmayacağı sebebiyle bu hayat bir suya benzetilerek ifade edilmiştir.²³³

Kur’ân, dünya hayatının yeryüzü misali yeşerip kısa sürede kuruyan bir ot misali gelip geçiciliğine, bu yüzden gönlü dünyaya bağlı kalarak bir hayat sürdürülmesinin faniliğine vurgu yaparken asıl hayatın ahirette yaşanacağını, esas mutluluk ve huzurun orada olacağını bildirmektedir. Bu durumun açıklanması demek, gelip geçici bir hayat diye tavsif edilen dünya hayatında tembel tembel oturmak, huzurlu bir hayat için çalışmamak demek değildir.²³⁴ Aksine, İslam Müslüman’ı dünya ve ahiret hayatının sahibi görür. Kur’ân bunu ifade etmek için:

*“Allah’ın sana verdiği (servet ve zenginlik gibi) şeylerde ahiret yurdunu ara. (Onları insanların yararına harcayarak ahirette seni mutlu kılacak mükâfatı elde etmeğe çalış). Dünyadan da nasibini unutma. (Bu imkânlardan ölçülü bir şekilde kendin de yararlan.) Allah’ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.”*²³⁵ buyurmuştur.

Bu ayette Allah’a iman etmiş Mü’minlere öğüt verilmektedir.²³⁶ Yapılan öğütle dünyanın ahirete göre durumu beyan edilerek Kur’ân’ın dünyaya bakışı şöyle açıklanmaktadır: Müslüman, Allah’ın verdiği nimetleri, zenginliği ahreti kazanmak için harcamalıdır. Zira, zenginlikle amaç baki olan hayatı elde etmek olmalıdır. İnsan dünyadaki nasibini unutmamalıdır. Onun dünya hayatındaki nasibi kendisiyle ahreti kazandığıdır. İnsanoğlunun buradaki nasibi kendisine yeterli olacak miktar olmalıdır.²³⁷

Durmuş, “Mesel”, *DİA*, XXIX, 293; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, 189.

²³³Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, VII, 208-209; ez-Zehmahşerî, *el-Keşşâf*, II, 340-341; Ebu’s-Sûd, *İrşâd-ü Akli’s-Selîm*, IV, 137; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, V, 144.

²³⁴Yavuz, “*Çalışma Hayatı ve İslâm*”, 87.

²³⁵Kasas, 28/77.

²³⁶Burada söz konusu öğüt esasen, Karun döneminde, Allah’a ve O’nun elçisine inanmış müminlerin Karun’a yaptıkları bir öğüttür. Ayette ifade edilen “*Dünyadan nasibini unutma*” sözünü iki türlü anlamak mümkündür: “1. Asıl amaç ahiret yurdunu kazanmaktır, ancak dünya nimetlerinden de meşru şekilde yararlanmak gerekir. 2. Bağlama daha uygun olan açıklama ise şöyledir: Dünya hayatı, ebedî âlemdeki hayata göre çok kısadır. Kul bunu unutup dünya ebediymiş gibi kendini ona vermemeli, dünyasını ahiret için değerlendirmelidir.” Bkz. *Kur’ân Yolu*, IV, 246.

²³⁷Zeccac, *Meâni’l-Kur’ân*, IV, 155; el-Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, IV, 303.

Dünya âdeta bir tiyatro sahnesidir. Burada herkese değişik bir rol verilmiş ve herkesin rolünü en iyi oynaması istenmiştir. Asıl olan her duruma göre, en güzel tavrı alabilmek, “en takvalı” olabilmektir.²³⁸ İnanan Mü’minin takvasına karşılık, bu hayatta yaptığı iyi amellerine karşılık olarak sırf dünyada mükâfat verilmekle yetinilmeyecek, onun inancında devamlı ve kararlı olması sebebiyle ona sonsuz hayatta sınırsız ecir ve nimet verilecektir. Bu yüzden “Ebedî inanç ebedî mükâfatı gerektirir.” denilmiştir.²³⁹

“Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!”²⁴⁰

İfadesiyle Kur’ân, dünya hayatının zelil olduğunu, baki olmayıp mutlak surette sonunun olacağını, dünyada bulunanların bir eğlence ve insanı oyalayan şeyler olduğunu haber verirken baki kalacak, gerçek hayatın ahiret hayatı olduğunun bilinmesine, idrak edilmesine dikkatleri çekerek²⁴¹ dünya hayatının, bir oyun, eğlence misali, insanı bir süreye kadar eğlendirirken tat aldığını, hayatın gerçeklerini bir süre de olsa gölgelediğini, bu hayata takılıp kalan insanların, hayatın sadece bu dünyadakinden ibaretmiş gibi yaşadığına işaret edip insanın esas yurdunun ahiret yurdu olduğunu, o yurdun sakinlerinin dünyadaki yaşayışlarına göre kazancının olacağını bildirmektedir.

Bütün bu ve benzeri ayetlerin vurguladığı mefhumdan hareketle, iki âlem arasında ölçülü olma, dengeyi muhafaza etme hususunda Müslümanlar arasında vurgulanan öğüt şudur: “Dünyayı imar edin, ahiretiniz için çalışın.”²⁴²

3.1.1.1. İnsanın Dünyadaki Konumu

İslam’da insanın kıymeti çok büyüktür. Varlıklar arasında insan “*eşrefi mahlukattır.*” İslam nazarında insanın yaratılışındaki amaç “tevhid”dir. Bir tek olan Rabbine kulluktur. Varlık âleminde ne varsa insan için, insan da Allah’a âbid (kull) olması için yaratılmıştır. Zira “kulluk” insanın hamurunda varlığını bulan ve insanla

²³⁸ Sancaklı, *agm.*, 46,

²³⁹ Yavuz, “*Çalışma Hayatı ve İslâm*”, 89.

²⁴⁰ Ankebût, 29/64.

²⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI, 301-302.

²⁴² Yavuz, “*Çalışma Hayatı ve İslâm*”, 20.

kaim olacak bir özelliktir.²⁴³ Kur'ân-ı Kerîm, insanın yaratılış gayesinin Rabbine kulluk olduğunu “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”²⁴⁴ ayetiyle açıklar.

Bu ayette ifade edildiği üzere insan yalnızca Allah’a kullukta bulunacaktır. Lakin insan ve cin taifesinin kulluğuyla kastedilen mana onlardan her birinin Allah’a zorla kulluk yapması değildir. Bilakis, onlardan bilerek ve isteyerek dileyenlerin kullukta bulunmasıdır.²⁴⁵

Abdullah b. Abbas bu ayeti: “Ben cinleri ve insanları isteyerek veya istemeyerek de olsa ancak bana kul olduklarını kabul etmeleri için yarattım.” şeklinde açıklarken, İbn Cüreyc ise: “Ben cinleri ve insanları ancak beni tanımaları için yarattım.” diye izah etmiştir.²⁴⁶

Allah, insana olan sevgisi, merhameti sebebiyle âlemleri, kâinatta bulunan mevcudatı insan için yaratıp onun hizmetine sunmuştur. İnsan, dünyaya geldiği günden hatta ana rahmine düşmesinden itibaren sayısız nimetlere nail olur.²⁴⁷ “*Hâlbuki Allah’ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”²⁴⁸ ayeti bu durumu açıklamaktadır.

İnsanın akıl, irade ve hürriyet sahibi olarak yaratılışı da bu nimetlerdendir.²⁴⁹ İnsan dünya hayatında verilen bu nimetleri yerli yerinde kullanırsa ebedi saadete erecektir. Bu nimetler insana bu yüzden ihsan edilmiştir.

Allah, insanoğlunu, kabiliyetleri, maddî, manevî ve akli kuvveleriyle temayüz edecek bir surette yaratmıştır.²⁵⁰ Fakat insanlar, yaratılış bakımından bedenî ve aklî kabiliyetleri itibariyle birbirinden farklıdır. Kimisi zayıf, kimisi güçlü, kimisi çok zeki,

²⁴³Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 127; Faruk Beşer, *İslâm’da Sosyal Güvenlik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987, 163; Tabakoğlu, *age.*, 15.

²⁴⁴Zâriyât, 51/56.

²⁴⁵ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 406.

²⁴⁶et-Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, XXVII, 8.

²⁴⁷Şeker, *age.*, 27; Tabakoğlu, *age.*, 16.

²⁴⁸Nahl, 16/18.

²⁴⁹Şeker, *age.*, 27.

²⁵⁰Kardâvî, *Temel Nitelikleriyle İslâm*, 77.

kimisi deha, kimisi normal zekâlı, kimisi de aptaldır.²⁵¹ İnsanlar arasındaki bu farklılığın amacı, toplum içinde bireylerin yardımlaşmasını, dayanışmasını sağlamak, birbirlerinin eksiklerini tamamlamak, cemiyetin ihtiyaç duyduğu farklı iş kollarında aralarında iş bölümü yaparak hepsinin bundan faydalanmasını temin etmektir.²⁵²

İşte insanoğlunun yaratılışına uygun bir yaşayış üzere hayat sürmesi durumunda onu, ahiretteki gerçek mutluluğa²⁵³ ulaştıracak olan iman, ibadet ve güzel ahlaki olacaktır. Bu taatlerin yaşanacağı yer de hiç şüphesiz yeryüzüdür. İnsan, en güzel surette yaratılmış,²⁵⁴ dünya hayatında başıboş bırakılmamış, Kur'ân ile kendisine, yaratıcısı, dünya hayatında var olanlar ve ahiretle ilgili bilgilerle donatılarak kendi hayatını düzene koymasının yolları öğretilmiştir.²⁵⁵ İnsandaki iman kuvveti, kendisine bahşedilen yetenekleri ile insan, “kendi çalışması ve nefesine güveni”²⁵⁶ sebebiyle var olan kabiliyetlerini ortaya çıkarabilecektir.²⁵⁷ Çünkü Allah, rızası peşinde olanları selâmet yollarına iletir ve onları izniyle, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini dosdoğru bir yola iletir.²⁵⁸

İslam, Müslüman'ın dünya hayatında mutedil, dünya ve ahiret arasında denge kuran bir insan olmasını arzu etmiştir. Bunun için de insanın işlerini düzene koyarak birtakım ilkeler va'z ederek dünyaya verilen önemi ortaya koymuştur. Çünkü “Dünyasız ahiret, ahiretsiz dünya düşünülemez.”²⁵⁹

Kur'ân'ın ifadesiyle: “*İnanan ve sâlih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır.*”²⁶⁰

3.1.1.2. Hz. Peygamber Örneği

Kur'ân ve hadis İslam medeniyetinin temelini oluşturur. Bu yüzden insanî yaşantısı, beşere örnek oluşu açısından en mükemmel misal, Kur'ân'ın mübelliği,

²⁵¹ Muhammed el-Mübarek, *İslâm'da İktisat Nizamı*, trc. Hüsamettin Cemal, Çığır Yayınları, İstanbul, 1978, 60.

²⁵² el-Mübarek, *age.*, 63.

²⁵³ Kıyâme, 75/36.

²⁵⁴ Tîn, 95/4.

²⁵⁵ Şeker, *age.*, 26.

²⁵⁶ Necm, 53/39-42.

²⁵⁷ Şeker, *age.*, 25.

²⁵⁸ Mâide, 5/16.

²⁵⁹ Yavuz, “*Çalışma Hayatı ve İslâm*”, 81.

²⁶⁰ Ra'd, 13/29.

ondaki ilkelerin hayata tatbikinde insanlara en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in sözleri ve siretinin Müslüman'ın hayatındaki yeri ve önemi tartışmasıdır.²⁶¹ Kur'ân bunu haber verdiği bir ayette:

*“Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”*²⁶² İfadesiyle onun Mü'minler için örnek teşkil ettiğini açıkça vurgulamıştır. Onun, Hendek Gazvesinde İslam dinin yeryüzüne hâkim olması için canını hiçe sayarak kendini feda edişinde, Uhut gününde azı dişinin kırılmasına, yüzünün yaralanmasına, amcası Hz. Hamza'yı şehit vermesine rağmen tevekkülü, sabrı, mükâfatı hep Allah'tan bekleyişinde, hakkına razı oluşunda inanlar için en güzel örnek olduğu gibi “O, zatında model insandır, O'na uymak lazımdır.”²⁶³

İşte o model insan, ömrü boyunca asla boş durmamış, vaktini boşa harcamadan sürekli bir faallik, üretkenlik içinde bir hayat sürmüştür. Onun yaşadığı hayatta tembellik hiçbir zaman kendine yer bulamamıştır. Hz. Aişe (r.a.)'nin ifadesiyle: “Hz. Peygamber, ayakkabısını tamir eder, elbisesini diker, koyun saçar ve ev işlerinde hanımlarına yardım ederdi.”²⁶⁴

Hz. Peygamber, kendisine dilenme amacıyla müracaat edenleri her zaman çalışmaya, elinin emeğiyle üretmeye davet ettiği gibi, onlara onuruyla ve haysiyetiyle çalışmanın yollarını öğretmiştir. Çünkü Hz. Peygamber bir hadisinde: *“Sizden birinin organını alıp (dağa giderek) bir bağ odun toplayıp getirerek satması ve bu şekilde Allah'ın onun itibarını muhafaza etmesi, bir şey verip vermeyeceği belli bile olmayan kişilerden dilenmesinden daha hayırlıdır.”*²⁶⁵ buyurmak suretiyle insanlara el açmaktansa dağdan odun toplayıp onunla geçimini sağlamanın çok onurlu, şerefli bir davranış olacağını vurgulamış, bunun aksine dilenmenin insanın şerefini düşüren bir davranış olduğunu vurgulamıştır. İnsanları çalışarak kazanmaya teşvik etmiştir.

²⁶¹ Temel, *age.*, 123.

²⁶² Ahzâb, 33/21.

²⁶³ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 102; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, IV, 369-370.

²⁶⁴ Sancaklı, *agm.*, 14; Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 35, 50.

²⁶⁵ Buharî, *Müsâkât*, 13; Müslim, *Zekât*, 107.

İslam dinine göre, tembellik etmek, dünyadan el etek çekmek yoktur. Zira Hz. Resul İslam'da ruhbanlığa yer olmadığını belirtmiştir. Çünkü İslam'ın getirdiği anlayışa göre dünya ve ahiret bir bütündür. Dünya Mü'minin amacı değil, ahiret hedefinin bir aracı ve vasıtasıdır. Dünya hayatı, ahiret için bir köprü vazifesi görmektedir. Ahiret hayatındaki bahtiyarlık burada, yani dünyada elde edilmektedir.²⁶⁶

Hız. Peygamber, İslam'ın pratik hayata yansıtılmasını Kur'ânî ilkelere göre yapmıştır.²⁶⁷ Peygamberimiz (asv) 23 yıllık Risâlet hayatında hemen her alanda vaktini israf etmeden çalışmış, bir an bile boşuna geçirmemiştir.²⁶⁸ Böylece rızkını temin ederken aynı zamanda kazandıklarından başkaları için harcama konusunda, yani cömertlikte insanların en cömerdi olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber dünya hayatını Allah'ın rızasına ulaşma gayesiyle yaşamış, bu uğurda dünya malını biriktirmek yerine onu, insanlara cömertçe harcama yolunu seçmiştir.

Hız. Peygamber'de cömertliğin her çeşidini görmek mümkündür. O, Allah rızası için İslam'ı beyan etmek, insanları dosdoğru yola yöneltmek, fakir kimseleri doyurmak, ihtiyaç içinde olanların ihtiyacını temin etmek ve sırtında onlara yük olan yüklerini yüklenmek vb. yollarla insanlara hizmet ederek ilimde, malda ve nefiste olması gereken cömertliğin her türlüşünü yaşayarak bizzat göstermiştir.²⁶⁹

Resulullah'ı kendine örnek alan Müslümanlar da aynı minval üzere bir hayat sürmüşlerdir. Onun ve ashabının bu gayretleri dünya milletleri için ufuk açan, insanlığa yol gösteren eşsiz bir numunedir.²⁷⁰ Çünkü o, yaşamı boyunca Kur'ân'ı anlamış, yorumlamış, açıklamış ve uygulamaya koymuştur.²⁷¹

3.1.2. Kur'ân'ın Çalışmaya Bakışı (Kesb)

Arapça'da kesb (الكسب); كَسَبَ sülâsî fiilinden türetilir ki mastarı كَسَبًا olarak gelir. Rızık talep etmek manasına gelmektedir.²⁷² Kesb, kazanç ve kâr anlamında geldiği gibi

²⁶⁶ Sancaklı, *agm.*, 20.

²⁶⁷ Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslâm*, 237.

²⁶⁸ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 35.

²⁶⁹ Kasım Yürekli, *Mü'minin Temel Özelliği İnfak*, Ensar Yayıncılık, Konya, 2006, 44.

²⁷⁰ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 35.

²⁷¹ Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslâm*, 237.

²⁷² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 62-63; Cevherî, *es-Sihâh*, 911.

kişinin fayda sağlayacağını düşündüğü şeyleri elde etmek için çalışması manasına da gelir. Kesb, insanın kendisi veya bir başkası için kazandıklarını ifade ederken, aynı kökten gelen iktisâb fiili ise, ancak insanın kendisi için kazandıklarını ifade etmede kullanılır.²⁷³

Kesb kelimesi Kur'ân'da türevleriyle birlikte 62 yerde kullanılmıştır. Bu kavram, Kur'ân'da insanın sorumluluk alanına giren, karşılığını mutlak surette göreceği hem iyi işlerin hem de kötü fiillerin yapılmasını belirtmek için kullanılmaktadır.²⁷⁴

İslam'da rızık elde etmenin en hayırlısı, esas yolu çalışmaktır.²⁷⁵ Çalışmak, servet sahibi olmak için bilinen ilk meşru sebep, aynı zamanda Allah'ın yeryüzüne halife tayin ettiği insanın burayı imar edip yaşanabilir güzel bir mekân kılabilmesinin de ilk unsurudur.²⁷⁶ Bu nedenle İslam Dini insanı çalışıp kazanmaya özendirirken tembelliği ise kötüleştirmiştir.²⁷⁷ Çünkü bir cemiyette ticaret, ziraat, sanat vb. yollarla kazanç temini beşeri ilişkilerde çok mühim bir yer tutar. İşte bu faaliyetler çalışmaya bağlıdır.²⁷⁸

Kur'ân-ı Kerim'de çalışmayla ilgili: “*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*”²⁷⁹ buyrulmak suretiyle insanın kul olarak sorumluluk sahasını çizen ve onun değerini belirleyen “emek” unsuru vurgulanmıştır.²⁸⁰

Allah Resulü'nün, insanın emek sarf etmesi, çalışıp kazanması konusunda: “*Kişinin yediği en hayırlı yemek, elinin emeği ile kazandığı yemektir.*”²⁸¹ hadisi bir bakıma bu ayeti tefsir eder mahiyettedir.²⁸²

²⁷³el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, 433.

²⁷⁴Bkz. Bakara, 2/79, 264, 267, 286; Al-i İmrân, 3/161; Nisâ, 4/32; En'âm, 6/70, 120 158; Tebbet, 111/2. el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, 433; Abdalbaki, *Mucemu'l-Müfrehes*, 604-605; Çağrııcı, “Kesb”, *DİA*, XXV, 302-303.

²⁷⁵ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, çev., Ethem Ruhi Fığlalı, Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1969, 97.

²⁷⁶Kardâvî, *Fukaralık ve İslâm*, 47.

²⁷⁷Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, 187.

²⁷⁸Şeker, *age.*, 45.

²⁷⁹Necm, 53/39.

²⁸⁰Tabakoğlu, *age.*, 20.

²⁸¹Buhârî, *Büyü*, 15.

²⁸²Şeker, *age.*, 45.

“O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah’ın rızkindan yiyin. Dönüş ancak O’nadır.”²⁸³

Allah, yeri insanın faydalanması için uygun hale getirmiş, yaşanabilir bir yer kılarak insanın emrine vermiştir.²⁸⁴ İnsanoğlu bu dünya hayatının nimetlerine uzun süre ülfet ettiği, yeryüzünde hayatını rahat bir şekilde sürdürürken buranın havasından, suyundan, toprağından, hazinelerinden ve her türlü rızkindan kolayca yararlandığından Allah’ın yeryüzünü yaratıp ona boyun eğdirdiğini çabuk unutmaktadır. Oysa insan yaşamı için zaruri olan havayı, suyu vb. daha nice nimetleri O var edip insana ihsan etmiştir. Allah bu ayetle unutulmuş bu nimeti insana hatırlatmaktadır.²⁸⁵

Allah’ın bütün kulları dünyada yapıp ettiklerine yani işlemiş oldukları amellerine göre mükâfat ya da ceza görecektir. O halde insanlar, akıbetlerini hesap ederek Allah’ın nimetlerinin kıymetini takdir etmeli, şükrünü eda etmeye gayret etmeli, böylece dünyada baki kalacaklarmış gibi bir gaflete düşmeden ahireti hep hatırdan tutarak meşru yollardan hem dünyaları hem de ahiretleri için çalışmalıdır.²⁸⁶ Kur’ân bir başka ayette:

“Andolsun, size yeryüzünde imkân ve iktidar verdik. Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık.” buyurmaktadır.²⁸⁷ Öyleyse insan, Allah’ın lütfettiklerinden yararlanmak için çalışmalı, alın teri akıtmalıdır. İbadet maksadıyla ya da tevekkül gayesiyle bile olsa inanan insanın boş durup rızkını elde etmeyi bırakması, çalışmayı terk etmesi helal olmaz. Çünkü gökten altın ve gümüş yağmaz.²⁸⁸

Hz. Peygamber: “Sizden birinizin urganı alıp (dağa giderek) bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah’ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır.”²⁸⁹ derken çalışmaya, emek sarf etmeye davet etmiş, iş sahiplerini emrinde çalışanların emeğinin karşılığını hemen

²⁸³ Mülk, 67/15.

²⁸⁴ Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, X, 88-90; Yusuf el-Kardâvî, *İslâm’da Helal ve Haram*, trc. Mustafa Varlı, Samil Yayınevi, İstanbul, 1974, 183.

²⁸⁵ İbn Kesir, *Tefsiru’l Kur’âni’l Azim*, VIII, 206-207.

²⁸⁶ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, VIII, 3788.

²⁸⁷ A’râf, 7/10.

²⁸⁸ Kardâvî, *İslâm’da Helal ve Haram*, 183.

²⁸⁹ Müslüm, *Zekât*, 107.

teslim etmeye teşvik ve sevk etmektedir ki, bunlar İslam'da çalışma ve gayret etmenin şerefini ve üstünlüğünü ortaya koyan hususlardır.²⁹⁰

Allah'ın koyduğu kanuna göre dünyadaki nizamın sırrı çalışmaktır. Çalışan da emeğinin karşılığını kazanacaktır.²⁹¹ Bu sebeple, Kur'ân-ı Kerim'de insanın/insanlığın yararına olup Allah rızası için yapılan işlerin hepsi “salih amel”²⁹² olarak ifade edilmiştir.²⁹³ Çünkü Peygamberimiz kişinin, dinin hükümlerini gözeterek sahih bir niyetle çalışmasının ibadet olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁴

3.1.3. Kur'ân'da Mülkiyet Anlayışı

İslam'a göre mülkün gerçek sahibi Allah'tır.²⁹⁵ Bu yüzden mülk hakkında mutlak tasarruf yetkisi de Allah'ındır. Allah, sahip olduğu malın tasarruf, intifa (yararlanma) hak ve yetkisini insanlara da vermiştir.²⁹⁶ Allah, miras, ticaret, zekât, sadaka, infak gibi malen mükellef kılınan insan için ferdî (özel) mülkiyeti tanımış, bununla beraber kamu mülkiyetine de yer vermiştir.²⁹⁷

Kur'ân'da: “De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayırsenin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin.”²⁹⁸ buyrulmuştur. Allah'ın fiilleri hakkında kulları, bu fiilleri faydalı ve zararlı olarak görebilir. Onun bütün fiilleri hikmetinin, maslahatının gereği olarak O'ndan sadır olmaktadır. Bu nedenle Allah'ın tüm fiilleri hayırlıdır. İnsana mülkün verilmesi de geri alınması da bu mahiyettedir.²⁹⁹

²⁹⁰ Ebû Zehra, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 97.

²⁹¹ Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslâm*, 228.

²⁹² Abdalbaki, *Mu'cemu'l-Müfrehes*, 487. Amel-i salihle ilgili ayetler için bkz. Nisâ, 4/124, Mâide, 5/93, Hûd, 11/11.

²⁹³ Sancaklı, *agm.*, 19.

²⁹⁴ Kardâvî, *Fukaralık ve İslâm*, 53; Şeker, *age.*, 46.

²⁹⁵ Mâide, 5/17; Mülk, 67/1.

²⁹⁶ Dursun, *age.*, 20; Muhlis Akar ve Ercan Eser, *Zekatı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, 29.

²⁹⁷ Armağan, *age.*, 180; Ebû Zehra, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 15; Şeker, *age.*, 37.

²⁹⁸ Al-i İmrân, 3/26.

²⁹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 349-350.

İslam, ferde tanıdığı mülkiyet hakkını bazı sınırlar dâhilinde muayyen kayıtlarla tanımaktadır. Bu mülkiyet, Allah'ın insanlara verdiği bir haktır. Ancak bu hakkın da korunması için İslam Dini, bu hakka hürmet ederek onu muhafaza etmiş, va'z ettiği birtakım ilkelerle de himaye etmiştir.³⁰⁰

Bu ilkelerden olmak üzere Kur'ân göre, özel mülkiyetin elde edilmesi meşru olmalıdır. Bu da ya çalışma, ya ticaret ya da miras gibi helal yollardan biri veya birkaçıyla olur ki İslam'ın meşru görmediği bir yolla mülkiyet elde edilmesi caiz görülmemiştir.³⁰¹

Kur'ân-ı Kerim'de: *“Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de binâ yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte Rabbiniz Allah! Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!”*³⁰² buyrulurken burada, Allah'ın insanı en güzel şekilde yarattığı, insan için, yeryüzünü insanın yaşamını sürdürebileceği bir mekan kılındığı haber verilmektedir. İşte, Allah insanı yaratmış, yaratmakla da kalmayıp bu ayette ifade buyrulduğu gibi, ona temiz rızıklarla yaşamını devam ettirme imkânını da bahşetmiştir.³⁰³

*“Artık Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin. Eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız, Allah'ın nimetine şükredin.”*³⁰⁴ bu ayetle de kendisinden istifade edilecek rızkın, mutlak manada bir rızık değil, helal ve temiz olarak verilen rızıktan olması gerektiği emredilmiştir. Mülkiyetin helal ve temiz rızıktan elde edilmesi ilkesi vurgulanmıştır.

Kur'ân'da: *“Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları yetki sahiplerine (rüşvet olarak) vermeyin.”*³⁰⁵ buyrulmuştur.

Bu ayetle de mülkiyetin, hem korunması, hem de meşru yollarla elde edilmesi ilkesi getirilmiştir. İslam Dininin getirdiği temel prensip şöyledir: aksine özel bir

³⁰⁰ Kardâvî, *Fukaralık ve İslâm*, 39; Ebû Zehra, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 14.

³⁰¹ Armağan, *age.*, 180; Ebû Zehra, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 15; Şeker, *age.*, 37.

³⁰² Mü'min, 40/64.

³⁰³ *Kur'ân Yolu*, IV, 673.

³⁰⁴ Nahl, 16/114.

³⁰⁵ Bakara, 2/188.

hükümün bulunmaması şartıyla hiçbir Mü'min ya da kurum bir başkasının malik olduğu malı mal sahibinin açıkça rızasını almadan veya söz konusu malın bedelini tam olarak ödemediğinde elde edemez, yiyemez; hâkimin hükmü bu durumu değiştiremez, yani haramı helal yapamaz.³⁰⁶ Bir kimseye ait herhangi bir malı veya kişiye emanet olarak verilmiş yetim malını, gasp, kumar, oyun ve eğlence ile veya inkâr ederek, yalancı şahitlikte bulunarak ya da rüşvet vermek suretiyle yemek yasaklanmıştır.³⁰⁷ Burada hüküm genel olup o dönemde rüşvetin yaygınlık kazanması nedeniyle ayette rüşvet yasağının hassaten anıldığı anlaşılmaktadır.

İslam'da mülkiyetin elde edilmesinde meşruluk esas olduğu gibi mülkün meşru olmayan surette kullanılması da, israf ederek heder edilmesi de men edilmiştir. Çünkü Kur'an israfı da, malın müsrifçe harcanması, savurganlıkla tüketilmesini de yasaklamıştır. Kur'an'da gerçek Mü'minlerin vasıflarının haber verildiği bir âyette bu ilkelerden biri de şöyle ifade edilmiştir:

*“Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.”*³⁰⁸

Bu ayette Allah, Rahmân'ın has kulları diye nitelendirdiği inanan kullarının mal harcama hususunda israf da etmediklerini, cimrilik de yapmadıklarını, nafaka konusunda da israf etmeden iki yol arasında orta bir yol seçip itidal üzere davrandıklarını, nimetlerin kullanılmasında haddi aşmadıklarını haber vererek İslam'da mal harcamada benimsenen yolu göstermiştir.³⁰⁹

3.1.4. Kur'an'a Göre Fakirlik ve Zenginlik

3.1.4.1. Fakirlik ve Zenginlik Kavramlarının Sözlük Manası

Arapça'da fakirlik için “*fakr*” kelimesi kullanılır. *Fakr*, “*kazmak, delmek, kırmak*” manalarına gelir. *Fakîr*, *fakr* mastarından türetilmiş bir sıfat olup “*ğınâ*”nın, yani zenginliğin zıddıdır. Muhtaç manasına gelir. Arapça'da fakr'ın diğer bir manası; fakirliğin sıkıntı ve zorluğundan sırtındaki fakra'ları (omur kemikleri) alınmış kimse

³⁰⁶Ebu Zehrâ, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 56; *Kur'an Yolu*, I, 289.

³⁰⁷el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 248-249.

³⁰⁸Furkân, 25/67.

³⁰⁹er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 109; ez-Zemahşerî, *el-Keşâf*, III, 292-293.

demektir.³¹⁰ Fakr, mastarı sülâsî'dir fakat fiil olarak kullanılırken fa-ka-ra ile değil "iftiâl" babından "iftekara" (iftikâr) ile kullanılır. "İftikar"ın manası, fakir olmak, fakra düşmek (muhtaçlık) manasına gelmektedir.³¹¹

"Ğınâ" ise, "fakr"ın zıddıdır. Yani muhtaç olmamak, ihtiyaçların olmaması veya az olması, zengin olmak manasına gelir. "Ğanî" de bolluk, zenginlik sahibi demektir.³¹²

"Fakîr"le yakın anlama gelen bir kelime " *miskin (المسكين)* "dir. Miskin kelimesi, "سكن se-ke-ne" kök fiilinden türemiştir. Sekene fiili, "hareketi durdu, sakinleşti, sustu, dinmek, susmak" gibi manaları ifade eder ki mastarı "sükûnen (سكونا)" gelir.³¹³ Hiçbir şeyi olmayan, biçare, kendini geçindiremeyen yoksul kişiye miskin denir.³¹⁴ Fakat, fakir-miskin kimin durumunun daha iyi olduğu dilciler, fakihler ve diğer âlimler arasında ihtilâflıdır.³¹⁵ Râğıb el-İsfehânî, miskin, fakirden daha aşağı seviyede olduğunu söylemiştir. Yunus b. Habib, durumunun " *miskin* "den daha iyi olduğunu söylemiştir. İbn-i Arabî ise; "fakir hiçbir şeye sahip olmayandır. Miskin de onun gibidir." demiştir. Cevherî de, fakir için, hiçbir şeyi olmayan, miskinenden daha iyi veya daha kötü durumda olan demiştir.³¹⁶

Tabiîn'den bazı âlimler ile Hanefî ve Mâlikî fakihleri miskine, "hiçbir malı olmayan ve ihtiyacını dışa aksettiren kimse", fakire ise, "yeterli miktarda malı ve geliri bulunmamakla birlikte bu haliyle geçinmeye çalışan kimse" diye bir tanımlamada bulunmuştur. Şâfiî ve Hanbelî fakihleri ise, "fakir miskinenden daha muhtaç ve yoksul durumda olan kimsedir." olarak tanımlamışlar, İmam Şâfiî ise, fakiri "malı, meslek ve

³¹⁰ Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1986, II, 69-70; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 205-206; Cevherî, *es-Sihâh*, 817-818; Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, 639; Cürcanî, *Kitabü't-Ta'rifât*, 168; Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûsmin Cevâhiri'l-Kâmûs*, ysz., Beyrût, tsz., III, 473-474; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 107.

³¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 205-206; Cürcanî, *Kitabü't-Ta'rifât*, 168.

³¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 93-94; Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, 617-618; Cevherî, *es-Sihâh*, 785; el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 368.

³¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 222-223; Cevherî, *es-Sihâh*, 503; Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, 373.

³¹⁴ el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 243; Soyalan, *age.*, 228-229.

³¹⁵ Kurtubî, Tevbe Suresi 60. Ayette 9 farklı görüş zikreder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 107.

³¹⁶ el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 368.

sanatı olmayan kimse”, miskini de “malı, meslek ve sanatı olmakla birlikte geçimini sağlayamayan kimse” diye tanımlamıştır.³¹⁷

3.1.4.2. Kur’ân’ın Fakirlik ve Zenginliğe Bakışı

Her şeyin yaratıcısı olup her şeye vekil³¹⁸ olan Allah isteseydi her insanı zengin yapardı, hiç kimse de fakir olmazdı. Çünkü mülkün yegâne maliki Allah’tır. “*Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur.*”³¹⁹ Mutlak manada kudret ve tasarruf O’nun elindedir.³²⁰

Ancak, Allah Teâlâ insanoğlunu bu dünya hayatındaki imtihan vesilesiyle mal ve mülk, zengin veya fakir, zeki veya kabiliyetli olma bakımından farklı farklı yaratmış, insanları birbirine derece derece üstün kılmıştır.³²¹ Kur’ân-ı Kerim’de bu husus için:

*“O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır.”*³²² buyrulmuştur Allah’ın böyle dilemesinde şüphe yok ki, bir çok hikmet, iyilik ve nice faydalar vardır. Zira O, her şeyden haberdar olan, her şeyi yerli yerince yapandır. O’nun hiçbir işi hikmetsiz, manasız ve boş değildir. Dolayısıyla insanların bu farklılıklarının nedeni Yüce Yaratan’ın acizliği, bilgisizliği veya cimriliği değildir. O, noksan sıfatlardan münezzehtir.

Allah, emir ve yasaklarına karşı kimin daha taatkâr olacağını, O’nun verdiği maldan O’nun istediği yerlere kimin harcayıp kimin de bundan kaçınacağını, böylece nimetlerine şükredenle nankörlük edeni ortaya çıkarmak için bazı insanları varlıkla imtihan ederken zenginin sahip olduğu maldan yeteri kadar vermediği kimseleri de yoklukla imtihan etmektedir. Bu husus, hem dinde ihlaslı Müslüman’ı ihlaslı olmayandan tefrik etmek için lüzumlu, hem de insanoğlunun bu dünyadaki kulluk

³¹⁷Cengiz Kallek, “Miskin”, *DİA*, XXX, 183-184.

³¹⁸Zümer, 39/62.

³¹⁹Zümer, 39/63.

³²⁰Yürekli, *age.*, 1.

³²¹Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 35; Yürekli, *age.*, 1.

³²²En’âm, 6/165.

sınavının bir esprisi olmak üzere Müslüman'ın kemal noktasında eğitilmesi için de bir zarurettir.³²³

İnsanın cemiyet hayatında başkalarından bağımsız bir şekilde, kendi başına maddi ve manevi yönden sağlıklı bir şekilde yaşaması mümkün değildir. Fakir zenginlik sahibi olduğu mala, zengin kişi fakir kimsenin emeğine, tarımla uğraşan zanaatla meşgul olana, zengin sanat erbabına muhtaçtır. O halde, insanlar bu dünyada var olan bu değerleri ortaklaşa sahiplenip birlikte yaşamak mecburiyetindedir. Bu durum, Allah'ın dünya hayatı için takdir etmiş olduğu değişmez bir ölçüdür.³²⁴

Kur'ân'da bu durum şöyle haber verilir: “Allah, kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızkı dilediği ölçüde indirir...”³²⁵ buyrulmuştur.

Allah yeryüzünde herkesin rızkını bolca verseydi, nimetin ziyadeliğinden dolayı azıp haddi aşarlardı. Zenginliği sebebiyle taşkınlık edip bozgunluk çıkarırdı. Kur'ân'ın haber verdiği gibi, malının çokluğu nedeniyle şımaran Firavun'un, Karun'un ve aynı şekilde bugünün dünyasında zenginlerin şaşaalı hayatı bu hususa delalet etmektedir. Zira insanoğlu nefsinin müstağni görünce azmaktadır. Zülümkâr olmak da nefsin azgınlıklarından biri olmaktadır. Bu bakımdan “Azgınlık ve taşkınlık zenginliğin çocuğu olduğu gibi, fakirliğin de peşinde bir uyruktur.” denilmiştir.

Allah, dünyada her insana akıl, sağlık, kabiliyet, mülk gibi nimetleri çok ve eşitçe vermiş olsa yeryüzünde birlikten, dirlik ve nizamdan söz etmek mümkün olmaz, kimse kendini geliştirme fikrini taşımaz, düzenli bir sistem kurup nimetlerin bölüşülmesi kaygısını kimse taşımazdı, kimse medeniyet kurma peşinde olmazdı. Böylece dünyayı bir kargaşa, anarşi kaplardı. Herkesin iyi veya kötü oluşuna göre rızıklar dağıtılsaydı insanın yaratılış gayesi, ölümün ve hayatın var ediliş sebebi olan imtihan tecelli etmez, dünya hayatı manasını yitirirdi.³²⁶ Bu yüzden Allah rızkı insanın arzu ettiği ölçüde

³²³ Yürekli, *age.*, 2.

³²⁴ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 35.

³²⁵ Şûrâ, 42/27.

³²⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 223-224; Hicazi, *Furkan Tefsiri*, V, 439; *Kur'ân Yolu*, IV, 749; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, VII, 193-194.

değil, kullarının faydasına olacak miktarla kendi istediği ölçüde verir. Çünkü dünyadaki düzen ancak bu şekilde sağlanmaktadır.³²⁷

Kur'ân-ı Kerim, fakirlikle alakalı kavramları maddi veya manevi ihtiyaç manasında kullanmıştır. Manen tüm insanlar fakirdir, Rabbine muhtaçtır. Ganî olan sadece Allah'tır. Çünkü mülkün gerçek sahibi Allah'tır.³²⁸³²⁹ Fakat Allah, hiçbir kulun alınına: “Sen fakir ve muhtaç kalacaksın, zengin olamazsın, para kazanamazsın, tüccar olamazsın” şeklinde bir alın yazısı yazmamıştır.³³⁰

Kur'ân'da yoksulluk, elim bir hadise olarak kabul edildiğinden, insanın beslenme ve barınma gibi ihtiyaçlarına diğer ihtiyaçlarından öncelik verilmiş, bu yüzden Mekki surelerden ilk inen surelerde Müslümanlara fakiri doyurmak gibi mali türden tekliflerin, inanç ve ibadetlere ait emirlerle birlikte çokça zikredilmiştir. Örnek olarak Müddessir³³¹ ve Beled Sûrelerinde, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını karşılamaktan yüz çevirmeleri sebebiyle de azaba müstahak olanlardan, Allah nazarında en kıymetli amellerden birinin de yoksulları doyurmak olduğundan bahsedilmektedir.³³²

Allah, insanı dünyaya burayı imar edip O'nun adına bu dünyanın işlerini sevk ve idare etmesi için gönderdiğini bildirmiştir. Allah'ın elçileri de yeryüzünü yaşanır bir yer olarak kılmak, Allah'a karşı kulluğun rahatça yapılabileceği bir mekân haline getirmek için gönderilmişler ve dünya hayatında bu uğurda mücadele vermişlerdir. Mesela, Allah Davud(a.s.)'a hitap ederek: “*Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver.*”³³³ buyurmuştur.

İslam âleminde, Kur'ân ve Sünnet üzerine farklı yorumların yapılmaya başlandığı, Müslümanların diğer din mensuplarının kültürleriyle karşılaşarak bunlardan etkilenmeye başladığı dönemden itibaren züht anlayışının terki dünyacılık olarak anlaşılıp kabul

³²⁷ Yürekli, *age.*, 3.

³²⁸ Mülk, 67/1.

³²⁹ Sancaklı, *agm.*, 2.

³³⁰ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 97.

³³¹ Müddessir Sûresi, Mushaf'ta 74. Sırada olup nüzul sıralamasında 4. sırada yer alır. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, 82; *Kur'ân Yolu*, V, 491.

³³² Temel, *age.*, 91-92.

³³³ Sâd, 38/26.

görmeye başlamasıyla fakirlik, miskinlik zenginlikten üstün, daha efdal kabul edilmiş, İslam dünyasını adeta fakirlik felsefesi kuşatmaya başlamıştır.³³⁴

İslam âleminde, fakirlik mi üstün yoksa zenginlik mi konusu sürekli tartışılmış, bazı hadis kaynaklarında “*fadlî’l-fakr*” (fakirliğin üstünlüğü) adı altında bölümlere yer verilmiştir.³³⁵ Hâlbuki fakirliğin zenginlikten üstünlüğünü savunmanın İslam toplumlarının geri kalmışlığına, gelişimine, terakkine engel olduğu bilinmesi gereken bir gerçektir.³³⁶

Fakirliği zenginliğe üstün tutmak Kur’ân’ın ilkelerine, Peygamberimizin sünnetine ve onun ashabının yaşadığı hayata uymamaktadır, onların güzide yaşantısına taban tabana zıttır. Öyleyse, bu hayatı yaşadığımızıza göre var gücümüzle çalışmalı, emek sarf etmeli, sonunda başarıyı ya da işin sonucunu tevekkül ederek Allah’a havale etmeliyiz. İnsan sebeplere sarılmalı, kendisini başarılı kılacak sırları öğrenerek bunları tatbik etmek durumundadır.³³⁷

Aksi halde, geri kalmış milletlerin öz kültürünü, kimliğini, dünya görüşlerini, manevî dinamiklerini kuvvetli ve kudretli olmadan muhafaza etmeleri mümkün değildir. Öyleyse bir milletin dünyadaki diğer uluslar içinde kendi istiklalini, onurunu koruyabilmesi, kalkınmış bir ülke olması şartına bağlıdır. Terakki için de çok çalışmak, güçlü bir ekonomiye sahip olmak gerekir.³³⁸

Kur’ân-ı Kerim: “*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah’a ait olmasın.*”³³⁹ diye buyurarak Allah’ın yaşayan her canlının rızkına kefil olduğunu haber vermiştir. “Fakat Allah’ın yarattıkları için koyduğu kanununa göre; tekeffül ettiği bu rızıklar, takdir ettiği azıklar, nasip ettiği yaşayışlar, ancak sarf edilecek bir gayret, yapılacak bir çalışma ile elde edilir. Bunun için Allah Teâlâ, insan için rızkından yemeyi, yeryüzünde dolaşmaya bağlamıştır.”³⁴⁰

³³⁴ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 104-105.

³³⁵ Sancaklı, *agm.*, 38.

³³⁶ Sancaklı, *agm.*, 43.

³³⁷ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 104-105.

³³⁸ Sancaklı, *agm.*, 37.

³³⁹ Hûd, 11/6.

³⁴⁰ Kardâvî, *Fukaralık ve İslâm*, 51-52.

3.1.5. Dilencilik Cevazı

İslam âleminde Müslümanlar için yüzkarası olarak kabul edilmesi geren bir problemdir dilencilik. İsteyenler (dilenciler), bazı ihtiyaçlarını temin edebilme adına başkalarına el açan kimselerdir.³⁴¹ Âlimlerimiz, bir meslek olarak değil, muhtaç olduğu için başkalarından istemenin/dilenmenin caiz olup olmayacağı hususunda farklı görüşler beyan etmiştir.³⁴²

Dilenmek, birilerinin sırtından geçinmek, başkasına yük olarak yaşamaktır ki İslam Dininde hoş karşılanmamış, tasvip edilmemiştir. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur:

“(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir.”³⁴³

Bu ayet, sadakaların fakirler için olduğunu beyan eder. Ayet, muhacirlerin fakirleri veya ashâb-ı suffeye mensup olup ibadetle ve ilim talebiyle meşgul olanlar, başka bir görüşe göre Allah yolunda savaşılan/cihad eden, yeryüzünde rızık talep etmek için dolaşmaya imkân bulamayan Müslümanlar hakkında nazil olmuştur. Ayette gerçekten fakir olan fakat insanlara el açmayan kimseleri, *“Onlar yüzüzlük edip de insanlardan bir şey istemezler”* ifadesiyle Allah, iffetleri sebebiyle istemekten/dilenmekten utanç duymakla övmüştür. Çünkü iffetli fakir öyle bir kimsedir ki insanlardan utandığından ısrarla ve yüzüzlük ederek, insanlara yılışarak bir şey talep etmez, ihtiyaç duymadıkları şeyi insanlara yüklemeler. Bu yüzden onların bu halini görenler zengin zanneder. Hâlbuki onlar tevazularından tanınırlar, fakirlikleri bu şekilde belli olur.

³⁴¹ Yunus Vehbi Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, Feyiz Yayınları, İstanbul, 1972, 84.

³⁴² Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 151.

³⁴³ Bakara, 2/273.

Abullah İbni Mes'ûd'un şöyle söylediği rivayet edilmiştir: “Allah, iffetli olup dilenmeyen kimseleri sever. Çirkin söz söyleyen, çok vereni metheden, az verdiğinde aşırı biçimde kınayan, ısrarcı ve yüz­süz dilencilere de buğz eder.”³⁴⁴

İslam, insanın başkalarına el açarak hayatını sürdürmesini, yüz­su­yu dökerek dilenmesini nehyetmiş, bu konuda ısrarcı olmuştur. İslam âlimleri, bir kimsenin zaruret veya ihtiyaç hali olmadan dilenmesinin haram olacağında fikir birliğine varmışlardır. Ancak, zaruret hali bunun istisnası kabul edilmiştir. Dilenenin, bunu bir kazanç yolu haline getirmesi asla caiz görülmemiştir.³⁴⁵ Bir kişi zarurete binaen dilenirse istemekte zaruret sınırını aşmaması gerekir.³⁴⁶

İslam Dini insanların kalbine, başkalarına el açıp dilenmekten nefret etmeyi yerleştirmek ister. Hz. Peygamber, ashabına İslam'ı anlatırken İslam'ın esas kabul ettiği ilkelerine uymaları hususunda onlardan, insanlara el açmamaları için biat almıştır. Sahabe de bunun üzerine mali bir kıymeti dahi olmayan şeyleri bile insanlardan istemekten ar etmişlerdir. Şöyle ki Peygamberimiz bir gün: “Kim bana insanlardan hiçbir şey istememeyi taahhüt eder ki, ben de ona cenneti taahhüt edeyim.” buyurmuştur. Bunun üzerine Sevban (r.a.): “Ben ey Allah'ın Resûlü” demiş, Peygamberimiz de: “İnsanlardan hiçbir şey isteme.” buyurmuştur. Sevban da kimseden bir şey istememiştir.³⁴⁷³⁴⁸

Hz. Peygamber, inananları dilenmekten sakındırmak için bir başka hadiste şöyle buyurmuştur: “*Her kim çok mal toplamak için, insanlardan onların mallarını dilenip durursa, muhakkak ki bir ateş istemektedir. Artık ya bu ateşin az olmasını yahut da çok olmasını istesin.*”³⁴⁹

³⁴⁴ Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (h. 207), *Meâni'l-Kur'ân*, tahk., Ahmed Yusûf Necâtî ve Muhammed Alî Neccâr, Dâru's-Surûr, Beyrût, tsz., I, 181; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 87-88; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, I, 479-480; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 940; İbnül Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 329; ed-Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, VI, 484-486; Muhammed Ali es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dersâadet, Mekke, tsz., I, 173; Abdul Fettah el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, trc. Salih Akdemir, Fecr Yayınevi, Ankara, 1986, 60.

³⁴⁵ Kardâvî, *Fukaralık ve İslâm*, 59; Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 151.

³⁴⁶ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 84.

³⁴⁷ Ebû Dâvûd, *Zekât*, 27; Tirmîzî, *Zühd*, 61.

³⁴⁸ Temel, *age.*, 102.

³⁴⁹ Müslim, *Zekât*, 105.

Peygamberimiz İslam'ın ilkelerinden iki mühim ilkesini sahabelerine öğretmiştir ki buna göre, “Çalışmak kazanmanın esasıdır.” Bu ilkeye göre Müslümanlar, dünya hayatında Allah'ın nimetlerinden paylarına düşeni aramalı ve rızıklarının elde etmek için sürekli çalışmalıdır.

Buna rağmen rızkını temin için sebat edip çalışan, fakat kazandığı kendine, ihtiyaçlarına yetecek kadar gelir elde edemeyen kimselere iş kapıları bulmak, geçim yolları göstermek icap eder. Bu, İslam dininin önerdiği bir görevdir ki evvela zekât gibi sosyal yardım kaynaklarının eriyip gitmesine bu yolla engel olunmuş olur. Kendisine yardım edilen kimselerin de aldığı yardıma güvenip gevşeklik göstermesi, gaflete düşmesi de bu şekilde önlenmiş olmaktadır. Bu meseleye Peygamberimizin (sav) iyi bir örnek teşkil edecek bir davranışını burada zikretmek yerinde olacaktır: *Enes b. Mâlik'in bir rivayetinde: “Ensardan birisi Hz. Peygambere gelerek ondan bir şey istedi. Hz. Peygamber: “Evinde bir şey yok mu?” diye sordu. O da: Evet bir çuval var; bir parçasını örtüyor, bir parçasını da yaygı olarak kullanıyoruz. Bir de kap var ki onunla da su içiyoruz.” dedi. Hz. Peygamber: “Onları bana getir” dedi. O da getirdi. Peygamberimiz bu iki eşyayı alarak: “Kim bunları satın alır?” diye sordu. Bir adam: “Ben onları bir dirheme satın alırım.” dedi. Hz. Peygamber: “Kim bir dirhemin üzerine ilave eder?” diye iki veya üç defa sordu. Bir adam da: “Ben, iki dirheme alırım.” cevabını verdi. İki dirhemi de Ensardan olan mal sahibine vererek: “bunu bir dirhemi ile yiyecek al ve ailene ver. Diğeri ile de bir balta alarak bana getir.” dedi. Hz. Peygamber eliyle baltanın sapını tutarak dedi ki: “Git, odun topla ve sat. Seni on beş gün görmeyeyim.” Adam odun toplayıp satmaya gitti. Sonra döndü. On beş dirhem kazanmıştı. Bir kısmıyla elbise, bir kısmıyla yiyecek satın almıştı. Hz. Peygamber: “Bu dilencilığın, yüziinde kıyamet günü bir çizik (leke) meydana getirmesinden daha hayırlıdır. İstemek ancak üç kimseye doğru olur. Çok fakir olana, ezici bir borç altında olana ve diyet borcu olan kimseye.” buyurdu.³⁵⁰*

Peygamberimizin bu uygulaması, çalışmaya muktedir olan kişinin dilenmesine mani olmak ve onları geçim vasıtalarına sevk etmesi açısından pek mühim bir taktiktir. Zira bu yolla böyle bir insan el açmaktan kurtarılmış olup onun topluma zarar vermesi de önlenmiş olmaktadır.

³⁵⁰ Buhari, *Büyu*, 15; Müslim, *Zekât*, 106.

İkinci prensip ise, “İstemek hususunda asıl olan onun haram oluşudur.” ilkesidir. Bir kimsenin zorda kalmadıkça dilenmesi helal olmaz. Dilenmenin onur kırıcı, utanç verici bir şey olduğunu ifade eden bir başka hadiste: “Biriniz istemeye devam ettikçe (o hale gelir ki) Allah’la karşılaşınca yüzünde bir et parçası bile kalmaz.”³⁵¹ buyrulmuştur.³⁵²

Dilencilik hem bireylerin hem de cemiyetin hoşlanmadığı, kabul etmediği bir davranıştır. Ancak şu hususu da izah etmek lazımdır ki, cemiyet hayatında yaşlı, sahipsiz, engelli veya çalışarak gelir elde edecek ve geçimini temin edecek imkânı olmayan insanlara sahip çıkılmaz ve ihtiyaçları karşılanmazsa başvurduğu yol öncelikle dilencilik olmaktadır. Üstelik daha fena ve çirkin yol veya yöntemlere başvuran olmaktadır. İşte bu husus dikkate alınmış olacak ki, bu durumda olan insanların dilenmesine müsaade edilmiştir. O halde, Kur’ân-ı Kerim’de Duhâ Suresinde “*Sakın isteyeni azarlama!*”³⁵³ ifadesiyle, Hz. Peygamberin: “*Dilenci at üstünde de gelse ona sadaka verin.*”³⁵⁴ hadisinin bunun için söylenmiş olduğu kanaatindeyiz.³⁵⁵

Neticede İslam, dilenciliği kerih ve kötü bir yol olarak gördüğünden ilke olarak meşru bir mazereti olmayan için caiz kabul etmemesi asla fakir ve yoksulların ihtiyaç içinde bırakılacağı manasına gelmemektedir. Bu doğrultuda, İslam’ın beş esasından biri olup farz kıldığı zekâtla ilk korunanlar, fakir ve yoksullar olmuştur.³⁵⁶

3.2. KUR’ÂN’IN DİLENCİLİĞİ ISLAHI

3.2.1. İnfâk/İslam’da Sosyal Yardımlaşma Müesseselerinin Kurulması

İslam Dinine göre; Allah her şeyin yaratıcısı ve malikidir. Allah, insanoğlunu bu âlemde sınamak için kendi mülkünde olan mallardan bir kısmını, muayyen şartlar dâhilinde kullarına Müslüman veya gayri müslim farkı gözetmeksizin ihsan etmiştir.

³⁵¹ Müslim, *Zekât*, 103; Ahmed b. Hanbel, II/15, 88.

³⁵² Temel, *age.*, 102-103.

³⁵³ Duhâ, 93/10.

³⁵⁴ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta’*, Thrc. Muhammed Fuâd Abûlbâkî, ysz., tsz., *Sadaka*, 3.

³⁵⁵ Temel, *age.*, 105.

³⁵⁶ Yürekli, *age.*, 71.

İnsanlara verdiği bu mallar konusunda insanı, hem fert olarak hem de yaşadığı toplumun bir üyesi olarak sosyal açıdan sorumlu tutmuştur.³⁵⁷

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu nedenle toplum içinde yaşamak zorundadır. İnsanın toplum içinde yaşaması için de belirli kurallar vardır ve bu kurallara riayetle toplum içinde adalet, refah ve huzur ortamının temin ve tesis edilebilir. İşte böyle bir toplum düzeni kurmak için, öncelikle insanları toplumun diğer fertlerine karşı zulmetmeye sevk eden veya başkalarının haklarına riayetsizliğe iten sosyal ortamı düzeltmek, sonra insanların hayat varlığını koruyucu tedbirler almak suretiyle, müreffeh bir ortamı gerçekleştirecek, refah içinde yaşamanın imkânlarını hazırlayacak, dengeli ve adil insanların teşkil ettiği bir toplum vücuda getirmek gerekir.³⁵⁸ Çünkü yalnız “nefsinin adamı” olan bireylerin çok fazla olduğu bir toplumda huzur ve barışın temini mümkün değildir.³⁵⁹ İslam’ın insan tipi, kendisi ihtiyaç içinde olsa bile diğerkâmdır, yardımseverdir. Kendi çıkarları peşinde koşan, bencil insan tipi değildir.³⁶⁰

İşte bunun için İslam sosyal dayanışma ilkesini getirmiştir. Sosyal dayanışma, toplumu meydana getiren tüm insan gücünün, bireylerin barış içinde huzurlu bir şekilde yaşamalarını sağlaması, anarşi ve huzursuzluğun, her çeşit çirkin işlerin toplumdan atılıp uzaklaştırılması, toplumun sağlam temeller üzerine bina edilmesidir.³⁶¹

İnsanlık âleminin birlik, beraberlik, dirlik, düzen ve huzur içinde yaşamını devam ettirebilmesinin ana ilkelerinden biri, muhakkak ki karşılıklı yardımlaşmadır. Dayanışmanın olmadığı bir yerde düzenden, refahtan bahsetmek mümkün değildir.³⁶²

Sosyal dayanışma sayesinde, her ferdin kendi üzerinde, toplumuna karşı ifa etmesi gereken bir takım ödevlerin ve sorumluluklarının bulunduğu hissi kazanılır. Bu hisle; cemiyetin birey üzerinde olduğu gibi bireyin de cemiyette hakkının olduğuna dair anlayış yerleşir.³⁶³

³⁵⁷ Temel, *age.*, 105.

³⁵⁸ Şeker, *age.*, 72-73.

³⁵⁹ Ebu Zehrâ, *İslâm ’da Sosyal Dayanışma*, 27.

³⁶⁰ Temel, *age.*, 127.

³⁶¹ Ebu Zehrâ, *İslâm ’da Sosyal Dayanışma*, 27.

³⁶² Yürekli, *age.*, 72.

³⁶³ Şeker, *age.*, 73.

İslam'da sosyal dayanışmanın özü ve esası, içinde sadece iyiliklerin zuhur edeceği erdemli bir toplumun meydana gelmesi için yardımlaşma ve dayanışmadır.³⁶⁴ İslam Dini, yardımlaşma ve dayanışmanın yalnızca meşru çerçevede olmasını istemiştir. Bunun için Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurur: "...İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın."^{365,366}

Hz. Peygamber de sosyal dayanışmanın temini için insanların beşeri ilişkilerinin sürekli olması gerektiğini öğütlemiştir. O: "*Birbirinize sırt çevirmeyiniz, birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinizi kıskanmayınız... Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz.*"³⁶⁷ buyurmuştur.³⁶⁸

İçtimai dayanışma ekonomik hayatın vaz geçilmez bir parçasıdır. Sosyal dayanışmanın sağlanması ancak infak kurumuyla gerçekleştirilebilir.³⁶⁹ Biz burada İslam'da sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın mali cihetini oluşturan "*infak*" kurumuna değineceğiz.

3.2.1.1. İnfâkın Sözlük ve Terim Anlamı

İnfâk (الإنفاق) sözlükte نَفَقَ fiilinin if'âl babından türetilen bir mastarıdır. "*Nefeka*", "*hayvanın ruhunun çıkıp ölmesi,*³⁷⁰ *bitmek, azalmak, sona ermek, tükenmek*" manalarına gelir.³⁷¹ İnfak ise, "*harcama yapmak, malın harcanarak elden çıkartılması, kullanılması, ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi*" demektir.³⁷² Bu kelime Kur'ân'da *ne-fe-ka* kökünden türetilen kullanımlarıyla birlikte 74 yerde geçmektedir.³⁷³

İnfâk dini bir terim olarak "Allah rızası için kişinin kendi malından hayır yollarına harcaması, muhtaçlara karşılıksız olmak üzere aynî ve nakdî yardımda bulunması"

³⁶⁴ Ebu Zehrâ, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 37.

³⁶⁵ Mâide, 5/2.

³⁶⁶ Tabakoğlu, *age.*, 34.

³⁶⁷ Buhari, *Edeb*, 57.

³⁶⁸ Şeker, *age.*, 32.

³⁶⁹ Temel, *age.*, 127.

³⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 326; el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, 840; el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 504; Cevherî, *es-Sihah*, 1060.

³⁷¹ Firuzabâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, III, 60; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, VII, 79; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 326; Cevherî, *es-Sihah*, 1060.

³⁷² Firuzabâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, III, 60; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 326; el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 39;

³⁷³ Abdalbaki, *Mucemu'l-Müfehres*, 715-716.

demektir.³⁷⁴ İnfâk, hem maldan, hem de manevi şeylerden de olabilir.³⁷⁵ İnfâk, zekât gibi zorunlu ibadetleri içine aldığı gibi, tatavvu olarak yapılan her çeşit hayrı da içine almaktadır. Şer'an farz, vacip ve mendup gibi kısımlara ayrılır.³⁷⁶

3.2.1.2. İnfâkın İslam'daki Yeri ve Önemi

İnfâk bir ibadettir. İbadetler imanın ispatı olduğuna göre, Müminlerden beklenen bir ibadet de infâk olmaktadır. Çünkü iman ile ibadetler arasında çok kuvvetli bir bağ vardır. İnfâk, inanca canlılık kazandırır, onu hareketli kılar.³⁷⁷

İslam dini cimriliği de israfı da asla hoş karşılamamış, her hususta mutedil olup orta bir yol üzere olmayı teşvik ve tavsiye etmiştir.³⁷⁸ Allah, insanlara farklı imkânlar vermiş, fakat fakir ve yoksulları asla kendi hallerine terk etmemiştir.³⁷⁹ Çünkü İslam sosyal bir din olduğundan sosyal adalete, sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya çok önem atfetmiş, bu nedenle de infakı yani “Allah yolunda yapılan harcamaları” en makbul bir ibadet olarak kabul etmiştir.³⁸⁰

İnfâk, Allah'a ahiret gününe iman ve yalnız Allah'a kullukta bulunmaktan sonra İslam davetinin hem gayelerinden hem de prensiplerinden birisidir.³⁸¹ Bu ilkeyi yaşamak isteyen sahabe, Efendimiz (asv)'e malları için ne yapmaları gerektiğini sormuş, bunun üzerine Kur'ân-ı Kerim: “*Sana Allah yolunda ne harcamalarını soruyorlar. De ki: “Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.”*”³⁸² ayetini indirmiştir.³⁸³

Konuyla ilgili olarak Kur'ân: “*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.*”³⁸⁴ bir başka ayetteyse:

³⁷⁴Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 39; Çağrı, *DİA*, XXII, 289-290.

³⁷⁵el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, 504.

³⁷⁶el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, 504; Soyalan, *age.*, 170; Temel, *age.*, 19.

³⁷⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Zekât Psikolojisi*, Çıra Akademi Yayınları, İstanbul, 2016, 20.

³⁷⁸Temel, *age.*, 18.

³⁷⁹Yürekli, *age.*, 6.

³⁸⁰Temel, *age.*, 18.

³⁸¹Yürekli, *age.*, 7.

³⁸²Bakara, 2/215.

³⁸³Suyûtî, *Lübabu'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrût, 2006, I, 38.

³⁸⁴Âl-i İmrân, 3/92.

*“Mallarımı gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.”*³⁸⁵buyurmaktadır.

Bu ayetlere göre, iman ile diğer ameller arasında sıkı bir bağ olduğu gibi infâk ile ahlak arasında da sıkı bir bağ vardır. Zira “Ahlakî faziletlerin esası iki şeydir: Allah’ın emrine saygı ve Allah’ın yaratıklarına şefkat.” Allah’ın emrine razı olup saygı göstermek O’nun yolunda harcamayı (infâk) icap ettirdiği gibi O’nun yarattıklarına karşı merhamet de infâkı gerektirir.³⁸⁶ O halde infâk, Allah’ın verdiği rızkı toplumla paylaşmaktır.³⁸⁷

Zekâtın ve sadakanın bir zahiri bir de sembolik yönü vardır. Infâk, Allah’a itaatın sembolü olmaktadır ki O’na yaklaşma gayesiyle ifa edilir. Zekât Allah’ı zikretmenin yollarından biridir. Sahip olunan şeyleri Allah rızası için vakfedebilmenin bir göstergesidir.³⁸⁸

İslam’a göre, bir Müslümanın helal ve meşru şekilde kazanmış olsa bile elde ettiği mülk kendisinin olmamaktadır. Çünkü o mal Allah’a aittir, Allah da dünya hayatında imtihan için mülkü bir emanet olarak Müslümana vermiştir. Bu imtihanı kazanmanın yolu da kendisinde emanet olarak duran fazla malı Allah yolunda infâk etmektir.³⁸⁹

Mal ve nimet, insanın doğal olarak sevip istediği, arzu ettiği şeylerdendir. Tevhide inanan insan için Allah’tan daha çok sevilen hiçbir varlığın olması düşünülemez. Zira Mü’minin sevgi basamağının zirve noktasında Allah sevgisi vardır. Bu sevginin derecesi de sevilen diğer şeylerin O’nun rızası için harcanmasıyla ölçülür. İnananlar, imanında sadık olduklarını ispat edebilmek için çok sevdiği malı infâkla imtihan edilirler.³⁹⁰

İnsanoğlu bir dönemde müreffeh bir hayat sürerken onu ansızın yakalayan bir musibet, bir doğal afet ya da felaket bir anda yoksul kılabilir. İnsanı itibarlı iken

³⁸⁵ Bakara, 2/274.

³⁸⁶ Yürekli, *age.*, 14.

³⁸⁷ Temel, *age.*, 130.

³⁸⁸ Kasapoğlu, *age.*, 39.

³⁸⁹ Temel, *age.*, 112-113.

³⁹⁰ Kasapoğlu, *age.*, 42.

itibarsız, zenginken yoksul yapabilecek bir musibetin önüne geçmek mümkün değildir. Zira esnafsa veya tacirse bir anda iflas edebilir, malı yanabilir. Kazancını ziraattan sağlıyorsa bir doğal afet gelip mahsulünü yok edebilir.³⁹¹ Bir anda zenginken aniden muhtaç olabilir. “*Bunun en büyük en acı örneğini 17 Ağustos 1999 gece saat 03.02’de Marmara Bölgesinde 7.4 şiddetindeki bir sarsıntı, depremle yaşadık. Bu büyük acıyı milletimiz, ruhundaki infâk duygusuyla hafifletmeye çalıştı. Eşi görülmemiş bir yardım kampanyasıyla yaraları sarmaya çalışırken İslam dinin infâka verdiği önemi ortaya koyuyordu.*”³⁹²

İslam cemiyetinde birlik ve beraberliğin sağlanması ve devam ettirilmesi, huzur ve asayişin temin edilmesi, anarşinin veya terörün çözümü, fertler arasındaki maddi yönlü sınıf farklılıklarını mali açıdan en aza indirmekle mümkün olabilir. Bunu da ancak infâk müessesesi başarabilir.³⁹³

3.2.1.3. İnfâkın Hedefi

İslam, “Şüphesiz Mü’minler ancak kardeşler.”³⁹⁴ ilkesiyle bütün Müslümanları kardeş ilan etmiştir. Kardeşlik birtakım hak ve sorumlulukları da beraberinde getirir. Kişinin Müslüman kardeşine karşı sorumluluklarının en mühim olanlarından biri maddi yardımdır, paylaşmadır.³⁹⁵

İnfâk ibadeti ile hedeflenen toplumsal, siyasi, ekonomik vb. faydalardır. İnfâkın öncelikli hedefi mal biriktirme neticesinde gerçekleşen sınıf farklılıklarını izale etmek, kimi insanların çok mal biriktirip aşırı zenginleşmesine engel olmaktır.³⁹⁶ Kur’ân-ı Kerim, meşru yoldan elde edilen malların Allah yolunda zekât olsun, sadaka olsun vb. infâk yollarıyla ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmayı tavsiye etmiştir. Mal biriktirip kendisini bu malın sahibi gören ve infâk etmeyenleri de şu ayetle şiddetle uyarmıştır:

“*Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip*

³⁹¹ Bkz. Kur’ân’da çarpıcı bir örnek olarak Kalem Süresi’nin 17-32. Ayetlerinde anlatılan bahçe sahiplerinin kıssası.

³⁹² Temel, *age.*, 113.

³⁹³ Temel, *age.*, 112.

³⁹⁴ Hucurât, 49/10.

³⁹⁵ Yürekli, *age.*, 20-21.

³⁹⁶ Temel, *age.*, 21.

gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve, “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!” denilecek.”³⁹⁷

Bu ayetlerde Allah, mal biriktirerek servet elde eden, fakat servetini Allah yolunda infâk etmeyenler ile zekâtını vermeyenler, böylece o günün ekonomik yapısında iki mühim mübadele aracı olan altın ve gümüşü biriktirip iktisadi hayatı durağanlaştıran, bu sayede cemiyet hayatında çeşitli mahrumiyetlerin zuhur etmesine sebep olanlar için ahirette hazırlanan azabı haber vermekte, stok edilen altın ve gümüşün cehennemde kızdırıldıktan sonra bunlarla sahibinin alını, böğürleri ve sırtlarının dağlanmasıyla gerçekleşecek azabın niteliği açılarak şiddeti tasvir edilmektedir. Burada her ne kadar hükmün ehl-i kitapla ilgili olduğu görüşleri mevcut olsa bile bu durum, “hükmün umûmiliği”³⁹⁸ne dâhil olup Müslümanları da ilgilendirir. Sahih görüşe göre, ayetteki “*kenz*” yani biriktirilmiş olan mal, zekâtı ödenmemiş olan maldır. Zekâtı verilen mal *kenz* sayılmaz. Yerli yerince infâk edilen, zekâtı verilen, üzerinde kul hakkı bulundurulmayan malların biriktirilmesiyle elde edilmiş servet buradaki yerginin kapsam alanına dâhil olmaz. Buradaki haberler ve bunların benzerleri, İslam Dinine göre, zekâtı verilmek kaydıyla mal biriktirmenin haram olmadığına delalet eder.³⁹⁹

Bu ayetler ışığında şunu belirtmek gerekir ki, ayette azabı gerektiren mal stokuna kemiyet olarak bir hudut çizilmediği görülmektedir. Aynı şekilde Kur’ân’ın, sınırsız zenginleşmeyi, servetine servet katmayı da teşvik etmediği bilinmektedir. Zira infâk ibadetiyle İslam Dini, ihtiyaç sahiplerinin ekonomik durumunu iyileştirirken, zengin de aşırı mal biriktirmesine engel olarak toplumda bireyler arasında gelir dağılımını

³⁹⁷Tevbe, 9/34-35.

³⁹⁸ “Sebebin Hususi Lafzın Umumiliği” Meselesi: Suyûti bu konuda şöyle der: “Usul ulemâsı ayetlerde önemli olan lafzın umûmiliği mi, yoksa sebebin hususiliği midir konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bize göre en doğru olan lafzın umumiliğidir. Çünkü bir çok ayet belli sebepler için inmiştir. Hâlbuki usul ulemâsı nüzul sebepleri dışında çıkararak, ayetlerin umumi mana ifade ettiklerinde ittifak etmişlerdir. Mesela: Zihar ayeti Seleme b. Sahr; Lian ayeti Hilal b. Umeyye, Kazf ayeti Hz. Aişe’ye iftira atanlar hakkında nazil olmuştur, sonra umuma teşmil edilmiştir. Sebebin hususilik şekli, lafzın umûmiliğine kesinlikle dâhildir. Bazı ayetler belli sebeplere bağlı olarak iner. Bu ayetler, kur’ân’ın nazmına ve siyakın güzelliğine uyararak, umumi manaya kesinlikle dâhil olması bakımından sebebin şekline yakın olur. Ayrıntılı bilgi için bkz.es-Suyûti, *el-İtkân*, I, 61-66.

³⁹⁹ *Kur’ân Yolu*, II, 762-763; Talat Koçyiğit, *Kur’ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016, III, 348-351.

dengeleyerek milli hasıladan aldıkları payı eşitlemiş olur.⁴⁰⁰ Söz konusu ayetlerde azabın sebebi olacak mal stokunun sınırı hakkında farklı görüşler olmakla birlikte, bu ayetlerde zekâtı verilen malın stoklanmış bir mal olmanın dışında kalacağına dair kesin bir hüccet mevcut değildir. O halde, ihtiyaç fazlası olup toplumun ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmayan, atıl bırakılan, zaruret halinde toplumun ihtiyaçları için kullanılmayan malın stok sayılması en kuvvetli ihtimal olarak görünmektedir. Çünkü toplumda para, onun huzurunu, refahını temin ettiği, emniyetini sağladığı sürece bir kıymet ifade eder. Para veya mal cemiyette huzursuzluğa sebep olduğunda, bir sıkıntı unsuru olarak belirlediğinde onun mutluluk getirmesi uzak bir ihtimaldir. Sosyal, ahlakî, hatta imanî problemler doğurabilir. Böylesi durumlarda insanlar bunalım içinde kıvrılırken verilen zekât bu buhranı bertaraf etmeye yetmiyorsa toplumdaki her çeşit huzursuzluğa mani olmak için, *“Allah yolunda malını harcamak, cemiyetin imdadına yetişmek herkes için farz olmaktadır.”* Bunun durumu, *savaş zamanlarında mal ile can ile harbe iştirakin herkese farz olması gibidir.*⁴⁰¹

İnfâk'ın bir başka faydası insandaki şefkat ve merhamet hislerini besleyip büyütmesi, hayırda bulunma anlayışını pekiştirerek kişiye gönül zenginliği kazandırır. Böylece ruhen incelik yumuşamaya başlayan⁴⁰² ve ihtiyaç sahibi bir din kardeşine infâk ederek onun ihtiyacını gideren Müslüman, bu sayede başkalarının kendisi üzerindeki hakkını öderken diğer yandan kardeşiyle arasında ülfet ve muhabbeti tesis etmekte, gönül köprüleri kurmaktadır. Bu şekilde infâk ile müminler arasında birlik ve beraberlik pekişmekte bunun sonucunda eşsiz bir sevgi, saygı, emniyet ve huzur ortamı doğmaktadır.⁴⁰³ Toplum fertlerinin birbiriyle sevgi, dayanışma ve uhuvvet de temin edilmiş olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de infâkın bir yolu olan zekâtı veren Mü'minleri birbirlerinin velisi (dostu) etmiş, bunu şöyle ifade buyurmuştur:

*“Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resûlüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren mü'minlerdir.”*⁴⁰⁴

⁴⁰⁰Temel, *age.*, 22.

⁴⁰¹Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 90-91.

⁴⁰²Uludağ, *age.*, 92.

⁴⁰³Yürekli, *age.*, 20-21.

⁴⁰⁴Mâide, 5/55.

Çünkü infâk iktisadî hayatı manevî hayata bağlar. İctimaî dayanışmayı çözümlenmez bağlarla imana bağlar. İnanan mümin için zekâtın kaçınmanın imkânı yoktur. İman hayatı bir bütünlük gerektirir. Zekât vermek imanda kemal mertebesinin işaretlerinden biri kabul edilir. “Zekât, imanda sadakatin nişanıdır, mal/mülk vasıtasıyla imanın doğrulandığı bir ibadettir.”⁴⁰⁵

İnfâk ibadetiyle amaçlanan bir başka hedef de, nefisleri tezkiye etmek, arındırmaktır. Ruh arındırılmaya ihtiyaç duyar. Zira infak etmemek, eli sıkı olmak ruh için bir derttir ve kirdir.⁴⁰⁶

Kur’ân’da bu durum şöyle beyan edilmiştir: “Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁴⁰⁷ Zemaşerî’ye göre, bu ayette geçen “tezkiye” ifadesi temizleme eyleminin mübalağalı bir şekilde söylenmesidir ki bununla tertemiz olmak veya malın bereketlenip artması ifade edilmektedir. İmam Şâfiî (ra)’nin: “Sadaka alırken memurun “Allah sadakanın ecrini versin, bunu senin için arınmana vesile kılsın, kalan malına da bereket ihsan etsin.” diye dua etmesini hoş karşılarım.” dediği nakledilmiştir.⁴⁰⁸ Benzer şekilde, Kurtubî, “Onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir.” buyruğunda geçen “seken”in, “Ruhların kendisiyle sükûn bulduğu, kalplerin de huzur ve güvene erdiği şey” manasına geldiğini söylemiş, bu cümleyi: (Ey Resûlüm) onlar sadakalarını getirip sana verdiklerinde onlara dua edecek olursan, bu onların kalplerine huzur ve sükûn verir ve bundan dolayı da sevinirler. Manasında yorumlamıştır.⁴⁰⁹

Faheddin Râzî ise, “Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al” ifadesinin zenginlerden alınması gereken zekâtın farziyyetini beyan ettiğini, fakihlerin ekserisinin bu ayeti, zekâtın farz oluşuna delil

⁴⁰⁵ Kasapoğlu, *age.*, 21.

⁴⁰⁶ Temel, *age.*, 22.

⁴⁰⁷ Tevbe, 9/103.

⁴⁰⁸ ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, II, 307.

⁴⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, VIII, 159.

getirdiklerini ve “*zekât temizleyicidir*” denildiğinde bu görüşü tercih ettiklerini söylemiştir.⁴¹⁰

Bu görüşlerin ışığında şöyle söyleyebiliriz, bu âyet zekâtın, bizatihi Allah Resûlü tarafından toplanmasını, idaresinin İslam Devletince yapılmasını emretmektedir. Buna göre zekât, toplumda bireyin kendi arzusuna terk edilmemiş, devletin yaptırımlarıyla toplanmak suretiyle kurumsallaştırılmıştır. Bu ibadet, kişinin vicdanına ve inancına bırakılırsa, imanı henüz kuvvet kazanmamış Müslümanlar tarafından ihmal edilmesine sebep olur ki bu da infâkı (zekât) müeyyidesiz bırakır. İnfâktan beklenen maslahatlar hâsıl olmaz. Bu gün Müslüman toplumları içinde zekât ibadetinin bu halde oluşu, neticede toplumda görülen iktisadî çöküntü bu durumun en iyi örneğidir.⁴¹¹

Zekât ibadeti infâkın farz olan nev’ine dâhildir. Öyleyse bir yönüyle de infâk, Mü’minlerin nefsinin arındırma/tezkiye etmek maksadıyla emredilmiştir. Bu manada infâk, insanı kötü duygularından arındırarak (tezkiye) pek asil bir huy olan cömertliğe alıştırmıştır.⁴¹² İnfâk eden Müslümanlar için Peygamberimizin duasına vesile olmuştur ki bu sayede infâk, Mü’minlerin kalbine sekine indirir, huzur ve güven duygusunu yaşatır.

Bir cemiyette bir tarafta zenginler servetine servet katarken diğer yönde bir günlük ihtiyacını karşılayamayan, zaruri ihtiyaçlarını temin edemeyen fakirlerin sayısının çokluğu o toplum için en kötü durumlardan biridir.⁴¹³ Bunun için İslam’da, infâk, zekât veya tasadduktan (sadaka)söz edilince akla ilk gelen fakir ve yoksul kişiler olmaktadır.⁴¹⁴ Bu yüzden infâkla amaçlanan, fakirlere geçici, kısa süreli bir takım yardımlar yapmak değil, bilakis fakirliğe kalıcı bir çözüm üretmek toplumda muhtaç insanların sayısını azaltırken böylece fakirken zengin kıldıklarının sayısını artırmaktır. Çünkü İslam, mülkiyetin ve bunun getirdiği nimetlerin toplumda küçük bir grubun tekeline bulunmasına, bu grubun dışında kalan fertlerin bu nimetlerden mahrum kalmasına razı olmaz.⁴¹⁵

⁴¹⁰er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 181.

⁴¹¹Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 33-34.

⁴¹²Yürekli, *age.*, 56.

⁴¹³Temel, *age.*, 93-94.

⁴¹⁴Yürekli, *age.*, 62.

⁴¹⁵Temel, *age.*, 92.

3.2.1.4. İnfâk Türleri

İslam, infâkı emrederken, ihtiyaç sahiplerine yardım elin uzatmayı teşvik ederken hiçbir vakit bu ibadeti diğer dinlerin yaptığı gibi bir başkasına yardımı kişinin arzusuna ve vicdanına bırakmamıştır. Bu nedenle İslam, infâkı iki kısma ayırmıştır.

1. Zorunlu-Farz/Vâcip olan infâk,
2. Gönüllü-Mendup olan infâk.

Burada, bizzat devletin ve halkın olan infâk çeşitleri “zorunlu” olarak vasıflandırılırken, ikinci gruptaki infâk türleri kişinin gönlünden gelerek ihsanda bulunması olduğu için “gönüllü” olarak nitelendirilmiştir.⁴¹⁶

3.2.1.4.1. Zorunlu İnfak

3.2.1.4.1.1. Zekât

Zekât, İslam’ın beş rüknünden biri olup dinen gereken şartları taşıyan kişilerin zekât vermeleri farz-ı ayndır. Farzlığı kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.⁴¹⁷

Kur’ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur: وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ “*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin.*”⁴¹⁸

Bu hususta Hz. Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: “*İslam beş esas üzerine kurulmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak.*”⁴¹⁹

Zekât insanlık tarihinde İslam dışında bir din veya sistem tarafından ele alınmamış yeni ve eşi benzeri bulunmaz bir nizamdır.⁴²⁰ Bu kurumun kurulma sebebine gelince, insanlar çalışma gücü, kazanma veya bunu israf etme, iktisat edip tedbirli

⁴¹⁶ Temel, *age.*, 76.

⁴¹⁷ el-Cezîrî, *age.*, II, 846.

⁴¹⁸ Bakara, 2/110.

⁴¹⁹ Buhârî, *İman*, 1.

⁴²⁰ Ali Özek vd., *İbadet ve Müessesese Olarak Zekât*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, 27.

davranma, cimri olma veya cömert olup malını iyilik yolunda paylaşma konularında birbirinden farklıdır. Şu bir gerçek ki, rızık elde etmede ve bunu sarf etmede bir kısım insanlar, diğer bir kısım insanlara muhtaçtır.⁴²¹ Çünkü Müslüman toplumunda birey, bazen çalışamayacak duruma gelebilir ve onun geçimini temin edecek bir akrabası da bulunmayabilir. İşte güçsüz, fakir, yetim ya da dul, pirifâni, engelli, çaresi bulunmaz veya kalıcı bir hastalığın pençesine düşmüş olup kazanacak ve muhtaç olan kimseler Rablerinin hidayetiyle aydınlanmış Mü'minler topluluğunda bu durumda olan fertler unutulmamıştır.⁴²² İslam, İhtiyaç sahiplerinin mevcut olduğu böyle bir toplumda bireyler arasında sosyal adaleti, yardımlaşma ve dayanışmayı temin etmek için zekâtı emretmiştir.⁴²³ Bunlar adına zekât vardır ve zekâtta pay alacak öncelikli insanlar da bunlardır.⁴²⁴ Bu sayede İslam, zekât ile toplumun bireyleri arasında doğabilecek iktisadi çekişmeleri, kini ve adaveti azaltır. Fakirlere de cemiyette normal yaşama imkânı verir.⁴²⁵

İşte bu yüzden İslam binasının kendisiyle kurulduğu temellerinden biri olan zekât, Kur'ân'da⁴²⁶ olduğu gibi hadiste⁴²⁷ de İslam'ın üçüncü esası olarak yerini almıştır.⁴²⁸ Kur'ân ve Sünnette namaz ile birlikte zikredilmiştir.⁴²⁹ Mü'minlere farz bir ibadet olarak emredilmiştir. Allah-u Teâlâ bunu şöyle buyurmuştur: “*Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.*”⁴³⁰

⁴²¹Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*,39.

⁴²² Haşimi, *age.*,132-133.

⁴²³ Özek vd.,*age.*, 28.

⁴²⁴ Haşimi, *age.*, 133.

⁴²⁵Özek vd.,*age.*, 28.

⁴²⁶ Bkz. Bakara, 2/43, 110, 177, 277; Mâide, 5/55; Tevbe, 9/60, 71, Mü'minûn, 23/4; Naml, 27/3; Mücâdele; 13; Müzzemmil, 73/20.

⁴²⁷Hz. Peygamber (sav) buyurdu ki: “İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak.” Buhârî, *İman*, 2.

⁴²⁸ Özek vd., *age.*,19.

⁴²⁹ Haşimi, *age.*, 28.

⁴³⁰ Bakara, 2/43.

3.2.1.4.1.1.1. Zekâtın Sözlük ve Terim Anlamı

Arapça'da *zekât* (الزَّكَاةُ) kelimesi (زَكَ) fiilinden türetilmiş bir mastardır. *Zekâ*, fiili arındırmak, tezkiye etmek manalarına gelir.⁴³¹ Zekâtın sözlük manası, “temizlik, artma, bereket ve övgü” dür.⁴³² Bu anlamların hepsi de Kur’ân ve hadiste kullanılmıştır.⁴³³ Zekât Kur’ân-ı Kerim’de 32 yerde geçmektedir.⁴³⁴

Zekâtın lügatteki bir başka manası, Allah’ın bereket vermesiyle kaynaklanan artıştır. Bu, dünya ve ahiret işlerini ifade ederken de böyle kullanılır. Ekinde bir bereket veya artış olunca زَكَالزَّرْعُ يَزُكُو denir.⁴³⁵

Zekât ıstılahî olarak: “Kur’ân’da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların mallarından alınan belli paydır.”⁴³⁶ Zekâtın bu tanım dışında farklı tanımlarının yapıldığını görmekteyiz. Bu tanımlardan bazıları şöyledir: Cürcânî: “Özel bir mülkteki maldan bir kısmını, özel bir mâlik için vacip kılmaktır.”⁴³⁷ diye bir tanımda bulunurken⁴³⁸, sadaka kavramı da literatürde zekâtla eş anlamlı olduğundan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm “Sadakaya gelince, sadaka Müslümanın altın, gümüş, deve, sığır, koyun, hububat, mahsul gibi mallarının zekâtıdır. Bu zekât, Allah’ın tayin ettiği sekiz zümreye verilir.”, İmam Mâverdî, “Zekât da sadaka manasıdır, her ikisi de aynı şeye isim olarak verilmiştir. Zekât hakikaten ya da hükmen çoğalma kabiliyeti bulunan, sahibi tarafından meşru yollardan kazanılan mallardan alınan ve lâyük olanlara bir yardım anlamı taşıyan farz ibadettir.” Tanımını yaparken zekât ile sadaka arasındaki bu anlamdaşlığı ifade etmişlerdir.⁴³⁹

⁴³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 45-46; el-isfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 218.

⁴³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 46; Firuzabâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, III, 832; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, X, 194.

⁴³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 45-46.

⁴³⁴ Abdalbaki, *Mucemu'l-Müfehres*, 331.

⁴³⁵ el-isfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 218.

⁴³⁶ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA*, XLIV, 197.

⁴³⁷ Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 114; Abdurrahman Cezîrî, *Kitabu'l-Fikhale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986, I, 590.

⁴³⁸ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA*, XLIV, 197.

⁴³⁹ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA*, XLIV, 197.

3.2.1.4.1.1.2. Kur'ân'da Zekâtın Önemi

İslam Dininin dünyaya bakış açısını yansıtan, bu hususta oldukça önemli bir yer tutan zekât emri Kur'ân'da çok sık tekrar edilmiştir ki böylece, onun İslam açısından ehemmiyetine vurgu yapılmıştır.⁴⁴⁰ Kur'ân-ı Kerim'in bu tekrarlarının pek çoğunda namazla zekât daima bir arada verilmiştir. Çünkü kişinin Müslümanlığı bu ikisi ile tamam olmaktadır. Hz. Peygamberin ifadesiyle “Namaz dinin direğidir”, “Zekât İslam'ın köprüsüdür”. İçtimaî hayatta zenginler ile fakirler arasında açılan uçurumlar bu köprü ile aşılabacaktır.⁴⁴¹ Bu yüzden Kur'ân, zekâtı ifa etmeyi iman ve iyilik sahibi Mü'minlerin bir niteliği olarak ifade etmiştir. Onu vermemeyi de münafık ve müşriklerin sıfatı olarak bildirmiştir. Zekâtı imanın mihenk taşı kabul etmiştir.⁴⁴²

Çünkü insanın serveti çoğaldıkça kudreti artar, kudreti arttıkça da insan haz peşine düşer. Hazzın artışı da insanı, buna sebep olan malı daha çok kazanmak arzusuyla çok çalışmaya sevk eder. Bu durum zincirleme bir şekilde devam eder gider. İslam tam da burada devreye girmiş ve kula Rabbinin hoşnutluğunu gözeterek, nefsinin sonu gelmeyen karanlık yoldan döndürüp Rabbine yöneltmiştir. Bu yüzden malının bir miktarını vermeyi farz kılmıştır.⁴⁴³

Kur'ân'a göre zekât, Mekke döneminden itibaren yoksulun, muhtacın bir hakkı olarak kabul edilmiştir.⁴⁴⁴ Peki bu hak nereden doğmaktadır? Şöyle ki, insanı yaratan, yaşatan Rabbi insana hitap ederek diyor ki: “Allah, rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar, rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar?”⁴⁴⁵ İşte nimeti veren Allah, rızık bu şekilde takdir etmiş, taksim etmiş ve kiminin rızıkını kiminin eline emanet olarak vermiştir.

⁴⁴⁰ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 33.

⁴⁴¹ Şadi Eren, *Kur'ân ve Toplum*, Zafer Yayınları, İstanbul, 1998, 80.

⁴⁴² Kardâvî, *Fukaralık ve İslâm*, 94.

⁴⁴³ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 46.

⁴⁴⁴ Zekât: Mekke döneminde kurumsallaşmadığından Mekki ayetlerdesadaka gibi zorunlu olmayan infâk türü olarak ihtiyaç sahiplerine harcanmasının teşvik ve tavsiye edildiğini görmekteyiz. Medine dönemine gelince burada hicretin ikinci senesinde TevbeSûresi 60'ıncı ayetle Müminlere farz kılınmış ve kurumsallaşmıştır. Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çvr., Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, III, 521; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 282; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 79.

⁴⁴⁵ Nahl, 16/71.

Kur'ân-ı Kerim bir başka ayette: “*Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma.*”⁴⁴⁶ buyurmuştur. Kişinin ana-babasına iyilikte bulunması tavsiye edildikten sonra, bu ayette de yakınlarla olan akrabalık bağlarını gözetmesi, onlar için sarf ederek ihtiyaçlarını gidermesi sonra da yoksula, yolda kalmış yolcunun hakkının verilmesi, muhtaç kimselerin mal ile gözetilerek her türlü yolla destek olunması türünden ameller tavsiye edilmiştir⁴⁴⁷

Allah, kurtuluşa eren Müminlerin, muttaki, muhsin olup Allah'tan gereği gibi sakınanların cennetteki akıbetlerini, sahip oldukları mükâfatların sebebini açıklarken⁴⁴⁸ onların bir vasfının da, “*Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.*”⁴⁴⁹ ifadesiyle, sözünü ettiğimiz bu hakkı, hak sahiplerine teslim etmek olduğunu haber vermektedir. Çünkü muttakilerin bir diğer nitelikleri bedenle yapılan ibadetlerini ifa ettikleri gibi, mal ile yapılan ibadete de aynı derecede önem vermeleridir. Bu özellikleri nedeniyle onlar, sahip oldukları mallardan bir pay ayırırlar ve bunu yoksulluk sebebiyle açlık sıkıntısı çeken, karınlarını doyurmak için bir lokmaya bile muhtaç olan kimselerle ve geliri bulunmayan fakirlerle paylaşırlardı.⁴⁵⁰

Bu hak, iyilik sahibi kimselerin mallarında, insanlardan dilenen (sâil) muhtaçların hakkı olduğu gibi, rızık temin edemeyen bu yüzden de yoksun kalıp ihtiyaç içinde kalan, iffetinden dolayı dilenmeyen mahrum kişilerin hakkıdır.⁴⁵¹ Bunların belki bu haklarını istemekten başka imkânları da yoktur.⁴⁵²

Bu hakkın Meâric Sûresin'de de ifade edilirken; öncelikle bu surede insan tabiatının öne çıkan yönlerinden⁴⁵³ olmak üzere insanın; hırsına düşkün yaratıldığını,⁴⁵⁴ bu yüzden “cimri, harîs, dacûr (çok tasalanıp sıkılan), zayıf,⁴⁵⁵ cezu' (başına fenalık gelince sızlanan)” tavırlar sergilediğini, ayrıca insanoğluna, “bir hayır isabet etse

⁴⁴⁶İsrâ, 17/26.

⁴⁴⁷ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 661; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 161.

⁴⁴⁸Zâriyât, 51/15-18.

⁴⁴⁹Zâriyât, 51/19.

⁴⁵⁰Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, VI, 486-487.

⁴⁵¹et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyan*, XXVII, 2-4; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 205-206.

⁴⁵²İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 395; Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, VI, 487.

⁴⁵³Bkz. Me'âric, 70/18-21.

⁴⁵⁴Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, VI, 94; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 254.

⁴⁵⁵Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, VI, 94-95.

şükretmediğini, bir şer dokununca da sabretmediğini, zengin olunca Allah'ın hakkı olan zekâtı vermediğini ve cimrilik yaptığını ama fakir oluncada Allah'tan istediğini ve ısrarla Allah'a yalvardığını” görmekteyiz.⁴⁵⁶ Fakat Rabbimiz, namaz kılanların başka türlü olduğunu, onların: “*Mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimseler*”⁴⁵⁷ olup Allah'ın koruduğu ve böylece burada sayılan çirkin vasıflardan müstağni kılınan, hayra erdirilip hidayet verilen kimselerden olduklarını haber verir. Çünkü Mü'minlerin en güzel huyu namaza devam etmeleri, dilenen, mahrum kalan kimselere mallarından bir hisse ayırmaları⁴⁵⁸, emanetlerine riayet etmeleri yani zekâtı vermeleridir.⁴⁵⁹

Kur'ân, kurtuluşa erecek gerçek Mü'minlerin vasıflarını açıklarken bu konuda şöyle buyurmaktadır: “*Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekâtı öderler.*”⁴⁶⁰ Burada Allah'a inanların bir vasfı da zekâtı ifa etmeleri, bu ibadeti yerine getirmeleridir. Dördüncü ayetteki “*fâilûn*”, *eda ederler*” demektir ve bu fasih bir kullanımdır. Arapçada da bu manada kullanılmaktadır. Umeyye b. Ebi's-Salt şu şekilde söylemiştir:

“Onlar sıkıntılı (kıtık) yılında yemek yedirendir,

Ve zekâtlarını da edâ edenlerdir.”⁴⁶¹

Zira imanın, inanan insanın hayatında çok kuvvetli bir tesiri vardır ki, iman edilen ilkelerin fiilen tatbik edilmesinde inanana motivasyon sağlar.⁴⁶² Çünkü zekât ibadeti Allah ile kul arasında manevi bir bağdır. İnananla İnanılan arasında cereyan eden bir ilişkidir.⁴⁶³ Bu ilişki mal sahibi insanı amele sevk eder. İşte Kur'ân'da Müminlerin imanla irtibatlandırılarak açıklanan amellerinden biri hiç şüphesiz infâktır.⁴⁶⁴

⁴⁵⁶Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, VI, 94-95; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 254.

⁴⁵⁷Me'âric, 70/24-25.

⁴⁵⁸İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 254.

⁴⁵⁹Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, VI, 95.

⁴⁶⁰Mü'minûn, 23/1-4.

⁴⁶¹Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 70-71.

⁴⁶²Kasapoğlu, *age.*, 25.

⁴⁶³Kasapoğlu, *age.*, 41.

⁴⁶⁴Kasapoğlu, *age.*, 25.

Kulluğun hakkını veren, işte Allah'ın kendisine verdiği mülkteki bu emaneti, yani ihtiyaç sahibinin hakkını yerine ulaştıran, yoksulu, muhtacı koruyup kollayan, gözeten insandan beklenen Allah yolunda infâk etmektir. Çünkü iman ile sorumluluk alan insan, zekât ile de sorumluluk almış demektir.⁴⁶⁵

İnsanın varlığını oluşturan tek bir özden söz edilemez. Bilakis insanı oluşturan üç çeşit varlığından söz edilir ki bunlar: “ruh, beden ve mal”dır. İnsana iman etmesi emredilince ruh cevheri bu emre uyup teklifi kabul etmiş; namaz teklif edilince lisan zikre başlamış, beden de amele koyulmuş. Mal ise bunların gerisinde kalmış. Mal Allah'ın rızasını elde etmek için iyilik uğruna harcanıp kullanılmazsa, insandaki mala olan pintilik, ruhî ve bedenî pintilikten daha çirkin olmaktadır.⁴⁶⁶Hâlbuki İslam'a göre mal, insanı şirke düşüren bir put, israfın, lüks ve azgınlaşmanın ya da sapıklığın uçurumlarına sürükleyen bir fitne olmamalıdır.⁴⁶⁷

Öyleyse aklını kullanmakla emrolunan insana gereken, Allah'ın verdiği malı yine O'nun uğrunda harcayarak ruhu ile bedeni arasında bir dengeyi sağlamak için çalışmaktır. Zekât elbette ki bu dengeyi sağlamaya matuftur.⁴⁶⁸

Zekâtın farziyyetini bildiren ayette: “*Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”⁴⁶⁹buyrulmaktadır. Ayet-i kerimede, “*sadakalar*” ifadesi kullanılmış olmakla birlikte âlimler ayetteki sadakalar tabiriyle farz olan zekâtın kastedildiğinde ittifak etmişlerdir.⁴⁷⁰“*feridatenminallah: Allah'tan bir farz olarak*” buyruğu zekâtın kat'î surette farz kılındığını ifade eder.⁴⁷¹Zekât, “*ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmış yolcular için*” ifadesiyle

⁴⁶⁵ Kasapoğlu, *age.*, 26.

⁴⁶⁶ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 49.

⁴⁶⁷ Haşimi, *age.*, 233.

⁴⁶⁸ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 49.

⁴⁶⁹ Tevbe, 9/60.

⁴⁷⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 116.

⁴⁷¹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 122; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, IV, 110; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (el-Medârik)*, II,132.

kendisine zekât verilecek sekiz sınıf insan zikredilmiştir. Dolayısıyla, Sadakalar (zekâtlar) burada sayılan sınıflar zikredildiğinden sadece bu sekiz sınıfa verilebilir.⁴⁷² Allah, zekâtı iki maksada binaen farz kılmıştır. Bunlardan biri Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek, diğeri de İslam’a yardım etmek ve onu güçlü kılmaktır.⁴⁷³ Kurtubî, zekâtın hikmetini şöyle açıklar: “Yüce Allah bir takım insanlara kendisinden verilen bir nimet olmak üzere mal ihsan ederken onlara özel bir lütufta bulunmuştur. Onlara vermiş olduğu nimetin şükrünü de, bu maldan malı olmayanlar için bir pay taksim ederek onlara bunu vermek olarak takdir etmiştir.”⁴⁷⁴

Bu âyet, zekâtı devlet başkanı ya da onun görevlendireceği kişinin toplayıp burada belirtilen sekiz sınıfa dağıtması gerektiğine işaret eder. Çünkü ayette geçen “âmil” kelimesi devlet reisinin zekât toplamakla görevlendireceği tahsildarı ifade eder ki bunlara yaptıkları işe karşılık zekâttan pay ayrılmıştır.⁴⁷⁵

Mümin kimsenin ayette sayılan sınıflara zekât vermesinin esas gayesi “Allah’ın rızasını kazanmaktır.” Zira ancak Rabbine ibadetle emredilen insanın kulluğunun nihayeti doğal olarak Rabbinin rızasına ulaşmak olmalıdır. İşte onu hedefine götürecek olan ilkelerden biri de zekât olmaktadır. Kur’ân bu durumu şöyle haber vermektedir: “Hayır olarak ne harcarsanız, kendiniz içindir. Zaten siz ancak Allah’ın rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır olarak her ne harcarsanız -hiç hakkınız yenmeden- karşılığı size tastamam ödenir.”⁴⁷⁶

İşte böylece İslam, zekâtı sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın en mühim ve köklü bir esası olarak belirlemiştir. Çünkü İslam, zekâtı sadece bir iyilik, fakire karşı bir lütuf veya nafîle türünden bir bağış olarak değerlendirmemiştir. Fakirlerin haklarını güvenceye kavuşturmak için zekâtı hem bir ibadet olarak telakki etmiş hem de sınırları tayin edilmiş, düzenli hale getirilmiş ve mali bir vergi olarak ortaya koymuştur.⁴⁷⁷

⁴⁷² et-Taberi, *el-Camiu'l-Beyân*, X, 109-110; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 107; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (el-Medârik)*, II, 131; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III, 2572; Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, trc. Hamdi Arslan vd., Risale Yayınları, İstanbul, 2005, V, 431.

⁴⁷³ et-Taberi, *el-Camiu'l-Beyân*, X, 109-110.

⁴⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 106-107.

⁴⁷⁵ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, V, 442.

⁴⁷⁶ Bakara, 2/272.

⁴⁷⁷ Haşimi, *age.*, 29.

İnsanın mal sarf etmesi hayır için olursa yaptığı infâk kendi yararına olmaktadır. Yeter ki Allah rızasını gözeterek amelde bulunsun. Zira yapılan her hayır ancak Allah'ın rızası umulursa makbul olur. Allah yolunda mal harcamak, gönülleri kazanmaya, kini ve nefreti gidermeye, huzuru yaymaya, zehirli fikirleri ortadan kaldırmaya vesile olmaktadır. Öyleyse insan, yaptığı infâka karşılık kimseden minnet beklemesin; düşük, değersiz maldan da infâk etmesin. Zaten siz, “Allah'ın rızasını talep etme dışında bir amaçla infâk etmezsiniz.” İfadesi bunu izah eder. İnsan bir iyilik yaparsa bu aslında ileride kendisine fayda sağlayacak bir yatırımda bulunmuş demektir. Çünkü Allah, ecirleri eksiksiz verecektir.⁴⁷⁸

3.2.1.4.1.1.3. Zekâtın Sosyal Hedefi

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurur: “*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Allah'a ait olmasın.*”⁴⁷⁹

Allah rızık üzerine almış, bu rızıkın insana ulaşmasını çalışma gibi meşru bir sebebe bağlamıştır. Ancak âlemin nizam içinde deveran etmesi için herkese bol bol rızık vermemiş, kimine bol vermiş, kimine de kısmıştır. Kur'ân bu hakikati şöyle haber verir: “*Allah, kullarına (tümüne birden) rızıkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızıkı dilediği ölçüde indirir. Şüphesiz O, kullarından hakkıyla haberdardır ve onları hakkıyla görendir.*”⁴⁸⁰

İnsana düşense, rızık yolları üzere gitmek, Allah'ın verdiği nimetlerden meşru sınırları aşmadan azami derecede istifade etmeye çalışmak, israfa, savurganlığa kaçmadan bu nimetleri tüketmektir. İhtiyaç fazlası malı hak sahiplerinin ihtiyacını karşılamak için harcamaktır.

Bütün bu çalışmaya rağmen toplumda zenginlerin, bunun yanında bir de fakirlerin ve yoksulların olması, hatta fakirlik probleminin çıkması da doğaldır. İşte fakirlik problemiyle mücadele vermek için İslam'ın zekât emriyle hakları garanti altına

⁴⁷⁸ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VI, 483; el-Beyzâvî, *Envarü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, I, 572; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 187.

⁴⁷⁹Hûd, 11/6.

⁴⁸⁰Şûrâ, 42/27.

alınmaya çalışılan öncelikle fakirler ve miskinlerdir.⁴⁸¹ Bu sebeple fakir ve miskinlerin yararlanmaları için onlarazekâtın intikâli gerekir. Çünkü zekât; gerek devlet hazinesinin, gerekse bu görevi üstlenenlerin fakirliği ortadan kaldırmak ve azaltmak için devamlı başvuracakları bir gelir kaynağıdır.⁴⁸² Bu gelir kaynağının hedefi, fakire geçici bir müddet açlığını doyurması için bir iki dirhem para vermek değildir. Bizzat fakiri, Allah'ın yeryüzüne halife tayin ettiği insanı onuruna yakışır bir geçim standardına kavuşturmadır.⁴⁸³

Fakirler ya da muhtaç kimseler Allah'ın ıyâlidir. Yani onlar, Allah'ın koruyup kolladığı kimselerdir. Zenginler ise, Allah'ın hazinedarlarıdır. Çünkü zenginın kazanıp elde ettiği mülk, Allah'ın hazinesinden kazanılan maldan temin edilmiş bir mülktür. Böylece İslam, zengin ile fakir arasında bağ kurarak; zengini zekâtla mükellef tutup ona dinî bir sorumluluk verirken, fakirlik ve yoksulluk gibi cemiyetler için adeta yaygın bir hastalığa dönüşen bu derde deva olup onu tedavi etmek ister. Bunun için de, İslamiyet'in başvurduğu zekât kurumu, aynı zamanda, toplum içinde adaleti ve içtimaî yardımlaşma ve dayanışmayı da sağlayan çok önemli mâli bir ibâdet olarak Müslümanlara yüklenmiştir.⁴⁸⁴

Zekâtın sosyal faydalarından bir başkası şöyle ki; insanlar, dinî ve ahlâkî kurallardan, birtakım yaptırımlardan uzak yaşayamazlar. Mesela, böyle yaşadıklarını farz edelim, o zaman toplumda bireyleri kişisel çıkarları ve şahsi kaprisler kaplar; dünya metana ve maddeye karşı aşırı bir sevgi ve tamah duygusu ortaya çıkar. Bunun neticesi de zamanla insanı “maddeperest” bir kişi haline getirmesidir. Bu kişilik hali insana, en iğrenç fenalıkları, en vahşi cinayet ve zulümleri işlettirerek cemiyeti çok büyük bir felakete sürükler.⁴⁸⁵

Bu öyle bir felaket olur ki, kişi rızık endişesiyle canı bildiği, ciğer pasesi kabul ettiği evladını bile katledip kara toprağın bağına koyabilmektedir. Kur'ân-ı Kerim bu

⁴⁸¹ Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, 113.

⁴⁸² Şeker, *age.*, 157.

⁴⁸³ Haşimi, *age.*, 141.

⁴⁸⁴ Şeker, *age.*, 158-159.

⁴⁸⁵ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 45.

husus için: “Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.”⁴⁸⁶ buyurmaktadır.

Zekâtla hedeflenen sosyal gaye toplumsal düzene aittir. Zekât toplumsal bozulmanın önünde bir engeldir. Zekât sosyal yapıyı maddî dengede tutan bir mekanizma görevi görürken sosyal gelişmenin sağlanmasına katkıda bulunur. Bu sayede toplumda manevî huzuru ve asayiş de sağlamış olur.⁴⁸⁷

Toplumda işte bu denge korunamazsa, huzur ortamı temin edilemezse o toplumda yıkımlar baş gösterecektir. “*Topluma isabet eden, bünyesini sarsan, bilerek veya bilmeyerek temel kemiğini delen en büyük afetlerden biri: Bir tarafta fahiş bir servet, diğer tarafta şiddetli bir fakirlik, bir yanda bol miktarda para, öte yanda günlük rızıkını temin edemeyen düşkünler; bir tarafta çok yemenin verdiği zahmetten şikâyet ederek elini karnı üzerine koyanlar, öbür tarafta komşularında açlığın verdiği ağrıdan şikâyet ederek elini karnı üzerine tutanlar, bir yanda ihtiyacı olmadığı halde fazladan boş olarak bekletilen muazzam köşklere sahip olanlar, öbür yanda komşuları arasında kendisi zevcesi, ana-babası ve çocukları ile birbiri üzerinde istif halinde yaşamaya mecbur kaldıkları bodrum katları, gece konduların bulunmasıdır.*”

İşte böyle bir toplumda zekâtın sosyal hedefi, insanları birbirinden uzaklaştırıp cemiyetin ağız tadını kaçırıp sınıf farklarını ortadan kaldırmak, en azından belli imkânlarda ve kendine uygun tarzda yaşama hakkını elde edemeyen fakirin sokaklara dökülerek varlığını hissettirmesinin önüne geçmektir.⁴⁸⁸

Zekâtın farziyyetinin bir manası da şudur ki, zekât mal sebebiyle oluşabilecek azınlığı frenleyip kalbi, Yaratan’ın rızasını elde etmeye doğru kanalize eder.⁴⁸⁹ Bu durum insanın şükürünü ifade etmesine sevk eder. Şükür Allah’ın verdiği nimetleri en güzel şekilde harcamayı gerektirir. Zenginliğe şükretmenin yolu muhtaç insanlara yardım elini uzatmak, onlarla elindeki nimetleri paylaşmaktır.⁴⁹⁰ İşte bu duygular nedeniyle insanda, diğer insanlara karşı, cemiyete karşı bir merhamet hissi peyda olur.

⁴⁸⁶ İsrâ, 17/31.

⁴⁸⁷ Kasapoğlu, *age.*, 143.

⁴⁸⁸ Yavuz, *İslâm’da Zekât Müessesesi*, 73.

⁴⁸⁹ Yavuz, *İslâm’da Zekât Müessesesi*, 47.

⁴⁹⁰ Kasapoğlu, *age.*, 40.

Merhamet damarları coşan insan, her çeşit iyiliğe ve yardımlaşma yollarına severek ve isteyerek koşar.⁴⁹¹

Zekâtın toplumsal olarak bir başka hedefi mal stok eden bir toplumun önüne geçmektir. Dünya hayatında nice zengin insanların alabildiğine lüksüne düşkün bir şekilde müsrifçe bir hayat sürmeleri, gösterişe, şaşaaya dayalı hayatlarında tüketime odaklı konforlu bir hayat yaşamaları, buna karşılık ihtiyaç içinde kıvranan muhtaçlara karşı da kayıtsız kalmaları, yoksul insanların haset duygularını körüklemekte, bu insanları tahrik etmektedir.⁴⁹²

İşte İslam, bu toplumsal bozulmanın zuhur etmemesi için zekât ile toplumda zenginlerin elindeki malın yoksullara aktararak orta sınıfın genişletilmesini ister. Servetin yalnızca zenginlerin elinde transfer edilmesi, varlıklı insanların sayısını artırıp onları daha zengin kılarken, fakirin, yoksulun muhtaçlığını artırır. Oysa Allah, nimetleri yaratırken bunları her insanın faydalanması için var etmiştir.⁴⁹³

Allah'ın nimetlerinin geniş kitlelere ulaştırılması, bu nimetlerden yeteri kadar faydalanamayan kesimlere ulaştırılması için Kur'ân şöyle buyurmaktadır: “*Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin...*”⁴⁹⁴

Servetin belli ellerde toplanıp bir güç olmasına mani olmak için: *Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir).*”⁴⁹⁵ diye buyurmuştur. Bu ayetteki “*O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin.*” ifadesiyle, *fey'* mallarının nerelere sarf edileceği belirtilmiştir ki bu mallar zenginlerin ele geçirip diledikleri gibi harcayacakları, heva ve heveslerine göre yiyip tüketebilecekleri bir yiyeceğe dönüşmesin. Fakirlere de harcanmadan zenginlerin elinde

⁴⁹¹ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 47.

⁴⁹² Akar, *age.*, 51.

⁴⁹³ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 69.

⁴⁹⁴ Nisâ, 4/36.

⁴⁹⁵ Haşr, 59/7.

kalmasın.⁴⁹⁶Burada İslam'ın iktisadî nizamına dair bazı kaideler zikredilmiştir. Şöyle ki, İslam bireysel mülkiyeti tanımış, fakat onu bir takım kurallara bağlamıştır. Malın zenginler arasında dolaşıp duran bir “devlet” olmaması, fakirlere de transfer edilmesi bu şartlardan bazılarıdır. Bu ayette fey'in taksimi bu kaidelerin uygulanmasına yöneliktir.⁴⁹⁷ Ayrıca bu ayette, fakir ile zengin arasında zulüm ve cahiliye dönemlerinden kalma haksızlıkların o dönemlerde olduğu gibi ortaya çıkmaması için her hakkı sahibine teslim etmek gerektiğine işaret edilmektedir.⁴⁹⁸

Kur'an'da Tevbe Sûresinin 103. ayetiyle zekâtın, bizzat Peygamberimiz tarafından toplanmasının emredildiğini söylemiştik. Çünkü “bir milletin dinî, millî, içtimaî, ahlâkî ve bilhassa iktisadî bağımsızlığa kavuşması için, maddî bakımdan üstün olması şarttır. Aksi takdirde bağımsızlığını koruyamaz; bütün yönleriyle çökmeğe ve başka milletlerin tesirine maruz kalmaya yüz tutar.” İşte zekâtın, Hz. Peygamber tarafından toplatılması, devlet eliyle alınması emrinin bu manayı içinde barındırdığı şüpheden uzak bir şeydir.⁴⁹⁹

3.2.1.4.1.1.4. Kurban

Arapça'da **قرب** fiil kökünden türetilen **القرب** “*kurb*”; “*yakın olma, yakınlık*” manalarına gelir.⁵⁰⁰ Uzaklık manasına gelen “*bu'd*” kelimesiyle zıt anlamlıdır.⁵⁰¹ Bu kavram “*mekân, zaman, nispet, mevki, koruma ve güç*” mevzularında kullanılır.⁵⁰² Aynı kökten türeyen “*kurbet*”, yakınlaşma⁵⁰³, yakınlık⁵⁰⁴; kurban ise, “kendisiyle Allah'a yakınlaşılacak şey” anlamına gelir.⁵⁰⁵ Terim olarak kurban, “ibadet maksadıyla belirli bir vakitte belirli şartları taşıyan hayvanı usulünce boğazlamak, ya da bu şekilde

⁴⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 92.

⁴⁹⁷ Kutub, *Fîzilâl'il Kur'ân*, VI, 3524.

⁴⁹⁸ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, IX, 428.

⁴⁹⁹ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 34.

⁵⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 52; Cevherî, *es-Sihâh*, 845.

⁵⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 52; el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 400.

⁵⁰² el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 400.

⁵⁰³ Tevbe, 9/99.

⁵⁰⁴ Sebe', 34/37.

⁵⁰⁵ el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 400-401.

boğazlanan hayvan” demektir. Arapça’da bu şekilde kesilen hayvana “*udhiyye*” denir. Eti için kesilen hayvana ise “*zebîha*” denir.⁵⁰⁶

Kurban, insanları Allah’a yaklaştırmak ve ulaştırmak için tüm semavî dinlerde var olmuş bir ibadettir.⁵⁰⁷ Allah Kur’ân’da: “*Her ümmet için, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine isimini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık.*”⁵⁰⁸ Buyurarak kurban ibadetini her ümmete teşri kıldığını bildirmiştir.⁵⁰⁹

Kur’ân, Hz. Âdem (as)’in iki oğlunun kurban kesmelerini haber verir ki⁵¹⁰ bu durum kurbanın çok kadim bir ibadet olduğunu gösterir.⁵¹¹ Kurban canlılığını halen muhafaza eden İslamî şiarlardandır.⁵¹² İşte bu yüzden her yıl Müslümanların kurban günlerinde vacip bir ibadetin ifası olarak kestiği kurban⁵¹³ zorunlu infâka dâhildir. Ancak, bu Hanefî mezhebinde İmam Ebû Hanife (ra)’nin içinde bulunduğu müçtehitlerin ağırlıklı görüşüne göredir.⁵¹⁴ Ebu Hanife, “*O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.*”⁵¹⁵ hitabının sadece Peygamberimize değil ümmetine de bir zorunluluk ifade ettiği görüşündedir.⁵¹⁶

Kurban emri, hem birey için hem de toplum için nice faydaları içinde bulunduran, malî yönü olan bir ibadettir.⁵¹⁷ Bir yönüyle taabbudî olan kurbanla toplumsal sınırların ve nice faydaların zuhur ettiği açık seçik ortadadır.⁵¹⁸ Çünkü kurbanla mükellef olan kişi bu ibadeti ifa ettiği gibi Allah’ın emrini yerine getirmiş, kulluk şuurunu muhafaza ettiğini de canlı bir şekilde göstermiş olmaktadır. Kurban, cemiyette uhuvvet, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ruhunu her daim diri tutar ve toplumsal adaletin hâkim

⁵⁰⁶el-Cezîrî, *Kıtabu’l-Fıkıhale’l-Mezâhibi’l-Erbaa*, III, 1042; Heyet, *İlmihal*, II, 1; Ahmet Güç, “Kurban”, *DİA*, XXVI, 433.

⁵⁰⁷ Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 99; Heyet, *İlmihal*, II, 1.

⁵⁰⁸ Hac, 22/34.

⁵⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XII, 39-40.

⁵¹⁰ Mâide, 5/27,

⁵¹¹ Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 99; Ali Bardakoğlu, “İslâm’da Kurban”, *DİA*, XXVI, 436.

⁵¹² Beşer, *İslâm’da Sosyal Güvenlik*, 192.

⁵¹³ Şeker, *age.*, 146;

⁵¹⁴ Heyet, *İlmihal*, II, 2; Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti İlgili Tüm Kurumları ve Günümüze Taşınması*, 395; Yürekli, *age.*, 102.

⁵¹⁵ Kevser, 108/2.

⁵¹⁶ Yürekli, *age.*, 102.

⁵¹⁷ Yürekli, *age.*, 102.

⁵¹⁸ Uludağ, *age.*, 99; Bardakoğlu, “İslâm’da Kurban”, *DİA*, XXVI, 436.

olmasına katkı sağlar.⁵¹⁹Kurban, insanı Rabbine yaklaştırır. O'na yakın olan, insanlara yakın olur. Bu yakınlık da insanların birbirlerinin haklarına riayet etmesini sağlar.⁵²⁰

Kurbanın bu yönü, et satın almada zorlanan veya et temin etmesi mümkün olmayan muhtaçların bulunduğu yerlerde çok bariz bir şekilde görülmektedir. Kurban, dinen zengin sayılan insana Allah rızasını esasa alarak malını başkalarıyla paylaşma, yardımlaşma için sarf etme zevkini ve alışkanlığını kazandırırken, bir yandan da zengini pintilik hastalığından korur, dünya malına hırsla bağlanmaktan kurtarır. Fakirin de şükürünü artırırken nimetlerin bölüşümü noktasında kötümser olmasına engel olur, kendini cemiyetin bir bireyi olduğunu hissetmesine sebep olur.⁵²¹ Böylece, kurban sebebiyle Müslümanlar arasında gönülde birlik hâsıl olur, birbirlerine olan sevgi ve bağlılıkları artar.⁵²²

Kur'ân-ı Kerim'de kurban kesmenin maksadı, bu ibadetin hikmeti şöyle açıklanır: *“Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat O'na sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır. Böylece onları sizin hizmetinize verdi ki, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları müjdele.”*⁵²³

Çünkü Allah'a ulaşan kurbanın eti veya kanı değildir. Ona yapılan ibadet bizzat takva ile yapılırsa Allah'ın rızası için yapılanları kabul eder. Mükâfatını verir. *“Ameller niyete göredir.”*⁵²⁴ hadisi bu anlamı açıklar. Kurbanlıkların inananlara musahhar kılınması Allah'ın kullarına bahsettiği ilahi bir lütuftur. Hidayete erdirdiği için kurbanlıkları keserken Allah'ı ta'zim ederek ona şükretmek gerekir. Kurban kesip onlardan Allah yolunda harcamanın adına infâk denir. Allah, kurbanını infâk edenler hakkında övgüyle bahseder ve müjdelenmelerini ister.⁵²⁵

İşte kurban ibadeti infâkın bir şubesi olup öyle bir ibadettir ki onu ancak, Hz. Adem'in çocuklarından kurbanı kabul edilenin ifadesiyle: *“Allah, ancak kendisine karşı*

⁵¹⁹ Yürekli, *age.*, 102.

⁵²⁰ Şeker, *age.*, 147.

⁵²¹ Yürekli, *age.*, 102.

⁵²² Şeker, *age.*, 147.

⁵²³ Hac, 22/37.

⁵²⁴ Buharî, *Bedu'l-Vahy*, 1; Müslüm, *İmâre*, 155; Ebû Dâvûd, *Talak*, 11; Nesâî, *Tahâre*, 59; Müsned, I, 25.

⁵²⁵ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 39-45.

gelmekten sakınanlardan kabul eder.”⁵²⁶ Zira Kur’ân, kurbanıyla infâk edenleri; 34. Ayette “*Muhbitîn*”⁵²⁷, 37. Ayette ise, “*muhsinîn*” olarak vasıflandırmıştır. Burada muhbitîn’in vasıfları infâkın yanında, “Allah anıldığı zaman kalpleri ürpermek, başlarına gelen musibetlere sabretmek, namazı dosdoğru kılmaktır.”

3.2.1.4.1.1.5. Nezr (Adak)

Nezr (النَّزْرُ) kelimesi Arapça’da نذر n-z-r fiilinden türetilen bir mastardır. Lügate; “*insanın vaat ettiği, yerine getirilmesini kendisine vacip kıldığı şey*” anlamlarına gelir.⁵²⁸ İmam Şâfiî, nezr kavramının kökünde bir şeyi vacip kılma manası içerdiğinden, kasten yaralama suçunda ödenmesi gereken diyet için “*nezr*” kelimesini kullanmıştır.⁵²⁹ Bu diyet için Hicaz ve Irak lüğatinde “*erş*” kelimesi kullanılıyordu.⁵³⁰

Nezr (adak) kavramı, Kur’ân’da⁵³¹ kullanılmakta olup terim olarak; “mükellef kişinin, dinen yapmakla emrolunmadığı ibadet cinsinden bir şeyi ifa etmek üzere kendi üzerine vacip kılmasıdır.”⁵³² şeklinde tanımlanmıştır. Bir başka ifadeyle “kişinin farz veya vacip cinsinden bir ibadeti yapacağına dair Allah Teâlâ’ya söz vererek o ibadeti kendisine borç kılması”dır.⁵³³ Kurban kesilmesi veya sadaka verilmesi suretiyle yapılan nezr de zorunlu olan infâkadâhildir. Nezrin sosyal yardımlaşmayı ilgilendiren tarafı mali, türden bir ibadeti adayan kişi bu sayede toplumsal dayanışmaya katkı sağlamış olmaktadır.⁵³⁴ Zira nezr de kurban ibadeti gibi değerlendirilebilir. Adakta bulunulan şey özellikle ya kurban kesmek ya da muhtaç insanları yedirmek veya giydirmektir.⁵³⁵ Böylece adaklar toplumda ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını gidermek gayesiyle infâk edilmektedir.

⁵²⁶ Mâide, 5/27.

⁵²⁷ Muhbitîn: “Habt” kelimesi “yerin düzgün olanı” için kullanılır. İhbât’ın manası “huşu”dur ki, yumuşaklık, tevazu için de kullanılır. Böyle olan kimseler ayette “Huşu içinde olanlar” el-Cevherî, *Mu’cemu’s-Sihâh*, 280; el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’ân*, 147.

⁵²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIV, 229; el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’ân*, 400; Ahmet Özel, “Adak”, *DİA*, I, 337.

⁵²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIV, 229; Ahmet Özel, “Adak”, *DİA*, I, 337.

⁵³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIV, 229.

⁵³¹ Bakara, 2/270; Al-i İmrân, 3/35; Hac, 22/29; İnsan, 76/7.

⁵³² el-Cezîrî, *age.*, III, 1255; Heyet, *İlmihal*, II, 21; Yürekli, *age.*, 103.

⁵³³ Heyet, *İlmihal*, II, 21; Ahmet Özel, “Adak”, *DİA*, I, 337.

⁵³⁴ Yürekli, *age.*, 103.

⁵³⁵ Beşer, *İslâm’da Sosyal Güvenlik*, 193.

Nezr kavramının İslam öncesi dönemde odak noktasının adak manasında olduğu görülmektedir. Kur'ân'da, Hz. Meryem'in mabede adanmış olması⁵³⁶ bunu göstermektedir.⁵³⁷

Geçmiş dinlerde doğal afetlerden, salgından vb. tabiat olaylarından kurtulmak için adak sunulur, hatta bir hayvan, insan veya öz evlat kurban olarak adanır, bu sayede insanlar ilahlarının rızasını kazanıp, onlardan gelebilecek belalardan, musibetlerden emin olacaklarına inanırdı. İslam ise, adağa farklı bir bakış açısı getirdi. Nezr, dünyalık menfaatler için değil Allah'ın rızasını kazanmak için ibadet nev'inden bir şeyin adanması, bunun da mutlaka yerine getirilmesi zorunlu bir vecibe haline geldi.⁵³⁸

Kur'ân-ı Kerim ebrar (iyilik sahipleri)'dan olup cennet ehli olan Müminlerin niteliklerinden birinin de, adakta buldukları vakit buna sadık kalmak ve adaklarını yerine getirmek olduğunu şu şekilde haber veriyor: *"O kullar adaklarını yerine getirirler..."*⁵³⁹ Bu ayette Allah, *"ebrar"*ın ahirette elde edeceği mükâfatları tavsif edince, onların bu nimetleri hak etmelerine sebep olan amellerin neler olduğunu açıklamıştır ki bunların ilki adaklarını yerine getirmektir.⁵⁴⁰

Birr sahibi olup cennette Rablerinin nimetleriyle rızıklanan Müminler ibadet cinsinden bir şeyi nezrettikleri vakit adaklarını ifa ederler.⁵⁴¹ Onlar, *"inançlarından kaynaklanan ruhsal ve sosyal yükümlülüklerini yerine getirirler."*⁵⁴² Çünkü Allah, adakların mutlaka yerine getirilmesini ister ve şöyle buyurur: *"...adaklarını yerine getirsinler."*⁵⁴³

Hz. Peygamber de: *"Her kim Allah'a itaat etmeyi nezrederse (adarsa), Allah'a itaat etsin. Her kim de Allah'a karşı günah işlemeyi adarsa, sakın Allah'a asi olmasın!"*

⁵³⁶ *"Hani, İmran'ın karısı, "Rabbim! Karnımdaki çocuğu surf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" demişti. Onu doğurunca, "Rabbim!" dedi, "Onu kız doğurdum." -Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir. "Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum." Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi..."* Âl-i İmrân, 3/35-37.

⁵³⁷ Nihat Demirkol, "Nezr Kavramı Üzerine Semantik Açıdan Bazı Değerlendirmeler", *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu*, İğdır, 30 Kasım, 2018.

⁵³⁸ Demirkol, "Nezr Kavramı Üzerine Semantik Açıdan Bazı Değerlendirmeler".

⁵³⁹ İnsân, 76/7.

⁵⁴⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 241.

⁵⁴¹ et-Taberî, *el-Câmiu'l-Beyân*, XXIX, 112.

⁵⁴² Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, trc. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1996, 1217.

⁵⁴³ Hac, 22/29.

buyurmuştur.⁵⁴⁴ Çünkü İslam Dini insanın maddî ve manevî her iki yönünün geliştirilmesine, kemale erdirilmesine önem vermektedir. Bu yüzden tekliflerde, birey ve toplumun maddî ve manevî açıdan imar edilmesi, inşa edilmesi temel hedef kabul edilmiş, ibadetlerde gözetilen hikmet bu noktalarda birleştirilmiştir. İşte adak vasıtasıyla Allah'ın emri yerine getirilmiş, insan manen arındırılmış olmakta, nezrlere gereği gibi ifa edilince muhakkak bu bir kapı olup bu kapının açık tutulması sosyal dayanışmaya sebep olmaktadır.⁵⁴⁵

3.2.1.4.1.1.6. Fitre (Sadaka-i Fıtr)

Fıtr (الْفِطْر) kelimesi Arap lügatinde sülâsî fiillerden f-t-r (فَطَرَ) kökünden türetilmiştir. Mastarı فَطَّرَ gelir. فَطَّرَ-أَفْطَرَ-الْفِطْرَةَ-الْفِطْرَةَ-الْفِطْرَةَ Kelimeleri de bu kökten türetilir. Fetera bir şeyi “yarmak, çatlatmak, ayırmak, yaratmak, kesmek”, *fitr*, *fütur* veya *eftar* “orucu açmak, iftar etmek, kahvaltı yapmak”; *fitra* veya *fitrat* “yaratılış, hilkat, Allah'ın bir şeyi yaratması, onu herhangi bir fiili yapmaya aday hale getirmesi”; *fetr* de “uzunlamasına yarmak”; *fâtır* ise “Yaratıcı, Allah” manalarına gelir. Buna sadaka-i fitr veya zekâtü'l-fitir da denir.⁵⁴⁶

Fıtır sadakası terim olarak: Ramazan ayının sonunda gücü yeten Müslümanın ödemekle yükümlü olduğu sadakaya fıtr veya fitre denir. Fıtır sadakası Müslüman, hür ve muktedir olan herkese vaciptir. Mâlikî, Şâfiî, ve Hanbelîler'de genelde farz olarak değerlendirilir. Hz. Peygamber (asv) bu ibadetin ifasını hicretin ikinci senesinde emretmiştir.⁵⁴⁷ Mali yönü olan bir ibadettir. Kafa, baş vergisi de denilmektedir. Zekât bir servet vergisi iken fıtır sadakası ise baş vergisidir. Bu yüzden Hanefîler'de nisap miktarı malı olan, diğer üç mezhepte nisap aranmaksızın bir kimsenin, büyük-küçük,

⁵⁴⁴ Buhârî, *Eymân*, 28.

⁵⁴⁵ Ebû Zehrâ, *İslâm'da Toplum Düzeni*, 142; Ebû Zehrâ, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 193.

⁵⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 196-198; Cevherî, *es-Sihah*, 815-816; el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, 637-638; el-İsfehanî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 384; Yunus Vehbi Yavuz, “Fitre”, *DİA*, XIII, 160.

⁵⁴⁷ el-Cezîrî, *age.*, II, 895; Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, 162; Turan Yazgan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, 29.

kadın-erkek ayırmaksızın kişinin bakmakla yükümlü olduğu veya velayetini elinde bulundurduğu herkes için ödenmesi gerekir.⁵⁴⁸

İslam Dini Müslümanların sosyal hayatını hem maddi hem de manevî birçok esas getirerek tanzim etmiştir. İşte mali ibadetler de toplumda bireyler arası sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışının hâkim kılınması için emredilmiş birer infâk vasıtalarıdır. O halde, fitrenin ödendiği kişiler fakir ve yoksul kimseler olduğu için bu sadaka bir sosyal yardım çeşidi olmaktadır.⁵⁴⁹ Çünkü bu ibadetin esas amacı Abdullah b. Abbas (ra)'ın rivayet ettiği bir hadiste şöyle ifade edilmiştir: “*Resûlullah (asv) hem oruçluyu (işlediği) faydasız fiillerden ve (söylediği) kötü sözlerden temizlemek, hem de farkirlere gıda (temini) için fitir zekâtını farz kıldı. Artık ki bunu bayram namazından önce öderse, o makbul bir zekâttır. Kim de bunu bayram namazından sonra öderse, o sadakalardan bir sadakadır.*”⁵⁵⁰ Burada fitir sadakasının, oruç tutan kişiyi ve toplumu ilgilendiren hedefleri açıklanmıştır.

Fitrenin toplum için önemi onun toplumda fakir ve yoksullara dönük sosyal güvenlik müessesesine benzemesindedir. Çünkü fitre belirli bir hayat standardının altında yaşayan lehine bir gelir transferidir. Fitre verilirken kişinin kendi yediğinin asgarisinden hesaplandığından fakir kişi fitir verirken asgari miktarda vermekte, fakat onu alırken azami miktarda almaktadır. Bu durum muhtaç kimsenin lehine bir gelir aktarımı olmaktadır. Hz. Peygamber'in az önceki hadisi bunu ifade eder.⁵⁵¹

Hadiste de belirtildiği gibi fitrenin bayram öncesi verilmesiyle, fakirlerin ihtiyaçlarını gidermelerine, yoksun oldukları şeyleri de elde etmelerine hizmet eden bu sadaka sayesinde, toplumda insanlar arasında sevgi ve saygı bağlarının kök salmasında büyük önem arz etmektedir.

⁵⁴⁸ Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, 162; Ebû Zehrâ, *İslâm'da Toplum Düzeni*, 250; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti İlgili Tüm Kurumları ve Günümüze Taşınması*, 345-347; Yazgan, *age.*, 38.

⁵⁴⁹ Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, 162.

⁵⁵⁰ Ebû Dâvûd, *Zekât*, 18; İbn Mâce, *Zekât*, 21.

⁵⁵¹ Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, 165-166.

3.2.1.4.1.1.7. Nafaka

Nafaka (النَّفَقَة) kelimesi lügatte, “*harcamak, tüketmek*” manasına gelen infâk (الإِنْفَاق) mastarından türetilmiş olup “*harcama yükünü üstlenmek, ölmek, eksilmek, azalmak*” azık, ihtiyaçların karşılanması için harcanan para vb. maddi değerler” anlamına gelir.⁵⁵²

İslam, sosyal dayanışmayı en mükemmel bir şekilde ortaya koyup bunun uygulanmasını da aynı şekilde hayata geçiren bir dindir.⁵⁵³ Bu nedenle Müslüman kimsenin yapacağı iyilikler ana-baba, çocuklar veya eşine hasredilmemiş, Müslümanlar akrabalarına da iyilikte, sıla-i rahimde bulunması uygulana gelmiştir.⁵⁵⁴

İslam dini, akrabalık hakkının gözetilmesini emretmiş, akrabalık bağlarının koparılmasını da yasaklamıştır. Bu bağların korunması için akrabaya infâkta bulunulması nafaka mükellefiyeti olarak kanuni bir zorunluluk haline getirilmiştir.⁵⁵⁵

Nafaka, fakir, yardıma muhtaç olan, aciz düşen akraba içindir. Zira iş yapmaya güç yetiren kimseye fakir de olsa nafaka verilmez, bu durumdaki bir kişinin evvela çalışarak kendi rızkını kendinin temin etmesi gerekir. İslam, ana-babaların nafakalarını sağlama görevini evlatlara yüklemiştir. Babaların çalışmaya gücü ve imkânı olsa da fakir oldukları sürece nafaka yükümlülüğü devam etmesi benimsenmiştir.⁵⁵⁶ Çünkü İslam ailesinde işbirliği esas olup güçlü olan güçsüze yardım eder, zengin olan da fakir olanı yedirir. Bu salt dinî bir hak değil, bilakis hukukî bir haktır.⁵⁵⁷

Nafaka hakkı olan aciz kimse, ya hasta olan, ya yaşlı olan, çalışıp kazanmaya engel bir hastalık veya sağlık sorunu sebebiyle çalışamayan kimselerdir.⁵⁵⁸

Bu konuya örnek olacak bir hadisi Abdullah b. Mes’ud şöyle haber veriyor: “Bir adam ‘Resûlullah’a: *Amellerin en efdali hangisidir? diyesordu. Buyurdu ki: Vaktinde*

⁵⁵² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 326; Firuzabâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, III, 60; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VII, 79; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 840; el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 504; *Cevherî, es-Sıhah*, 1060; Celal Erbay, “Nafaka”, *DİA*, XXXII, 282.

⁵⁵³ Ebû Zehrâ, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 138.

⁵⁵⁴ Haşimi, *age.*, 101.

⁵⁵⁵ Tabakoğlu, *age.*, 41.

⁵⁵⁶ Ebû Zehrâ, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 142.

⁵⁵⁷ Ebû Zehrâ, *İslâm'da Toplum Düzeni*, 215.

⁵⁵⁸ Ebû Zehrâ, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 143.

*kılınan namazdır. Sonra hangisidir? dedi. Anne ve babaya iyi davranmaktır. buyurdu. Sonra hangisi? dedi. Allah yolunda cihattır. buyurdu.*⁵⁵⁹Hz. Peygamber (sav) bir başka hadiste de şöyle buyurmuştur: “ *Kim Allah’a ve ahiret gününe inaniyorsa misafirine ikramda bulunsun. Kim de Allah’a ve ahiret gününe inaniyorsa akraba ile irtibatını sürdürsün...*”⁵⁶⁰

Kur’ân’da akrabaya yapılması istenen iyilikler ve yardımlarla ilgili olarak: “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder...*”⁵⁶¹ Bir başka ayette de: “*Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma.*”⁵⁶² buyrulmuştur. Akrabaya infâkı teşvik eden bir ayette ise:

“*Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.*”⁵⁶³ buyrulmak suretiyle mali yardımlar hususunda kimlerin öncelikli olduğuna dair bir hüküm getirilmiştir.⁵⁶⁴ Râzî de nafakayla ilgili hükmün bu ayette olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁵ Ayette, sosyal hayatın içinde birkaç grup insan birbirine bağlamaktadır. Bunlardan bazıları yakın akrabalık, bazıları uzak akrabalık, bazıları da merhamet bağı ve inanç sistemi içinde yerini bulan insaniyet ile yardım edene bağlanıyor.⁵⁶⁶ Böylece Müslümanın sorumluluğu, duyarlılığı aile çevresinden başlatılıyor, sonra akrabaya uzanıyor.⁵⁶⁷

Netice itibariyle, İslam Dini nafaka olarak yapılması istenen infâk vasıtasıyla yakında ya da uzak akrabaların da ihtiyacını unutmamış, onları ihtiyaç, aciziyet içinde bırakmadan, onuruna yakışır bir şekilde yaşam sürebilmesi için İslam’ın yardımlaşma, dayanışma çatısı altına almıştır.

⁵⁵⁹Buhârî, *Tevhîd*, 48.

⁵⁶⁰Buhârî, *Edeb*, 85.

⁵⁶¹Nahl, 16/90.

⁵⁶²İsrâ, 17/26.

⁵⁶³Bakara, 2/215.

⁵⁶⁴*Kur’ân Yolu*, I, 335.

⁵⁶⁵er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VI, 23.

⁵⁶⁶Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 221.

⁵⁶⁷Haşimi, *age.*, 102.

3.2.1.4.1.1.8. Kefâret

Kefâret (الكفارة) Arapça'da *k-f-r* (كفّر) sülâsî fiilinden türetilmiştir. “Kefere” kelimesinin sözlük manası “örttü, sakladı ve gizledi” demektir. Günahın kefareti ise, “onun örtülmesi, izinin silinip kaybolması, işleyen kimsenin amel defterinden çıkarılması” anlamına gelir.⁵⁶⁸

Kefâret, herhangi bir emre aykırı hareket eden, bu yüzden ceza alan kişinin bu fiili yapma imkânı bulunmazsa fiilin telafi edilmesi için belirlenen vacip türünden nefisveyamâlî cezaya kefarete denir. Kefâretle kişi, malından ya da parasından harcama yaparak işlemiş olduğu suç için tevbe etme imkânına kavuşturulmuş olur.⁵⁶⁹

İslam Dini, maddi hayatla manevî hayatı birbirinden ayırmamış, ibadetlerin gündelik hayata bakan yönü olduğu gibi ihtiyaç sahiplerine, yoksullara, zenginlerden mal transferini sağlayan bir yönü de bu ibadetlerin içine yerleştirilmiştir.⁵⁷⁰

Kefâret, Kur’ân ve Sünnet’te belirtilen türleri itibariyle şöyledir: Oruç Bozma Kefâreti⁵⁷¹, Yemin Kefâreti⁵⁷², Zihar Kefâreti⁵⁷³, Adam Öldürmenin Kefâreti⁵⁷⁴, Hacda Tıraş Olma Kefâreti⁵⁷⁵, Hayızlı Kadınla Cinsel İlişki Kefâretidir.

Kur’ân-ı Kerim yemin⁵⁷⁶ kefaretiyle ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: “Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin ortahâllisinden

⁵⁶⁸İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 84-87; el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, 840; el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur’ân*, 504; el-Cevherî, *Mu’cemu’s-Sıhah*, 1060; H. Mehmet Katar, “Kefaret”, *DİA*, XXV, 177; el-Mübarek, *age.*, 211.

⁵⁶⁹ el-Cezîrî, *age.*, III, 1168; Şeker, *age.*, 185; Ebû Zehrâ, *İslâm’da Sosyal Dayanışma*, 192.

⁵⁷⁰ Beşer, *İslâm’da Sosyal Güvenlik*, 191.

⁵⁷¹ Buhârî, *Savm*, 31; Müslim, *Sıyâm*, 14.

⁵⁷² Mâide, 5/89.

⁵⁷³ Mücâdele, 58/2-4.

⁵⁷⁴ Nisâ, 4/92.

⁵⁷⁵ Bakara, 2/196; Buhârî, *Muhsar*, 5-8.

⁵⁷⁶ Yemin: “Yemin üç türdür. 1. Yemin-i Lağv: Kişinin doğru olduğunu zannederek geçmişte ya da hâlihazırda olmuş bir durumla ilgili olarak olumlu veya olumsuz bir şekilde haber vermesidir. Bu yemin için kefarete gerekmez. Lağvyemini, bir iş böyle olmadığı halde onun böyle olduğuna dair yemin etmektir. 2. Yemin-i Mün’akide: Kişinin geleceğe dair belli bir kararlılıkla bir işi yapacağı veya yapmayacağına dair ettiği yemindir. Bu yemin çeşidi için kefarete gerekir. 3. Yemini Gamûs: Kasten geçmişte dair bir durum veya hâlihazırda bir durum hakkında yalan yere yapılan yemindir. Bu yemin çeşidi için kefarete gerekmez. Böyle bir yemin büyük günahdır ve sahibine çok ağır bir vebal yükler. İmam Şâfiî’ye göre gamûs yemini için de kefarete gerekir. Ancak kefarete kul hakkını düşürmez. Umulur ki Allah’ın bağışmalasına vesile olur.” Vehbe Zuhaylî, *Tefsiru'l-Münir*, VII, 31; el-Cezîrî, *age.*, III, 1143; Heyet, *İmihal*, II, 27-28.

on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”⁵⁷⁷

Lağv yemin, kişinin bir maksat taşımadan “hayır vallahi öyle değil, evet vallahi böyle” demesidir.⁵⁷⁸ Bu tür yeminler için yemin keffareti olarak üç şey verilir. Yeminini bozan bunlardan hangisiyle keffareti yerine getirmek isterse geçerlidir. Çünkü bunda icmâ vardır. Ayette kolaydan zora doğru gidilmiştir. Mükellef bunlara güç yetiremezse üç gün oruç tutmasıyla keffaretini ifa etmiş olur.⁵⁷⁹ Ayetteki “*Yeminlerinizi koruyun*” ifadesini İbn Abbas: “Yeminlerinizi koruyun demek, yemin etmeyin demektir.” diye tefsir etmiştir.⁵⁸⁰

Görüldüğü üzere İslam Dini, günahları için keffâret verecek kimselere güç yetiremeyecekleri ibadetleri teklif etmemiş, keffâreti onları günaha girmekten, kötülüğe bulaşmaktan engel olacak bir tedbir olarak düşünmüştür. Böylece İslam her fırsatta, hemen hemen her ibadetin ifası sırasında toplumsal dayanışmayı teşvik ettiği gibi, onu keffâret kurumu ile de desteklemiştir.⁵⁸¹ Keffâretin hedefi, günahlarına keffâret gereken kimselerin sevdiği maldan mahrum kalması suretiyle bireyin günahının silinmesini umarak malını toplum için sarf etmesini sağlamaktadır.⁵⁸² Bu cezalarla esasen, bir ibadeti ifa edemediği için huzursuz olan, içi tırmalanan insanın bu düşünceden, ruh halinden kurtarılması, bir yönden de fakir kimselerin mâlî açıdan gözetilmesi, yapılan infâkla nefsinin tezkiye edilmesi hedeflenmiştir.⁵⁸³

3.2.1.4.1.1.9. Fidyeye

Fidyeye kelimesi Arapça’da *f-d-y* (فدي) kökünden türemiştir ki الفدية-الفدى-الفداء kelimeleri de bu kökten gelir, hepsi bir manayı ifade eder. Fidyeye, “*feda etmek, insanı bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için ödenen bedel, fidyeye vermek, insanın*

⁵⁷⁷ Mâide, 5/89.

⁵⁷⁸ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, III, 164; es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, I, 362-363.

⁵⁷⁹ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, III, 167.

⁵⁸⁰ es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, I, 363.

⁵⁸¹ Tabakoğlu, *age.*, 40; el-Mübârek, *a.g.e.*, 212.

⁵⁸² el-Mübârek, *age.*, 212.

⁵⁸³ Yürekli, *age.*, 99; Tabakoğlu, *age.*, 40.

kusurda bulunduğu bir ibadet sebebiyle kendini korumak için verdiği mal” manalarında kullanılmaktadır.

Terim anlamıyla; *“düşman elindeki esiri kurtarmak için ödenen bedeli, ayrıca başta oruç ve hac olmak üzere bazı ibadetlerin eda edilmemesi veya edası sırasında birtakım kusurların işlenmesi halinde yerine getirilmesi gereken dinî-malî yükümlülüktür.”*⁵⁸⁴

Dini emirleri bir mazereti sebebiyle yerine getiremeyen için buna mukabil takdir edilen bedel fidye ödenmesidir. Fidyeye, ramazan ayında oruç tutmamasını gerektiren meşru bir özrü, müzmin hastalığı veya oruç tutmaya güç yetiremeyecek kadar yaşlı kimselerin oruç tutamadığı her gün için bir fakire onu sabahlı akşamlı doyuracak kadar verilen miktara denir.⁵⁸⁵ Fidyeye aynı olarak ödenebileceği gibi buna karşılık fakiri doyurmak şeklinde de yerine getirilebilir.⁵⁸⁶

Ku’ân’da fidye ile ilgili ayette: *“Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”*⁵⁸⁷ buyrulmuştur. Oruç ibadetinin mutlak surette hikmetleri vardır. Bu hikmetlerin kimisi ferdî, kimisi de sosyaldir. Orucun sosyal faydalarından olmak üzere, kim gençliğinde oruç tutabiliyorken yaşlanınca tutmaktan aciz kalır da orucunu tutamazsa fidye verir. Her kim hayır yapar, fidye verir de verilen fidyeyi de gönlünden gelerek artırır, nafîle olarak fazladan verirse bu elbette ki daha hayırlıdır.⁵⁸⁸ Orucun bir başka hikmeti ise, oruç insanı hassas ve duyarlı kılar. Ondaki acıma, merhamet, iyilik duygularını geliştirir. Bu hislerin kuvvet kazanmasını sağlar. İnsan aç kaldığı vakit yoksulun durumunu idrak eder ve onları gözetmeye yönelir.⁵⁸⁹ İşte orucun bu tür sosyal faydalarının ortaya çıkması için dinen mazereti olanlar oruç tutamazsa fakirleri fidye yoluyla yedirmeleri emredilmiştir.

⁵⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI, 143; el-Cevherî, *Mu’cemu’s-Sihâh*, 800; Salim Ögüt, “Fidyeye”, *DİA*, XIII, 55.

⁵⁸⁵ Şeker, *age.*, 184; Armağan, *age.*, 204.

⁵⁸⁶ Şeker, *age.*, 184; Ebû Zehrâ, *İslâm’da Sosyal Dayanışma*, 192; Kardavî, *Fukaralık ve İslâm*, 171.

⁵⁸⁷ Bakara, 2/184.

⁵⁸⁸ Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, I, 293; Beydâvî, *Envaru’t-Tenzî ve Esrâru’t-Te’vîl*, I, 463.

⁵⁸⁹ Zuhaylî, *Tefsiru’l-Münir*, II, 412.

3.2.1.4.1.1.10. Fey ve Ganimetler

Fey', mastar olarak "geri dönmek, şekil değiştirmek", isim olarak "gölge veya öğle vaktinden sonraki gölge" manalarını ifade eder. Terim anlamıyla: "gayri müslimlerden alınan haraç, cizye, ticari mal vergisi ve bazı gelirlerdir." Savaş yapmadan alınan mallara *fey*'denir.⁵⁹⁰

Ganimet kelimesinin cemisi ganâim'dir. Sözlükte "bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek" demektir. Terim olarak da; "Müslümanların savaş yoluyla gayri Müslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal" şeklinde tanımı yapılmıştır.⁵⁹¹ Müslümanların, müşriklerden savaş yoluyla elde etmiş oldukları şeylere ganimet denir.⁵⁹²

Haşr Suresi'nin 6-8'inci ayetlerinin hükmüne göre savaş yapılmaksızın düşmandan ele geçirilen mallar da İslam devletinin gelir kaynakları arasında yer alır. Bu kaynak fakir, miskin, yetim veya yolda kalmışlar için harcanmaktadır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de: "Onların mallarından Allah'ın, savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar için siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini, dilediği kimselerin üzerine salıp onlara üstün kılar. Allah'ın her şeye hakkıyla gücü yeter. Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir. Bu mallar özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnudluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir."⁵⁹³ ayetiyle ifade edilmiştir.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰el-İsfehani, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, 390; er-Rafii, *age.*, 170; Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 245.

⁵⁹¹Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 351.

⁵⁹²ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbu*, II, 413; er-Rafii, *age.*, 170-171.

⁵⁹³Haşr, 59/6-8.

⁵⁹⁴Küçükkalay, *agm.*, 37.

Resûlullah'ın hissesi ise vefatından sonra devlet hazinesine kalmaktadır.⁵⁹⁵ Kur'ân'da: "(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: "Ganimetler, Allah'a ve Resûlüne aittir. O hâlde, eğer mü'minler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlüne itaat edin."⁵⁹⁶ diye buyrulmaktadır.

Kur'ân, ganimetlerin kime ait olduğunu açıkladıktan sonra bir hususa dikkat çekmektedir ki, bu da insanların ganimetler yani mallar konusunda anlaşmazlığa düşüp nefislerde bencilliğin hâsıl olduğudur. Buna karşılık Allah, "Eğer mü'minler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlüne itaat edin." ifadesiyle Müminlere takva ehli olmayı, ıslahı yani aralarını düzeltmeyi emretmekte, ganimet yani dünya malı hususunda da izlenecek yolun Allah ve Rasûlünün hükmüne uymak olduğunu bildirmektedir.⁵⁹⁷

Buna göre savaş sırasında alınan ganimetlerde devletin genel bir hakkı vardır.⁵⁹⁸ Ganimetler İslam devletinin mali kaynaklarından birini teşkil eder.⁵⁹⁹ Aynı surenin 41. Ayetinde: "Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beştebiri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir..." buyrulur. Bu hüküm hususileştirilmiş, böylece devletin payı beşte bir olarak tesbit edilmiştir.⁶⁰⁰ Burada surenin birinci ayetindeki husus teyit edilerek Müminler, Allah'ın ganimetlerin paylaşılması konusundaki hükmüne mutlak surette uymak ve teslimiyet göstermeye çağrılmaktadır.⁶⁰¹

Hicretten sonra ilk alınan toprak Hz. Peygamber'e ihanet etmeleri sebebiyle Yahudi kabilesi olan Benî Nâdir'e ait olup ellerinden alınan arazidir. Resûlullah (sav) bu araziye dağıtmamış, gelirlerini fakirler, yetimler ve yoksullara sarf edilmek üzere kendi emrinde bırakmıştır.⁶⁰²

⁵⁹⁵ er-Rafii, *age.*, 170.

⁵⁹⁶ Enfâl, 8/1.

⁵⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 229-232.

⁵⁹⁸ Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 246.

⁵⁹⁹ Küçükkalay, *agm.*, 35.

⁶⁰⁰ Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 246.

⁶⁰¹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 3-8.

⁶⁰² Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 246.

Fey' gelirlerinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in ganimet mallarından olan hissesi de vefatından sonra devlet hazinesine kalmıştır.⁶⁰³Bütün bunlar açıkça göstermektedir ki İslam'da fakirliğin ortadan kaldırılması için muhtaç insanları destekleyecek tüm hal çareleri ilke olarak ortaya konmuştur.⁶⁰⁴

3.2.1.4.2. Gönüllü İnfak

İnfâkın bir de gönüllü olanı vardır ki mükelleflerin bunu yerine getirme hususunda dinen bir mecburiyeti yoktur. Bireyin kendi vicdanınakalmıştır. İnfâkın miktarı, veriliş usulü ibadeti ifa edene bağlıdır.

Bu hayrın gayesi zorunlu infâkta olduğu gibi bireyler arasında uhuvveti kuvvetlendirmek, yardımlaşma ve dayanışma duygularını her an canlı tutup toplum içinde muhtaçların, yoksulların ihtiyaçlarını temin ederek onların da insan onuruna yakışır tarzda yaşamalarını sağlamaktır.⁶⁰⁵ Bu bölümde, gönüllü infâkın en bilinen, en yaygın olanı sadakadan başlayarak ele alacağız.

3.2.1.4.2.1. Sadakalar

Sadaka (الصَّدَقَةُ): lügatte sıdk (الصِّدْق) mastarından türemiştir. *Sıdk*,“yalanın zıddı olan doğruluk, (haber) gerçek olmak” manasına gelir. *Sadakaise*;“doğruluk, şecaat, kemal” anlamlarına gelir.

Sadaka kelimesi terim olarak; Allah rızası için fakire, miskine veya diğerk muhtaçlara gönüllü olarak yapılan, ihsanla verilen şeydir.⁶⁰⁶ Bir başka tanımı da şöyledir: “Allah'tan sevap beklentisi ile yapmış olduğumuz şeydir.”⁶⁰⁷Tasadduk da sadaka vermek manasındadır.⁶⁰⁸

Sadaka, doğruluk ve sadakat manasındaki “Sıdk”tan gelince; “kişinin imanındaki doğruluğuna ve samimiyetine, Allah'a olan sevgisine ve sevabına olan inancına bir delil

⁶⁰³ er-Rafii, *age.*, 171.

⁶⁰⁴ Küçükkalay, *agm.*, 35.

⁶⁰⁵ Yürekli, *age.*, 103.

⁶⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 214-215; Firuzabâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, III, 2-3; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VI, 403; Cevherî, *Mu'cemu's-Sihâh*, 584; Ali Duman, “Sadaka”, *DİA*, XXXV, 383.

⁶⁰⁷ Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 132.

⁶⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 216.

olduğu için bu ismi almıştır.⁶⁰⁹ İsfehânî bu kavramı; “sözün hem kalpte olana hem de haber verilene uygun olmasıdır.” şeklinde ifade etmiştir.⁶¹⁰ Sıdk, bir yönüyle imanî, bir yönüyle de kalbîdir. Sadaka da bunun amelî boyutunu oluşturur. Bir başka ifadeyle biri imanî diğeri de amelî temsil eder. İmandan sonra amelde bulunmak lazımdır ki bilhassa infâkta bulunmak gerekir.⁶¹¹

İslam dini, sadece namaz, hac, oruç ve kul ile Allah arasında gerçekleşen münasebetleri ibadet olarak telakki etmemiş, bilakis ibadetin sınırlarını daha genel, daha kapsamlı tutmuştur. Bu anlamda sadaka, sadece fakirlere yapılan yardımlar değildir.⁶¹² İslam, Müslümanın doğru ve güzel olan her bir davranışını da sadaka olarak kabul ettiğinde⁶¹³ Müminleri gönüllü olarak tasaddukta bulunmaya teşvik etmiştir.⁶¹⁴ İnsanların elindeki imkânlar nispetinde bu yolda gelirinden sarf etmeyi emretmiştir. Yapılan bu harcamaların nefsin kötülüklerinden arınması ve gühanlardan temizlenmesi olarak kabul edilmiştir.⁶¹⁵ İnfâktan kaçınmanın ise cemiyeti tehlikeye atacağına bilinmesini istemiştir. Çünkü infâk yapılmazsa sosyal bünye çözülmeye uğrar. Toplumda fakirlere yardım edilirse, millet fitnelerden korunmuş olmaktadır.⁶¹⁶

İslam, birey ve toplumun sosyal yönden de yücelmesi, mutedil dengeli bir toplum inşası için fertlerin ihtiyaç duyduğu emir ve yasaklar, ilkeler getirmiş, bunlarla bireyin imarını, böylece toplumun imarını hedef kılmıştır. İşte bu prensiplerden biri de Allah yolunda harcamada bulunmaya, yani infâka teşviktir. Kur’ân ve Sünnette sadaka vermeye teşvik eden, Müminlere infâk alışkanlığı kazandırmak isteyen nice ayet ve hadis vardır.

Kur’ân-ı Kerim Bakara Sûresi’nde birbirini izleyen pasajlar halinde 14 ayette genel olarak infâk, özelde sadaka konusu işler ve Allah yolunda hayır yapmaya çağırır. İnananların infâka teşvik edildiği bu ayetlerin birinde şöyle buyrulmuştur: “*Mallarını*

⁶⁰⁹ Yürekli, *age.*, 104.

⁶¹⁰ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur’ân*, 280.

⁶¹¹ Temel, *age.*, 30.

⁶¹² Ebû Zehrâ, *İslâm’da Sosyal Dayanışma*, 101.

⁶¹³ Temel, *age.*, 31; Tabakoğlu, *İslâm ve Ekonomik Hayat*, 37.

⁶¹⁴ Ebû Zehrâ, *İslâm’da Sosyal Dayanışma*, 194; Temel, *age.*, 31; Yürekli, *age.*, 104; Ebû Zehrâ, *İslâm’da Toplum Düzeni*, 251; el-Mübarek, *İslâm’da İktisat Nizamı*, 207.

⁶¹⁵ Ebû Zehrâ, *İslâm’da Toplum Düzeni*, 251.

⁶¹⁶ Ebû Zehrâ, *İslâm’da Sosyal Dayanışma*, 194.

gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.”⁶¹⁷

Kur’ân’da bir başka ayette iyiliğe ermenin bir şartı şu şekilde bildirilmektedir: *“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğeasla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”*⁶¹⁸ Burada belirtilen birre ulaşmanın şartı olarak zikredilen “sevdiği şeylerden harcamak”, zekât ve diğer sadaka türlerinde de bulunması gereken bir şart olarak söylenebilir. Çünkü bu şart, muhataplarını bütün işlerinde iyilikte bulunmaya teşvik eden Kur’ân-ı Kerim’in genel ilkelerine de uygun düşmektedir.⁶¹⁹

Hz. Peygamber (asv) ashabını her vesileyle sadaka vermeye teşvik etmiş, Allah rızası gözetilerek yapılan tasaddukun, her hayrın birer sadaka sayılacağını vurgulamıştır. Konumuzla ilgili bazı hadisler şöyledir: Hz. Peygamber: *“Her iyilik bir sadakadır.”*⁶²⁰ Buyurmuştur. Bir başka hadiste de: *“Kişinin ailesi için (harcadığı) nafakası sadakadır.”*⁶²¹ buyurmuştur. Yine bir hadiste: *“Yarım hurmayla (sadaka) da olsa cehennemden korunun. Bunu da bulamazsanız güzel bir sözle (korunun).*⁶²²

Allah Resûlünün bu ifadeleri, Müslümanı her daim eli açık olmaya, başkalarına ihsanda bulunmaya teşviktir ki Mümin için ölçü, *“Veren elin alan elden daha hayırlı”*⁶²³ olduğu düsturudur.⁶²⁴ Hz. Peygamberin sadaka vermeye teşvik etmesinin hedefi, insanların nefislerinin tezkiye eden, cimriliklerini tedavi eden sadakaya onları alıştırmak,

Hz. Peygamberin bu yönlendirmesinin pratikteki karşılığının, Müslümanların az çok demeden başkalarına vermeyi, kapıya gelen insanı geri çevirmeyip ihsanda bulunmayı kendileri için bir ilke bildikleri ve bunu böyle uyguladıklarının görülmesidir.⁶²⁵

⁶¹⁷ Bakara, 2/274.

⁶¹⁸ Al-i İmrân, 3/92.

⁶¹⁹ ed-Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, VII, 189-190.

⁶²⁰ Buhârî, *Edeb*, 33.

⁶²¹ Buhârî, *Meğâzi*, 12.

⁶²² Müslim, *Zekât*, 68.

⁶²³ Buhârî, *Zekât*, 50.

⁶²⁴ Temel, *age.*, 32.

⁶²⁵ Temel, *age.*, 32.

Toplumda sadaka ve benzeri türden sosyal dayanışmayı sağlayan esaslar gereği gibi tatbik edilmiş olsa, cemiyetin fertleri maddi yardımlaşma, şefkat ve merhamet, kardeşlik gibi ilkelerinin temelini teşkil ettiği bir dayanışmanın hayat bulması mutlak surette mümkün olacaktır. Bu şuurun hâkim olduğu bireylerin, gücü ölçüsünde ve din kardeşinin ihtiyacı nispetinde, onun muhtaçlığını gidermenin lüzumunu hissederek Allah'ın, her daim kendisinin ve toplumun yardımcısı olduğuna inanacak⁶²⁶, bu inançla yapılan bu yardımlar vesilesiyle toplumun muhtaç kesimlerinin ihtiyaçları hep karşılanacak, hatta dilenmeyi bir meslek bilerek yapanlar müstesna kimse bu onursuz duruma düşmek zorunda kalmayacaktır.

3.2.1.4.2.2. Karz-ı Hasen

Karz(القرض) kelimesi lügatte “kesmek, kesip koparmak, karşılık vermek” manalarına gelir. Terim olarak “geri ödenmek üzere verilen mal ya da birine ödünç verme” demektir.⁶²⁷ Karz-ı hasen(قرض حسن), “karz” ve “hasen” kelimelerinden oluşturulmuş bir teriptir. Güzel bir şekilde borç vermek manasına gelen Kur'ânî bir kavramdır.⁶²⁸ Karzın, “güzel” sıfatıyla nitelenmesi yapılan harcamanın riyasız ve dünyevî bir beklenti olmaksızın, sadece Allah rızası gözetilerek, helal maldan yapılmasının lüzumuna ve böylesi bir davranışın güzelliğine işaret içindir. Karz-ı hasen hayır duygusuyla, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapılan her çeşit malî fedakârlığı içine almaktadır.⁶²⁹

İslam'da fakirlerin kaderine terk edilmeyip ihtiyaçlarının temin edilerek onların sıkıntılarının kurtarılması, yaşam seviyeleri ve yaşam kalitelerinin artırılması için teşvik edilen esaslardan biri de “karz-ı hasen”dir.⁶³⁰ Çünkü karz-ı hasen, menfaat beklentisine girmeden, hayır için borç vermek demektir. İmkân sahibi Müslümanın, darda kalan bir Müslümana karşılık beklemeden ödünç vermesidir.⁶³¹ İslam'ın sosyal güvenlik müesseselerinden biridir.⁶³²

⁶²⁶ Ebû Zehrâ, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 188.

⁶²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 70; el-Cevherî, *Mu'cemu's-Sihâh*, 851; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, I/294; Hacı Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA*, XXIV, 520.

⁶²⁸ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 294.

⁶²⁹ Apaydın, “Karz”, *DİA*, XXIV, 521-522.

⁶³⁰ Küçükkalay, *agm.*, 41.

⁶³¹ Zaim, *age.*, 89.

⁶³² Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 294.

Kur'ân-ı Kerim'in önemle üzerinde durup tavsiye ettiği karz-ı hasentabiri altı yerde geçmektedir.⁶³³ Bu konuda Mâide Sûresi'nde namazı kılmaya, zekâtı vermeye, Allah'a güzel bir borç vermeye (karz-ı hasen) teşvik edilen İsrailoğullarından sağlam bir söz (misak) alınırken karz-ı hasenin, bu misak içinde namaz ve zekâtla birlikte zikredildiği, İsrailoğulları döneminden buyana var olduğu⁶³⁴; aynı şekilde Müzzemmil'de de namaz kılmak, zekât vermek ve karz-ı hasende bulunmanın birlikte emredildiği⁶³⁵, Hadîd Sûresi'nde de sadaka veren erkekler ve kadınlardan bahsedildikten sonra karz-ı hasenin sadaka ibadetinden sonra anıldığı anlaşılmaktadır.

Teğâbun Suresi'nde ise; dünya hayatında sahip olunan malların ve evlatların ancak birer imtihan vesilesi olduğu, esas mükâfatın Allah katında olduğu haber verilip herkesin gücü yettiğince Allah'tan sakınıp kendi iyiliği için harcamada bulunması, nefisini cimrilikten kurtarması öğütlenirken, böyle davrananların kurtuluşa ereceği bildirilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: *“Eğer siz Allah'a güzel bir borç vererseniz, Allah onu size, kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah, şükürün karşılığını verendir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir).”*⁶³⁶ Bu ayette, malını ihlasla ve gönül hoşluğuyla Allah'ın emrettiği yerlere harcayan kimseye Allah'ın birden yedi yüze kadar, dilerse daha fazla verip infâk sebebiyle onu bağışlayacağı bildirilmektedir.⁶³⁷

İslam iktisat sisteminde bu günkü ekonomi anlayışına benzer bir kredi müessesesi yoktur. Çünkü İslam iktisadında kredi sadece sosyal bir müessese olarak var olur. Onun da adı karz-ı hasendir. Karz-ı hasen, Allah rızasını kazanmak isteyen bir Müslümanın sosyal dayanışma gayesiyle, üretimde veya tüketimde kullanmadığı fazla gelirini muhtaç olan birinin ihtiyacının karşılanması için ona borç olarak verir. Burada bir ekonomik getiri veya faiz beklentisiyle borç verilmesi söz konusu değildir.⁶³⁸ Karz-ı hasenin kredi sisteminden farkı buradadır. Karz-ı hasen, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı amaç edinirken kredi sadece ekonomik getiriyi amaç edinip esas almaktadır.

⁶³³ Ayetler için bkz. Bakara, 2/245; Mâide, 5/12; Hadîd, 57/11, 18; Teğâbun, 64/17; Müzzemmil, 73/20.

⁶³⁴ Mâide, 5/12.

⁶³⁵ Müzzemmil, 73/20.

⁶³⁶ Teğâbun, 64/15-17.

⁶³⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, V, 347.

⁶³⁸ Zaim, *age.*, 76.

3.2.1.4.2.3. Sadaka-i Cariye (Vakıf)

Gönüllü infâkın şubelerinden biri olup sadakanın en üstünü⁶³⁹, herhangi bir maddi beklenti olmaksızın başkalarının ihtiyaçlarını gidermek gibi ulvî ve fevkalade bir düşüncenin mahsulü olan vakıf⁶⁴⁰: “Bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi”dir.⁶⁴¹

“Menfaati insanlara ait olmak üzere bir aynî, Allah’ın mülkü hükmünde kabul ederek temlik ve temellük’tenebediyen alıkoymaktır.”⁶⁴² Bu tarife göre vakıflar⁶⁴³, sırf Allah rızasını gözeterek varlıklı biri tarafından kurulan ve menfaati tümüyle yoksul veya ihtiyaç sahibi kimselerin yararına tahsis edilmiş müesseselerdir.⁶⁴⁴ Bu müesseseye ait mallarının satılması, bağışta bulunulması veya veraset yoluyla varislere intikal ettirilmesi söz konusu olamaz.⁶⁴⁵

Vakıf kavramı Kur’ân’da geçmemekle birlikte bu anlama gelebilecek kelimelerden olmak üzere “*birr (iyilik yapmak), sadaka, ihsan ve hayır*” gibi ihtiyaç sahiplerine yardımı tavsiye eden kavramların pek çok ayet ve hadiste bulunduğunu biliyoruz.⁶⁴⁶

İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşmayı emreden, fakat günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayı yasaklayan⁶⁴⁷ Kur’ân-ı Kerim’in, iyilik yapmayı, yardımlaşmayı teşvik ettiği ayetlerden birinde: “*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.*”⁶⁴⁸ buyurmuştur. Bu ayette “*Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça*” ifadesi hakkında muhtelif yorumlar yapılmıştır. Burada kastedilenin kişinin sarf ettiği “nafaka” olduğu, bir başka görüşe göre “sevdiği maldan infâkın” kastedildiği söylenmiştir. Bu ayette bahsedilen infâk hakkında üç görüş olsa da en güzel yorumun; infâktan maksadın ister sadaka olsun (farz veya nafîle), isterse olmasın Allah rızası için yapılan bütün

⁶³⁹ Ebû Zehrâ, *İslâm’da Toplum Düzeni*, 255; Yürekli, *age.*, 116.

⁶⁴⁰ Temel, *age.*, 136.

⁶⁴¹ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, XLII, 475.

⁶⁴² Şeker, *age.*, 187; Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1985, 27.

⁶⁴³ Vakıflar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazıcı, aynı eser.

⁶⁴⁴ Kazıcı, *age.*, 28.

⁶⁴⁵ Küçükkalay, *agm.*, 39.

⁶⁴⁶ Kazıcı, *age.*, 47; Şeker, *age.*, 194; Temel, *age.*, 141.

⁶⁴⁷ Mâide, 5/2.

⁶⁴⁸ Al-i İmrân, 3/92.

harcamalar olduğu görüşüdür. İbnü'l-Cevzî, Kadı Ebû Yala'nın da bunu tercih ettiğini söylemiştir.⁶⁴⁹

O halde, ayette “sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe” ifadesinde infâkın genel manada kullanıldığı, burada infâk edilecek şeyin neler olduğu hususunda bir tahsise gidilmediği dikkate alındığında ayetteki infâkın sadaka-i câriyeyi (vakfedilen mallar) de kapsadığını söyleyebiliriz. Nitekim bu ayet nâzil olunca Ensar'dan Ebû Talha (ra) en sevdiği hurma bahçesi olan Beyruhâ'yı kendisi için bir iyilik ve ahirette azık olmasını isteyince Hz. Peygamber'e müracaat etmiş, hurma bahçesini bağışlamak istemiştir. Hz. Peygamber de hurmalığı akrabalarına vakfetmesini söyleyince Ebu Talha hurma bahçesini akrabalarına ve amcaoğullarına dağıtmıştır.⁶⁵⁰ Sahabeden Hz. Osman (r.a.) Rume kuyusunu, Hz. Ömer (ra) Hayber'deki arazisini, Sa'd b. Ubâde'nin annesi adına bir su kuyusuyla bir de bahçesini⁶⁵¹, Enes İbni Mâlik ile Zübyr b. Avvam'ın evlerini, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın babasından miras kalan evden kendi hissesini vakfetmeleri sahabe vakıflarından bazılarıdır.⁶⁵²

Hz. Peygamber bir hadisinde: “İnsan ölünce şu üçü hariç amelleri (onların sevapları)kesilir: Sadaka-i Câriye (faydası sürekli olan hayır), kendisiyle faydalanılan ilim, arkasından dua eden sâlih evlat.”⁶⁵³ Buyurmuştur. Hadis âlimleri burada geçen “sadaka-i câriye”yi vakıf olarak yorumlamış, sadaka devam ettikçe onun sevabının da devamlı olacağına kâni olmuşlardır.⁶⁵⁴ İslam, sadaka-i câriyeye farklı bir yer, ayrı bir ehemmiyet verir. Bu durum bu sadakanın etkisinin kalıcılığından, insanlara olan menfaatinin sürekli oluşundan kaynaklanmaktadır.⁶⁵⁵

Vakıfla ilgili bir başka hadis de şöyledir: Hz. Ömer'in Semğ hurmalığının⁶⁵⁶ tasarrufu hakkında müracaatı üzerine Hz. Peygamber ona: “Bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet. Artık o hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsulü infâk edilir,

⁶⁴⁹İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, I, 420-421.

⁶⁵⁰es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, II, 259-260; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, I, 421; ed-Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, VII, 190.

⁶⁵¹Yürekli, *age.*, 118.

⁶⁵²Şeker, *age.*, 199;Yürekli, *age.*, 118.

⁶⁵³Müslim, *Vasiyyet*, 14.

⁶⁵⁴Kazıcı, *age.*, 48.

⁶⁵⁵Kardâvî, *Fukaralık ve İslâm*, 193.

⁶⁵⁶Semğ Hurmalığı: Hayber'in fethiyle buranın ganimetlerinden Hz. Ömer'in hissesine düşen arazi parçasıdır. Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Çvr. Hikmet Akdemir vd., Siyer Yayınları, İstanbul, 2015, 421-422.

yedirilir.”⁶⁵⁷buyurmuştur. Hz. Ömer de bu malını Allah yolunda cihat eden mücahitler, köleler, misafirler, akrabaları vb. diğer ihtiyaç sahipleri için vakfetmiştir.⁶⁵⁸ İbn Sa’d, İslam’da geliri ilk defa tasadduk edilen vakfın Hz. Ömer’in gelirini infâk ettiği “Semğ” hurmalığının vakfedilmesi olduğunu haber verir.⁶⁵⁹ Resûlullah (asv), Hz. Ömer’e yaptığı bu beyanıyla Müslümanlar arasında vakıf müessesesini fiilen başlatmış, bunun yanında Medine’deki bir hurmalığını İslam’ın müdafaasını icap ettiren işlere, Fedek hurmalığını da yolcuların ihtiyaçlarının karşılanması için vakfetmiştir. İşte bu durum İslam âleminde vakıfların yayılmasında, kısa sürede vakıf kültürünün yerleşmesinde mühim bir âmil olmuştur.⁶⁶⁰ Çünkü insanın fitratında var olan yardımlaşma duygusu dini emir ve hükümlerle beraber daha bir kuvvet kazanır. Müslüman memleketlerinde vakıfların yüzyıllarca toplum hayatında çok mühim fonksiyon icra etmesinin nedenini dinî hislerde aramak gerekir.⁶⁶¹ Zira Müslüman toplumlarında devlet, fakir, muhtaç durumdaki halkın ihtiyaçlarını gidermek zorundadır.⁶⁶² Bu görevin ifa edilmesinde devletin yükünü hafifleten, ona destek olan kurumlar kurulmaya başlanmıştır. İslam âleminde bu manada en yaygın müesseselerden biri şüphesiz vakıflardır.⁶⁶³

Vakıflar, kişilerin elinde biriken malı, stok olmaktan kurtarıp cemiyetin hizmetine dönüştüren yegâne kurumlardan biridir. Bu kurumu ilk kez müessese kimliğine kavuşturan İslam dinidir.⁶⁶⁴ İşte İslam dini vakıf kurumunu kurmakla kalmamış, Müslümanları mallarını yalnızca biriktirip atıl bırakmak yerine fazla olan malın Allah yolunda infâk edilmesini emretmiştir. Öyle ki başkalarına karşılıksız yardım ilkesinden hareketle vücut bulan vakıflar, hemen her alanda, cemiyetin iyiliğine olan her yerde⁶⁶⁵, özellikle vakfın, insanların şiddetle ihtiyaç hissettikleri şeylerde olması gerektiği anlayışından hareketle insanların hem dünya hem de ahirette yararlarına olabilecek hususlarda ölümsüz eserler olarak tesis edilmiştir.⁶⁶⁶

⁶⁵⁷ Müslim, *Vasiyyet*, 15.

⁶⁵⁸ Şeker, *age.*, 195-196; Kazıcı, *age.*, 48.

⁶⁵⁹ İbn Sa’d, *Kitâbü’l-Tabakâti’l-Kebîr*, 422.

⁶⁶⁰ Kazıcı, *age.*, 48-49.

⁶⁶¹ Temel, *age.*, 136.

⁶⁶² Şeker, *age.*, 188.

⁶⁶³ Şeker, *age.*, 189.

⁶⁶⁴ Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslâm*, 268.

⁶⁶⁵ Kazıcı, *age.*, 79.

⁶⁶⁶ Şeker, *age.*, 207-208.

İslam ülkelerinde, sosyal hayatın her alanını kuşatan vakıfların hizmet alanlarını kısaca şöyle örneklendirebiliriz:

“Din Hizmeti Alanında: Cami, mescid vb.; Eğitim ve Kültür Alanında: Medrese, kütüphane vb.; Sivil ve Askeri Alanda: Saraylar, kışlalar vb.; İktisadî Alanda: Çarşılar, bedestenler vb.; Sosyal Alanda: Hastaneler, kervansaraylar, dâru'l-acezeler vb.; Su İşleri Alanında: Çeşme, sebil, su kemerleri, bentler vb.; Spor Alanında: Ok meydanları, spor abideleri vb.”⁶⁶⁷Bütün bunların dışında fakir ve muhtaçların, dul ve yetimlerin her türlü ihtiyacını temin için, borçluların borcunu ödemek için, evlatlık ve hizmetkarların kırdığı eşyanın tazmin edilmesine kadar, hatta sokak köpeklerine ekmek dağıtılması, leyleklere yiyecek teminine varıncaya kadar hayvanların dahi ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla vakıflar kurulmuştur.⁶⁶⁸

Gönüllü infâktan olan vakıflar, İslam dininin sosyal cephesini net bir şekilde, gözle görünür bir şekilde ortaya koymaktadır.⁶⁶⁹Bu kurumun İslam toplumunun sosyal yardımlaşma ve dayanışmasını temin ve tesis eden müesseseler olduğu şüphe götürmez bir durumdur.⁶⁷⁰ Çünkü vakıflar, İslam'ın, Müslümanları, gelirlerini, kesp ettikleri mallarını Allah rızasını kazanma arzusuyla toplum uğruna harcamaya, cemiyette zuhur eden yaraları sarmaya nedenli yatkın olduklarını, İslam dininin hakikaten toplum için gönderilmiş en son ve en mükemmel bir din olduğunun en açık ifadesi, en somut ispatıdır.⁶⁷¹

3.2.1.4.2.4. İsar

Arapça'da îsâr (الإِسَارُ) kelimesi, e-s-r (أَسَرَ) kök fiilinden gelen êsera (أَسْرًا)'dan türetilmiş bir mastardır.⁶⁷²İsâr; “tercih etmek, yeğlemek, bir şeyi bir başka şeyden üstün tutmak, ikramda bulunmak, malını cömertçe vermek” manalarına gelir.⁶⁷³ Terim anlamı olarak îsâr; “kendisinin ihtiyacı olduğu halde başkasını kendisine tercih etmek”

⁶⁶⁷ Kazıcı, *age.*, 81-82 (özetle).

⁶⁶⁸ Şeker, *age.*, 208.

⁶⁶⁹ Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslâm*, 268.

⁶⁷⁰ Şeker, *age.*, 189.

⁶⁷¹ Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslâm*, 268.

⁶⁷² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 53-54.

⁶⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 54; el-Cevherî, *Mu'cemu's-Sihâh*, 28.

manasına gelir.⁶⁷⁴ "ihercFalanı kendime t ettim.": أَنزْتُ فلاناً على نفسي ifadesi de bu anlamdadır.⁶⁷⁵

Kur'ân-ı Kerim: "Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hürsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."⁶⁷⁶ buyurmaktadır.

Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili iki farklı olay anlatılsa⁶⁷⁷ da ayet Medinelî Ensar hakkında indirilmiştir.⁶⁷⁸ Kurtubî'ye göre, burada kastedilenlerin Ensar olduğunda görüş birliği vardır.⁶⁷⁹ Ensar'dan olan bu sahabiler, Hz. Peygamber'in hicretinden önce iman etmiş, Medine'de ikamet ederken kalpleri İslam nuru ile parladığından kendilerine göç eden Mekkeli muhacirleri din kardeşi sayarak onlar için sevgi ve dostluk beslemişlerdir.⁶⁸⁰ Onlar, gerek Benî Nâdir mallarının ganimet malı olarak alınması sırasında, gerekse diğer malların taksimi hususunda muhaciri kıskanmaz,⁶⁸¹ taşıdıkları bu iman ve muhabbet sebebiyle muhacirlere verilen ganimetlere kendileri ihtiyaç içinde olsa bile kalben bir ihtiyaç hissetmeden⁶⁸² ve bu mallara meyletmeden⁶⁸³ yani kendileri fakir ya da muhtaç olsalar bile muhacirlere verilen şeylerden ötürü kin veya haset duygusuna kapılmadan,⁶⁸⁴ kendilerine verilene razı olmuş ve bunu kabul etmiş bir şekilde⁶⁸⁵ muhacir kardeşlerini kendi nefislerine tercih etmek suretiyle son derece cömert davranıp şanlı bir din kardeşliği örneği sergilemişlerdir.⁶⁸⁶

⁶⁷⁴el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, 19.

⁶⁷⁵İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 54.

⁶⁷⁶Haşr, 59/9.

⁶⁷⁷es-Suyûtî, *Lübabu'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, II, 258-259; es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, VIII, 106-107.

⁶⁷⁸el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 145; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 504; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, V, 337; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, V, 145-146; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 15; es-Suyûtî, *Lübabu'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, II, 258-259.

⁶⁷⁹Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 15.

⁶⁸⁰Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, VIII, 3674.

⁶⁸¹Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 17; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, VIII, 212.

⁶⁸²İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, VIII, 213; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, VIII, 3675.

⁶⁸³Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, VIII, 3674.

⁶⁸⁴İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, VIII, 213.

⁶⁸⁵Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 17.

⁶⁸⁶Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, VIII, 3674.

Bu ayette Allah, sosyal hayatta insanlara örnek olması, toplum hayatında başarının sağlanabilmesi için îsâr denilen bu pek asil davranışı,⁶⁸⁷ kâmil mü'minlerin bir niteliği olarak haber vermektedir.⁶⁸⁸ İşte burada biz, *ilk İslam toplumunu, İslam'a kuvvetli bağlılıklarıyla birbirlerine kenetlenmiş, kendisi açken yiyeceğini, susuzken içeceğini, din kardeşlerine veren, kaldığı evi onunla paylaşan ve böylece huzurlu bir İslam toplumunun ilk ve en güzel bir örneğini veren bir toplum olarak görüyoruz.*⁶⁸⁹ Gerçek bir Müslüman maddi menfaatlerde bencilce davranmamalı, başka insanları kendisine tercih etmelidir.⁶⁹⁰ Çünkü onun, kazancından diğer insanlara da harcaması ahlâkî bir husustur. İslam'ın bu insanî yaklaşımını Batı'nın değer yargılarıyla düşünenlerin anlamaları oldukça zor bir durumdur.⁶⁹¹

Yüce Allah, Medineli ensarın bu üstün erdemli davranışları olan îsârını, tüm insanların okuyup örnek alması, ibret alması için onların bu ulvî tutum ve davranışlarını Kur'ân-ı Kerim'de ebedileştirmiştir.

3.2.2. Kur'ân'da Bireyin ve Toplumun Islahı

Âlemde var olan her şeyin belli bir maksadı ve gayesi vardır.⁶⁹² Yaratılış sebebi Yaratan'ına kulluk⁶⁹³ olup bunun için en güzel biçimde yaratılan⁶⁹⁴ insanın bu gayeye ulaşması için kendi haline terk edilip aşağıların aşağısına inmesi İslam'da hikmete uygun değildir. İşte bu yüzden İslam insanın var ediliş hikmetine ve gayesine nail olması için insanı başıboş bırakmamıştır. Kur'ân bu durumu bize şöyle haber vermektedir: *"İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder."*⁶⁹⁵

İslam dininde emir ve yasakların asıl gayesi, kalbin tasfiye edilmesi ve ruhun da tezkiye edilmesidir.⁶⁹⁶ Çünkü din, insanların nefislerini arındırmak, yaratılışlarını

⁶⁸⁷ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 45.

⁶⁸⁸ Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında İsâr (Diğergamlık) Kavramına Verdiği Önem", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, VII, 17, 2006, 34.

⁶⁸⁹ Temel, *age.*, 106.

⁶⁹⁰ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 45-46.

⁶⁹¹ Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında İsâr (Diğergamlık) Kavramına Verdiği Önem", 34.

⁶⁹² Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 15.

⁶⁹³ Zâriyât, 51/56.

⁶⁹⁴ Tîn, 95/4.

⁶⁹⁵ Kıyame, 75/36.

⁶⁹⁶ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 72.

güzelleştirmek, böylece hem kendilerinin, hem de toplumun ahlakını ıslah etmenin ilkelerini ortaya koyup bunları yaşatmak üzere gönderildiğine göre, Allah İslam'da, insanların kendilerini imtihanın şerrinden muhafaza edip ihmali durumunda malın sahibini başına gelebilecek musibetlerden, belalardan koruyacak ve malını hayır için sarf etmek, tasaddukta bulunmak gibi, servetlerin kötülüğünü hayra çevirecek olan ibadet ve çalışmaya taalluk eden birtakım hükümler va'z etmiştir.⁶⁹⁷ Bu sayede insanın eğitilmesi, Rabbinin emir ve yasaklarını bilmesi, sonra da bu bilgileri tavır ve davranışlarında fiilen uygulamasıyla mümkün olabilecektir.⁶⁹⁸ Bu şekilde bir eğitimden geçmeyen insan, fitratında var olan mala düşkünlük, nefsanî arzularına bağlılık, bencillik, cimrilik vb. nitelikleri nedeniyle iktisadî adam (homo economicus)⁶⁹⁹ gibi davranmaya meyillidir.⁷⁰⁰

3.2.2.1. Helal Kazancı Teşvik Edip Haram Kazancı Yasaklamak

Kur'an'a göre, insanlar ihtiyaçlarını karşılamak, geçimlerini sağlamak için çalışırlar. Kur'an, geçimi, insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan rızık olarak ifade eder.⁷⁰¹ Rızık denilen şey Yaratan'ın insanlara bahşettiği nimetlerdendir.⁷⁰² Rızık nimetinin elde edilmesi de ancak çalışmaya, emek sarf etmeye, alın teri dökerek verenin rızasına uygun şekilde kazanılmasına bağlıdır.⁷⁰³ O halde insanoğlunun kazancı helal ve temiz olmalıdır.

Burada bazı hususları ifade etmek gerekir. Bir Müslüman'ın dünya hayatına hâkim olabilmesi için çalışması ne denli önemliyse, kazanç yollarının da helal olması o kadar önemlidir. Kulluğun huzurlu bir şekilde yapılması, tertemiz bir dünyaya sahip olunması

⁶⁹⁷ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 39.

⁶⁹⁸ Zaim, *age.*, 59-60.

⁶⁹⁹ İktisadî İnsan (homo economicus, economicman): "Kendisine sunulan fırsatlara ilişkin mevcut bilgi ve diğer kısıtlar altında önceden belirlediği olası en iyiye ulaşmaya çalışan, çoğu aza tercih eden ve tercihlerinde tutarlı olan birey." Olarak tanımlanmaktadır. "İktisadî İnsan", Erişim Tarihi: 06.07.2019, <http://sozluk.gov.tr/iktisatterimlerisozlugu/iktisadiinsan>. "İslâm ekonomisinin yaklaşımı, insan münasebetlerinde adaletin gerçekleştirilmesi ve başarılması yönündedir. Bunun işlemi tezkiyedir. Bu, ferdî ve içtimaî seviyede bir arınma ve temizlenmedir. Bunun neticesi ise bu dünyada ve ahirette felah, yani başarı ve kurtuluştur. İktisadî siyasette ve iktisadî düşüncede hatırdan tutulması gereken amaçların kabaca sıralaması budur. Batı ekonomisinde hedef serveti arttırmak iken, İslâm ekonomisinde hedef insandır ve "fayda" kavramı ile davranışları bütünleşir." Zaim, *age.*, 52-53.

⁷⁰⁰ Zaim, *age.*, 60.

⁷⁰¹ Yûnus, 10/31.

⁷⁰² Şeker, *age.*, 54.

⁷⁰³ Şeker, *age.*, 55.

tertemiz bir rızka sahip olmaya bağlıdır.⁷⁰⁴ Zira vücuda alınan besin kaynaklarının fizikî ve kimyevî muhtevaları gibi manevî özellikleri de onları gıda olarak alan kişilerin rûhî eğilimleri ve iradeleri üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü kişiliğin oluşumunda helal gıdanın önemli bir yeri vardır. Helal lokma; vücutta hikmet, ilim ve marifeti besler, gönülde Allah aşkı ve sevgisini uyandırır. Helal yiyecek azalınca marifet ve hakikat kaybolur.⁷⁰⁵

Bir başka husus da insanın geçimliğinin, mutlak surette hak edilerek temin edilmiş olması gerektiği hususudur. Bir başkasının hakkı olan kazancın, hak edilmeden elde edilmesi kul hakkıdır. Kul hakkı da İslam'da zulümdür ki zulüm de haksızlık olarak ifade edilmiştir.⁷⁰⁶ Başka insanların hakkı gözetilerek kazanılan gelirse meşru kazanç olarak kabul edilmiştir.⁷⁰⁷

Bu nedenle İslam'da helal kazancın ehemmiyeti büyüktür. Herhangi bir karşılığı bulunmayan kazançların helal ve meşru kabul edilmesi söz konusu değildir. Miras, bağış, vasiyet veya sadaka gibi yollarla ele geçirilen şeyler bunun istisnasıdır.⁷⁰⁸ İşte bu sebepten ötürü dinimizde helal kazanç şiddetle tavsiye edilirken, haram kazanç da aynı şekilde yasaklanmıştır.

Bu yüzden Kur'ân'da bu hususla ilgili bir ayette: *“Artık Allah’ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin. Eğer yalnız O’na ibadet ediyorsanız, Allah’ın nimetine şükredin.”*⁷⁰⁹ buyrulmaktadır. Bu ayette Allah, cahiliye dönemini yaşayan müşriklere sadece Allah'a ibadet edeceklerse, helal saydığı nimetleri yemelerini, onlara nimet olarak verilen şeylere karşı da şükür içerisinde olmalarını emretmiştir. Böylece müşriklere cahiliye türü davranışlardan, bozuk gidişattan kurtaracak yolu göstermiş olmaktadır.⁷¹⁰ Çünkü Allah, insan için ancak zararlı olup kötü olan şeyleri haram kılmış, faydalı olup iyi olan şeyleri de helal kılmıştır.⁷¹¹

⁷⁰⁴Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 202.

⁷⁰⁵Hasan Kamil Yılmaz, “İrfan Geleneğinde Helal-Haram Kaygısı”, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, 13.

⁷⁰⁶Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 204.

⁷⁰⁷Şeker, *age.*, 55.

⁷⁰⁸Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 204-205.

⁷⁰⁹Nahl, 16/114.

⁷¹⁰el-Beyzavî, *Envarü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, III, 424.

⁷¹¹Kardavî, *Temel Nitelikleriyle İslâm*, 184.

Bir başka ayette Kur'an, tüm insanlara hitap etmekte ve şöyle buyurmaktadır: “*Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.*”⁷¹²

Bu ayette de Allah, insanlara helal ve temiz sayılan rızıktan istifade etme, insanın apaçık düşmanı olan şeytanın izlerini takip etmeme konusunda çağrıda bulunmaktadır. Nitekim şeytan insan için sürekli kötülüğü emreder; onu haramları işlemeye, ahlak dışı davranışlarda bulunmaya, Allah hakkında O'nun şan ve şerefine layık olmayan, ulûhiyete aykırı sözler sarf etmeye sevk eder.⁷¹³ İşte insanların şeytanın adımlarını izlemeleri, Allah'ın helal kıldıklarını haram, haram kıldığı şeyleri de helal kabul etmeleridir.⁷¹⁴ Buradaki çağrılar, insanoğlu için çok elzem olup hayati değer taşımakta, müminler için de helal ve harama uygun davranma, şeytanın ilgalarına karşı temkinli olmaya davettir.⁷¹⁵

Bu hususta Hz. Peygamber bir hadisinde: “*En temiz kazanç kişinin elinin emeğidir. Kişinin kendine, ailesine, çocuğuna ve yanında çalışanlara yaptığı masraf, harcadığı para sadakadır.*”⁷¹⁶ buyurmak suretiyle kişinin alın teriyle kazandıklarının Müslümanlar için temiz bir kazanç olup bunun da onun için sadaka, yani bir ibadet sayılacağını belirtmiş, böylece Müminleri helal kazanmaya sevk etmiştir.

3.2.2.2. İsrافی ve Cimriliği Yasaklamak, Cömertliği Teşvik Etmek

Yeryüzünün nimetleri ve zinetleri insanlar için yaratılmıştır.⁷¹⁷ Her insan bu nimetlerden istifade etme konusunda temelde bütün insanlarla eşit hakka sahiptir. İdeal olan bu hakkın dengeli ve ölçülü bir şekilde kullanılmasıdır. Ancak gerçekte bu böyle olmamaktadır. Çünkü insanda, güzel duyguların yanında çirkin duygular da hep var olagelmıştır. Bu niteliklerden olmak üzere, insan cömertlik yanında cimrilik duygusunu da barındıran bir varlıktır. Cimrilik, insanoğlunun sadece günümüzde görülen karakteristik bir özelliği değildir. Her devirde cimriliğe rastlamak mümkündür.⁷¹⁸

⁷¹² Bakara, 2/168.

⁷¹³ *Kur'an Yolu*, I, 254.

⁷¹⁴ İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, I, 172.

⁷¹⁵ *Kur'an Yolu*, I, 254.

⁷¹⁶ İbn Mâce, *Ticârât*, 2137.

⁷¹⁷ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 301.

⁷¹⁸ Kasapoğlu, *age.*, 28.

Kur'an-ı Kerim bunu şöyle haber vermektedir: “Hiç şüphesiz o mal sevgisi sebebiyle çok katıdır.”⁷¹⁹ Bir başka ayette ise: “De ki: “Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdim. Zaten insan çok cimridir.”⁷²⁰ Ayette insanın bir yönü olan cimriliğinden bahsedilmektedir. İnsan Rabbinin nimetlerine karşı çok cimrice davranır. İnsan mala karşı öyle cimrice hareket eder ki Allah’ın mal ve mülküne dahi sahip olsa yine de tükeneceği kaygısına ve korkusuna kapılır bu durumda da cimrilik eder. İnsan iman ve ahlakı ile kendini terbiye edip iç dünyasını eğitmezse cimriliği onda köklü bir ruh hali, karakter yapısı olarak kendini gösterir.⁷²¹ Bu yapıdaki insanlardan oluşan dünyada da nice insanlar açlıktan ölürken, nice insanlar da çok yemekten hayatını kaybeder duruma gelmiştir.

İslam dini ölçsüz ve yersiz harcama yapmak gibi çok az veya gereği gibi harcamada bulunmamayı da hoş karşılamamıştır. Bunların ilki israf olurken, ikincisi de cimrilik olmaktadır.⁷²² Bahillik (cimrilik), kalpleri katılaştırdığı gibi, insanların merhametini köreltip acımasızlaştıran, insanları dünya hayatında hırs ve tamahın esiri olmaya sevk eden bir duygudur. İsrâf ifrata, cimrilik de tefrite kaçmaktır ki ikisi birden rezilettir. Faziletse ikisi arasında tutulan yoldur ki buna da cömertlik denir.⁷²³

Kur’ân-ı Kerim cimriliği yasakladığı gibi israfı da yasak etmiştir. Zira israf, “inanç, söz ve davranışta dinin, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmak, özellikle mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar için saçıp savurmaktır.”⁷²⁴ Böylece israf, sınırlı kaynakların sınırsızca tüketilmesine sebep olduğundan haram kılınmıştır. İslam’da israfın ve cimriliğin yasaklanması bir takım hikmetlere binaendir. Şöyle ki israf, emeğin ve malın zayi olmasına neden olurken yasak kılınca hak ve hukuka saygı temin edilmiş olur. Cimrilik men edilince de insanın şerefi, saygınlığı korunmuş olur.

⁷¹⁹ Adiyât, 100/8.

⁷²⁰ İsrâ, 17/100.

⁷²¹ *Kur’ân Yolu*, III, 525.

⁷²² Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 107.

⁷²³ Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 107.

⁷²⁴ Cengiz Kallek, “İsrâf”, *DİA*, XXIII, 178.

İslam, insanın ıslahı için cömertliği teşvik etmiştir. Cömertlik de emeği ve malı zayi olmaktan, insanların hakkını ve hukukunu koruduğu gibi insanın şerefini, saygınlığını da korumuş olur.⁷²⁵

Kur'ân'da, israf ve cimrilikten sakınıp orta bir yol tutmak, eli açık olup cömert davranmak Rahman'ın has kullarının bir niteliği olarak haber verilir ki bununla ilgili bir ayette: "*Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.*"⁷²⁶ buyrulmuştur. Kuşeyrî, bu ayetin yorumunda, "kişinin nefsinin nasibini hevası için harcamasını" israf olarak tanımlamıştır.⁷²⁷

Yine Kur'an israf edenler hakkında: "*Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir.*"⁷²⁸ buyurmuştur. Buradaki "ama saçıp savurma" buyruğu hak olmayan yerde harcama yapmak sebebiyle israf etmek demektir. İmam Şafiî (r.a.): "Saçıp savurmak, malı hak olmayan yerde harcamak demektir. Hayır, amelde savurganlık olmaz." demiştir. Cumhuriyet görüşünün de bu şekilde olduğunu Kurtubî nakletmiştir.⁷²⁹

İsraf, günümüzde bir kültür haline dönüşmüştür. Bu kültürün saikiyle hareket eden insanlar "*ben kazandım, ben harcarım...*" mantığıyla yerli yersiz tüketimde bulunmakta, rahat bir şekilde "*ben tok olayım başkası acından ölürse ölsün bana ne...*" tarzında tavır ve düşünce sergileyebilmektedir. Bu durum içtimai hayatta düzenin bozulmasına, insanlar arasında sosyal bağların kopmasına ve "iyilik köprüsü"nü bertaraf olmasına sebep olmaktadır.⁷³⁰

Hâlbuki Allah, insanı yaratmış, onu akıllı, zeki, kabiliyetli kılmış; ona düşünme ve muhakeme yeteneği vermiştir. Böylece insana yüklenen misyon, sahip olduğu bu vasıflarla birlikte yeryüzü kaynaklarını israf da etmeden cimrilik de yapmadan dünyayı imar etmek, bu sayede hem dünyada hem de ahirette gerçek huzura kavuşmak olmuştur.

⁷²⁵ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 107-108.

⁷²⁶ Furkân, 25/67.

⁷²⁷ Ebü'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö.465/1072), *Letâifü'l-İşârât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1971, II, 393.

⁷²⁸ İsrâ, 17/27.

⁷²⁹ Kurtubî, *el-CâmiülîAhkâmi'l-Kur'ân*, X, 161.

⁷³⁰ Zeki Tan, "Yoksullukla Mücadele Bağlamında Başkalarını Yaşatmak İçin Yaşamakta Duygusal Zekânın Rolü Üzerine Bir Deneme", *1. Ulusal İyilik Sempozyumu*, , Elazığ, 20-21 Haziran, 2009, 409.

Fakat insan bu görevi zaman içerisinde unutmuş, dünyayı yaşaması zor bir meskene dönüştürmüştür. Bu durumdan kurtulmak için, bunca nitelikle donatılan insanların çalışıp ürün elde etmesine, hayatta başarılı olmasına engel olan, cemiyetin bünyesini virüs gibi kuşatan illetler vardır ki bunları çok iyi idrak etmek gerekir. Şüphesiz ki bunların başında insana verilen çok kıymetli bir hazine olan zamanın israf edilmesi gelir. Çünkü akıp giden vaktin geri alınması, telafi edilmesi mümkün değildir. O halde Müslümana düşen eldeyken vakti çok iyi değerlendirmek, zamanın kıymetini bilerek hareket etmektir. Bu hususu özlü bir şekilde ifade eden bir atasözünde şöyle denilmiştir: *“Yakutlar vakitler aracılığı ile satın alınır, fakat vakitler yakutlarla satın alınamaz.”*⁷³¹

İşte Kur’ân, insanların ıslahı için Nisâ Suresi’nin 36’ncı ayetinde insanda bulunması gereken güzel huylara işaret ederek bu huylardan on çeşidini şöyle sıralamıştır: *“Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşaya, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.”*

İslam, Müslümanın mal konusunda mutedil olmasını dilemiş, bunun temini için israfı da cimriliği de yasaklamıştır. Bu konuda genel prensip şöyledir; İslam’a göre israf haramdır. Kazanılan malın helalinden olması esas olup helal malın yersiz, boşu boşuna tüketilmesi günahdır. Kimsenin sahip olduğu mülkü israf etmeye hakkı yoktur. İsrâf gibi sefahat de günahdır. İsrâf ve sefihlik sayılacak her türlü lüks tüketim de günahdır.

3.2.2.3. Bireyleri Kanaatkâr Kılmak

Kanaat, insanın sahip olduğu nimetlere şükredip onlarla yetinmesini bilmesidir. Bu duygunun zıddına sonu gelmeyen istekleri ifade etmesi için hırs denilmiştir. Kanaat, insanın hevâ ve hevesini, arzusunu kontrol eder. Kanaatkâr olmayan insanın nefsi doymak bilmez. Doymak bilmeyen nefis de, kazandıklarını başkalarıyla paylaşmadığı gibi zekâtı ifa etmek, infâkta bulunmak, insanlar arasında sosyal yardımlaşma-dayanışma içinde olmak gibi bir duygu ve düşünceyi de bünyesinde barındırmaz.

⁷³¹ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 72-73.

Kanaat sahibi ise, malını infâk ederken malının zayı olacağını, kendisinin aç olup açığa kalacağını düşünmez. Başkalarının mal ve servetine göz dikmez.⁷³²

İslam'da her türlü gelire karşı kanaatkâr davranması Müslüman'dan beklenen bir husustur.⁷³³ Allah, kimi insanların sarf ettiği emeklerine mukabil hesapsız rızık verirken kimisini bolca nasiplendirir. Kimi insanlara da yeteri kadar verir. Çalışan her insanın kısmetini farklı bir meslek yoluyla nasip eder. Öyleyse Müslüman elde ettiğine rıza göstermeli, nasibi karşısında isyan içinde olmamalı, çok çalışıp tedbiri, tevekkülü elden bırakmamalıdır.⁷³⁴ Çünkü Kur'ân'da: *“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah'a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacak yeri de O bilir...”*⁷³⁵ buyrulmuştur. Allah, rahmeti, kudreti, ilmi, lütfu ve cömertliği sebebiyle, yerin yüzeyinde ya da denizin derinliklerinde yahut kayaların tabakaları içinde ya da göklerde uçmakta olan her varlığın rızıkını taahhüt etmiş, kendi üzerine almıştır. Rızık temin etme yollarını da tüm canlılara öğretmiştir. Burada mananın çok kuvvetli bir ifadeyle zikredilmiş oluşu bunun mutlaka böyle olduğunu bildirmek ve rızık hususunda tevekküle sevk etmek içindir.⁷³⁶

İslami anlayışta kişinin kanaat sahibi olması tevekkül etmesine mani değildir. Tedbir tevekküle, tevekkül de tedbire engel değildir. Sehl et-Tüsterî'nin söylediği gibi tevekkül Hz. Peygamber'in hali, kazanmak ise onun sünnetidir. Bu manada bir çiftçinin tevekkülü takdire şayandır. Toprağa tohumunu saçan çiftçi yerden ve gökten nice afetin gelme ihtimalini bile bile Allah'a tevekkülle ve sünnetullahı dayanarak toprağını sürer, çalışır ve elinde mevcut olan tohumunu bitip bitmeyeceğini bilmediği halde toprağa gömer.⁷³⁷

İnsanoğlu yaratılışı gereği dünya metana karşı çok hırslıdır, tamahkârdır. Belki dünyanın tümünü onun olsa gözünü ancak doyurur. Enes b. Mâlik'in (ra.) rivayet ettiği bir hadiste bu husus şöyle ifade edilmiştir: *“Ademoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncü bir vadiyi daha ister. Ademoğlunun karnını ancak toprak doyurur. Allah tevbe*

⁷³² Akar ve Eser, *age.*, 33.

⁷³³ Şeker, *age.*, 65.

⁷³⁴ Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 107.

⁷³⁵ Hûd, 11/6.

⁷³⁶ Hicazî, *Furkan Tefsiri*, III, 92; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, III, 221.

⁷³⁷ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 200.

edenin tevbesini kabul eder."⁷³⁸ İslam dini bu duygunun ıslahı için kişiyi mutedil olmaya sevk eder.⁷³⁹ Bunun için de bireyi kanaatkâr olmaya teşvik eder.

İslam iktisat nizamında kanaatin önemli bir yeri vardır. Kanaat eden Müslüman için esas zenginlik gönül zenginliğidir.⁷⁴⁰ Hz. Peygamber: "*Zenginlik mal çokluğu değil gönül tokluğudur.*"⁷⁴¹ buyurmuştur.⁷⁴² Çünkü kanaatkâr Müslüman, dünya malı, mülkü ya da servetinin gerçek mutluluğu sağlayamadığını bilir. Bu şuurla az mala sahip olsa da buna kanaat edip mutlu olmasını da bilir. O, dünya malının cazibesine tutulmadan elinden çıkana üzülmez, sahip oldukları sebebiyle de tamahkâr olmaz. Elinde olanla yetinir. Kazancının helal ve temiz olması için hassas davranır. Haram kazançlara tevessül etmez. Kanaat onun için bitmek tükenmek bilmeyen bir hazine mesabesindedir.⁷⁴³ Müslüman kişinin vicdanı, fahiş miktarda kâr elde edilmesine de bir malın etiket fiyatından fazla fiyatla satılmasına da rıza göstermez. Zira o, kendi için arzu etmediği bir alışverişe, Müslüman kardeşi için de razı olmaz. Malın kusurunu gösterir.⁷⁴⁴ Kötüyü iyi diye satmaz. Ticaret ahlakının hakkını verir. Çünkü o kanaatkârdır. Gönlü kadar gözü de toktur.

3.2.2.4. Sosyal Refahı Artırmak

Refah, toplumda gelirin fertler arasında dengeli bir şekilde dağılması, yaşam kalitesinin artması, sosyal güvenlik toplumdaki her kesiminin pay almasıdır. Refah yaygınlaştırılınca bireylerin zaruri ihtiyaçlarını ve kazanmak durumunda oldukları malları elde etmek için harcadıkları emek azalacak, kendilerine ayıracakları vakit de bir o kadar çoğalacaktır.⁷⁴⁵

İslam dini çalışıp kazanmayı ibadet gibi sevaba sebep bir amel olarak nitelendirip teşvik etmiş, kamu menfaati zaruri olmadıkça mülkiyete sınır koymamış, fakat israf ve tebzire kaçan harcamaları da kısıtlamıştır.⁷⁴⁶ Çünkü İslam çalışıp kazanmanın hedefi bazı insanları bolluk içinde yaşatmak, bazılarını yokluk içinde kıvrandırmak değildir.

⁷³⁸ Müslim, *Zekât*, 116.

⁷³⁹ Kardâvî, *Fukaralık ve İslâm*, 24.

⁷⁴⁰ Tabakoğlu, *İslâm ve Ekonomik Hayat*, 19.

⁷⁴¹ Buhârî, *Rikâk*, 15; Müslim, *Zekât*, 120; İbn Mâce, *Zühd*, 9.

⁷⁴² Şeker, *age.*, 65.

⁷⁴³ Akar ve Eser, *age.*, 33.

⁷⁴⁴ Şeker, *age.*, 65.

⁷⁴⁵ Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 372.

⁷⁴⁶ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 201.

İslam dini, tam anlamıyla toplumda refahtan herkesin nasiplenmesini, tabandan tavana her kesimin insan onuruna yakışır bir seviyede yaşam standardına kavuşturulmasını arzu eder.⁷⁴⁷

İnsanoğlu zengin olmak ister, fakir olup yoksulluk içinde ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başkalarına muhtaç durumda yaşamayı arzu etmezler. İnsanlar ve toplumlar her daim rızıklarını garanti etmek isterler.⁷⁴⁸ Refah içinde, bollukta yaşamayı dilerler. İslam, refahı artırmak için mal konusunda cimriliği zemmetmiş, cömertliği ise teşvik etmiştir.⁷⁴⁹ Her bireyin helal ve temiz olan rızıklardan istifade etmesini istemiş, toplumu oluşturan fertlerin dünya hayatında yararlanmak istedikleri nimetlerden mahrum kalmalarını asla arzu etmemiştir.⁷⁵⁰

Kur'ân, insanların manevi/ruhi ihtiyaçlarının temin edilmesi kadar maddi ihtiyaçlarının da karşılanmasını öngörmüştür. Toplum bireylerinin maddi yönden desteklenmesi, refah seviyelerinin artırılması için İslam'da sosyal yardımlaşma mekanizmaları birincil öneme sahiptir. Kur'ân, sosyal dayanışma için de elde bulunan servetlerin adil, dengeli bir şekilde paylaşılmasını, atıl bir halde bırakılmamasını teşvik etmiştir. Bu beyanda şu ayetleri örnek olarak vermek istiyoruz: “ *(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapın. Şüphesiz, Allah iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.* ”⁷⁵¹

“*Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.* ”⁷⁵²

“*Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.* ”⁷⁵³

⁷⁴⁷Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 181.

⁷⁴⁸Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 374.

⁷⁴⁹Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, 280.

⁷⁵⁰Temel, *age.*, 26.

⁷⁵¹Bakara, 2/195.

⁷⁵²Bakara, 2/274.

⁷⁵³Nisâ, 4/36.

Bir başka ayette ise: “İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılsınlar, hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar.”⁷⁵⁴

Burada sunulan ayetlerde de açıkça görüleceği üzere Kur’ân, servetin belli ellerde toplanıp kalmasını istememekte, bununla birlikte malların Allah rızası için gizli veya açıktan hak sahiplerine tevdi edilmesini emretmekte/tavsiye etmektedir. Buna göre Müslüman, sahip olduğu serveti kendisi ve üzerinde nafaka yükümlülüğü olan kimseler için sarf etmek durumundadır. Elindeki malın zekâtını da vermek zorundadır.⁷⁵⁵ Nitekim İslam’da zekât, zenginlerin devlete ödemekle mükellef oldukları mecburi vergilerden⁷⁵⁶ olup fakir ve yoksul kimselerin ihtiyacının giderilmesi, rızıklarının bollaştırılması için emredilmiştir.⁷⁵⁷ Zekâtların dağıtımı da devletin ifa etmek durumunda olduğu görevler arasında sayılmıştır. Çünkü bu yardımla fakirin sadece karnının doyurulması değil hayat seviyesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır.⁷⁵⁸

Müslüman kişi servetini kurban kesmek, sadaka vermek ya da hac ibadeti için harcamaktadır ki burada zikredilenler servetin harcanmasını, başkalarına dağıtılmasını temin etmektedir. Bunun gibi mali her çeşit yardımla İslam Müslümanları başkalarına el açıp dilenmekten kurtarmaya dönük tedbirler almıştır. Bu beyanda vakıf, adak, kefare, diyet vb. kurumlar servetin muayyen kişilerin elinde dolaşıp durmasına mani olan, toplumsal adaleti temin eden, mülkiyeti geniş kitlelere yayıp refahı artıran sosyal tedbirlerdir.⁷⁵⁹

⁷⁵⁴ İbrâhim, 14/31.

⁷⁵⁵ Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 201.

⁷⁵⁶ Yeniçeri, *İslâm’da Devlet Bütçesi*, 376.

⁷⁵⁷ Temel, *age.*, 26.

⁷⁵⁸ Temel, *age.*, 26-27.

⁷⁵⁹ Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, 201.

SONUÇ

Varlıklar arasında insan “*eşrefi mahlukattır.*” Allah (c.c.), insanı yeryüzünün halifesi olarak seçmiş, yeryüzünde var ettiği nimetlerin hepsini bu şerefe layık görüp üstün kıldığı insan için yaratmıştır.⁷⁶⁰ Yarattığı insanı da başıboş bırakmamış⁷⁶¹, ona verilen nimetlerde insanı farklı şekillerde imtihan etmiştir. Bu imtihan yollarından biri de insanoğlunun birbirine göre derece derece üstün/farklı kılınmış olmasıdır.⁷⁶²

Bu farklılıktan biri de, dünyada kimi insanların fakir, kimi insanların da zengin olmasıdır. Allah dileseydi her insanı zengin yapar, hiç kimseyi de fakir bırakmazdı. Fakat Allah, insanların rızıklarını farklı farklı takdir etmiştir. Kur'an'da bunun sebebi insanın yeryüzünde azgınlık etmesinin önüne geçmek⁷⁶³, bir başka sebep de insanların birbirlerine iş gördürmeleri olarak açıklanmıştır.⁷⁶⁴ Zira toplumsal hayatın dengeli, düzenli ve ölçülü bir şekilde devam ettirilmesi insanların farklı zenginlikte olması ve rızık temini için farklı meslekleri icra etmesine bağlıdır. Fakir zenginin parasına, zengin de fakirin emeğine muhtaçtır. Her ikisinin de sahip olduklarını içtimai hayat içerisinde karşılıklı rızaya göre paylaşması, sosyal hayatın sürdürülebilir olması için sünnetullahın gereğidir.

Dilencilik, insanoğlunun hayat serüveninde hemen hemen her toplumda, her zaman ve mekânda bir şekilde var olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıçta fakir, yardıma muhtaç insanlar bu yola tevessül edip ihtiyaçlarını bu sayede karşılarken, zamanla bu olgu içtimai hayatın günden güne artan bir sorunu haline gelmiş, farklı dinlerde de dilencilik belirli bir yer edinmiştir. Hatta dilenen insanlara bir şeyler vermek, onları boş çevirmemek övülen, güzel görülen bir davranış kabul edilmiş ve desteklenmiştir. Bu nedenle dilencilik, zaman içerisinde insanların merhamet duygularına seslenerek onların vicdani duygularının istismar edilmesiyle bir takım maddi menfaat elde edilen bir meslek olarak algılanır olmuştur.

⁷⁶⁰ Bakara, 2/28-30.

⁷⁶¹ Kıyâme, 75/36.

⁷⁶² En'âm, 3/165,

⁷⁶³ Şûrâ, 42/27.

⁷⁶⁴ Zuhruf, 43/32.

Kur'ân-ı Kerim, fakirlik problemine kayıtsız kalmamış, Mekke'de fakir kesimden olan yoksullar, köleler ve yetimlerin hor ve hakir görülüp aşağılandığı, haklarının gasp edilerek her türlü zulmün reva görüldüğü bir zamanda onlara değersiz bir insan muamelesi yapılmasını, yetimin malının zulümle yenilmesini yasaklamış, böyle kimselerin çılgın bir ateşe gireceklerini haber vermiş⁷⁶⁵, dilenciye ağır, kaba söz söylenmesini yasaklamış, Hz. Peygamber'in şahsında bütün inananlara dilenenin/isteyenin azarlanmadan elinin boş çevrilmemesi, bilakis onun doyurulup ihtiyacının karşılanması, bu mümkün olmuyorsa hiç olmazsa güzel sözle muamele edilmesi görevlerini yüklemiştir.⁷⁶⁶

Kur'an'da Mekke döneminde inen Zâriyât ve Me'âric Sûrelerinde sâilin (dilenci) insanların malları üzerinde bir hakkının olduğu ifade edilmiştir.⁷⁶⁷ Medine'de nazil olan Tevbe Sûresi'nin 60'ıncı ayetiyle zekât ibadeti İslam'da bir müessese haline getirilmiş, kendilerine zekâtтан pay verilecek kimseler sayılmıştır. Fakat burada dikkat çeken husus bu ayette dilenen/isteyen kimseler zekât verilecek sınıflar arasında sayılmamaktadır. Dolayısıyla dilencinin hakkının mutlak olmayıp bu kimselerin çalışmaları gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü İslam'da tembelliğe yer yoktur. İnsanın rızkını elde etmesi için çalışması esastır. İslam, tembelliği hoş karşılamamış, insanların ihtiyaçlarının temin edilmesi, bu şekilde Allah'ın verdiği nimetlere sahip olunması, toplumsal yapının sağlam bir şekilde ayakta durabilmesi için emek sarf ederek ve alın teri dökerek çalışmayı özendirmiş, bizzat teşvik etmiştir.⁷⁶⁸

Kur'ân'ın, bir yandan çalışmayı, böylece servet edinmeyi, kazandıklarından, sahip olduğu şeylerden de Allah yolunda harcama yapmayı teşvik ederken, diğer yandan sınırsız zenginleşmeyi, servetine servet katmayı da teşvik etmediği bilinmektedir. Nitekim infâk ibadetiyle Kur'ân, muhtaçların haklarının gözetilmesini temin etmek için bu yönde teşvik ederken, muhtaç insanların mali yönden desteklenmesini, başkalarına el açıp miskince dilenmesinin önüne geçmiş olmakta, aynı şekilde servet sahibi kimselerinde aşırı derecede mal stok ederek ölçüsüz bir şekilde zenginleşmesinin önünü

⁷⁶⁵ Nisâ, 4/10.

⁷⁶⁶ Duhâ, 93/10.

⁷⁶⁷ Zâriyât, 51/19; Meâric, 70/25.

⁷⁶⁸ Necm, 53/39.

olarak ekonomik anlamda sosyal refahı artırmakta, böylece bireyler arası uçurumların doğmasına da engel olmaktadır diyebiliriz.

Kur'ân-ı Kerim, bedeni ibadetlerden ziyade mali ibadetlere ve konulara daha fazla yer verir, her durumda infâk etmeye, îsarda bulunmaya teşvik eder, bu durumu muttaki insanların onları diğer insanlardan ayıran temel niteliklerinden biri olarak ifade eder. Çünkü Kur'ân'ın, zorunlu ya da gönüllü olsun bütün infâk çeşidiyle sayısız ferdi ve sosyal hedeflerinden söz etmek mümkündür. Fakat burada en önemli hedefin Kur'ân'ın muhatabı olan insanların nefislerini arındırmak/tezkiye etmek, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı da onlar için bir kültür, bir alışkanlık haline getirmek olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Kur'ân'ın ifadesiyle ıslah olmuş, felah bulmuş muttaki kimseler bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar.⁷⁶⁹

⁷⁶⁹ Al-i İmrân, 3/134.

KAYNAKÇA

Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mucemu'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, El-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, 1983.

Akar, Muhlis “Kazançta ve Tüketimde Helal Gıda Duyarlılığı”, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

Akar, Muhlis ve **Eser**, Ercan, *Zekâtı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, Ribat Yayınları, Konya, tsz.

Apaydın, Hacı Yunus, “Karz”, *DİA*, XXIV, 520.

Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

Asım Efendi, Seyyid Ahmed, *el-Okyanusul Basît fî Tercemet-i Kâmusu'l-Muhît*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

Atik, Kemal vd., *İslamî Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.

Bardakoğlu, Ali, “İslam’da Kurban”, *DİA*, XXVI, 436.

Beşer, Faruk, İslam’da Sosyal Güvenlik, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

- *İslam’da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1991.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1965.

Birtek, Fatih, “Dilencilik Suçu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, V, 2, 2014.

el-Beğavî, Hüseyin b. Mesûd, *Meâlimü't-Tenzîl*, (Tahk. Muhammed Abdullah en-Nemr), Dâru Tayyibeti'n-Neşr, Riyad, tsz.

Beşer, Faruk, *İslam’da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1991.

el-Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2008.

el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1996.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim, *Sahîh-u Buhârî*, Dâru İhyâit-Turâsil-Arabiyye, Beyrût, tsz.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan Tefsiri*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1969.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Mu'cemu's-Sıhah*, Dâru'l- Ma'rife, Beyrût, 2007, (haz., Halil Me'mun Şeyhan).

İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Dimeşk, tsz.

el-Cezîrî, Abdurrahman, *Kitabu'l-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986.

Coşkun, İsmail ve **Erkilet**, Alev, "İstanbul Halkının Dilencilik Olgusuna Bakış Açısı", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010.

el-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, *Kitabü't-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1983.

Çağrı, Mustafa, "Kesb", *DİA*, XXV, 302-303.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Dâru İhyâit-Turâsil-Arabiyye, Beyrût, tsz.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.

Demirkol, Nihat, "Nezr Kavramı Üzerine Semantik Açından Bazı Değerlendirmeler", *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu*, Iğdır, 30 Kasım, 2018.

Demirtaş, Mehmet, "Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (Otam)*, XX, 2006, 91.

ed-Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîru'l Hadîs*, Dâru'l-Ğarbu'l-İslamiyye, Beyrut, 2000.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2009, I.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

Duman, Ali, "Sadaka", *DİA*, XXXV, 383.

Durmuş, İsmail, "Mesel", *DİA*, XXIX, 293.

Dursun, Davut, *İslam'ın İlk Döneminde Zengin-Yoksul İlişkileri ve Zekât*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1983.

Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Devleti'nin Dilencilere Bakışı (Bursa Örneği)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ysz., 2008, I, 292.

Erbay, Celal, “Nafaka”, *DİA*, XXXII, 282-285.

Eren, Şadi, *Kur'an ve Toplum*, Zafer Yayınları, İstanbul, 1998.

Erkal, Mehmet, “Zekât”, *DİA*, XLIV, 197.

- “Ganimet”, *DİA*, XIII, 351.

Ersoy, Arif, “Milli Kültürümüzde Yardımlaşma ve Dayanışma Geleneği”, *Yoksulluk Sebepleri ve Çareleri Sempozyumu*, Ankara, 2-3 Nisan, 2005.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir* İşaret Yayınları, İstanbul, 1996, (trc. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk).

Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, *DİA*, VII, 17.

el-Ferahidî, Ebû Abdirrahmân Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2004, (Tahk: Davud Sellüm).

el-Ferrâ, Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (h. 207), *Meâni'l-Kur'an*, Dâru's-Surûr, Beyrût, tsz., (tahk. Ahmed Yusûf Necâtî, Muhammed Alî Neccâr).

Firuzabâdî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1986.

Güç, Ahmet, “Kurban”, *DİA*, XXVI, 432-435.

Günay, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *DİA*, XLII, 475.

el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Muhammed b. Mesud es-Semîn, *Umdetu'l-huffâz fi tefsiri eşrafi'l-elfâz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1996, (tahk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd).

Haşimi, M. Ali, *Kur'an ve Sünnete Göre Müslüman Toplumu*, Risale Yayınları, İstanbul, 2005, (Çev. M. Beşir Eryarsoy).

Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1986.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî, *En-Nehru'l-Hâr mine'l-Bahri'l-Muhît*, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1995, (Tahk. Doktor Amr el-Esed).

Heyet, *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

Heyet, *Kur'an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Heyet, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav Ofset Tesisleri, İstanbul 1981.

Heyet, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1988.

Hicazî, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri*, İlim Yayınları, İstanbul, 1989, (Trc. Mehmet Keskin).

el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb (ö. 502), *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, (Tahk., Muhammed Halîl Aytânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 2014.

el-Kâdî, Abdul Fettah, *Esbâb-ı Nüzûl*, trc. Salih Akdemir, Fecr Yayınevi, Ankara, 1986.

Kallek, Cengiz, "Miskin", *DİA*, XXX, 183-184.

Kanar, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yayıncılık, İstanbul, 1993.

el-Kardavî, Yusuf, *Temel Nitelikleriyle İslam*, Selam Yayınevi, Konya, 1986.

- *Fukaralık ve İslam*, Akyol Matbaa Ortaklığı, İzmir, 1976, (Trc. Avni İlhan)

- *İslam'da Helal ve Haram*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1974, (Trc. Mustafa Varlı).

Kasapoğlu, Abdurrahman, *Zekât Psikolojisi*, Çıra Akademi Yayınları, İstanbul, 2016.

Katar, H. Mehmet, "Kefaret", *DİA*, XXV, 177.

Kazıcı, Ziya, *İslamî ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1985.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1992.

- *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, (Çvr., Mehmet Keskin).

Koçyiğit, Talat, *Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016.

Koyuncu, Mevlüt, "Velîd I", *DİA*, XLIII, 31.

Kumbasar, Murat, "Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 2008, 136.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1988.

el-Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynü'l-İslam Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifü'l-İşârât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1971.

Kutub, Seyyid, *Fîzilâl'il Kur'ân*, Dâru'ş-Şurûk, Beyrût, 1977.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-ü İbn-i Mâce*, Dâru'İhyâit-Turâsil-Arabiyye, Beyrût, tsz.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, Thrc. Muhammed Fuâd Abulbâkî, ysz., tsz.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâder, Beyrût, tsz.

İmam Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Tevîlâtu'l-Kur'ân*, (Tahk. Ahmed Vanlıoğlu), Mizan Yayınevi, İstanbul, 2005.

el-Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058), *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, tsz.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîr-i Kebîr*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 2003.

el-Mübarek, Muhammed, *İslam'da İktisat Nizamı*, Çığır Yayınları, İstanbul, 1978.(trc. Hüsametdin Cemal).

el-Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîh-u Müslim*, (Tahk. Muhammed FuâdAbdulbâkî), Dâru'İhyâit-Turâsil-Arabiyye, Beyrût, 1991.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen-ü Nesâî*, Dâru İhyâit-Turâsil-Arabiyye, Beyrût, tsz.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekât, Abdullah b. Ahmed, *Tefsîru'n-Nesefî (el-Medârik)*, Pamuk Yayınları, İstanbul, tsz.

en-Neysabûrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Tahk. Ve Takd. İsam b. Abdü'l-Muhsin el-Hameydân, Müesseretü'r-Riyad, 1991.

Ögüt, Salim, "Fidye", *DİA*, XIII, 55.

Özcan, Nuri, "Goygoycular", *DİA*, XIV, 121.

Özek, Ali vd., *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, İslamî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.

Özel, Ahmet, "Adak", *DİA*, I, 337.

Özer, Yunus Emre ve **Yontar**, İbrahim Güray, "Dilencilik Olgusu, Kent Güvenliği İlişkisi ve İzmir Büyük kent Bütününde Dilencilikle Mücadele", *Bir Kent Sorunu Dilencilik (Sorunlar ve Çözüm Yolları) Sempozyumu*, İstanbul, 18-19 Ekim, 2008, 248.

Öztoprak, Mustafa, “Dilencilik Konusundaki Hadislerin Kaynak Değeri ve Rivayet-Dirayet Bütünlüğü Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXII, 2, 2013, s. 83-109.

Parin, Suvat, “Dilencilik Yoksulluk İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3, 2010, 34.

Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur’ân ve Medeniyet*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1996.

Pusmaz, Durak, “Kur’ân’da İsar Kavramı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 2011.

er-Râzî, Ebû Abdillâh Ebu’l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *el-Müştehir bi’t-Tefsîri’l-Kebîr ve Mefâtihu’l-Gayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 1985.

İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, Sıyer Yayınları, İstanbul, 2015, (Çvr. Hikmet Akdemir vd.)

es-Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü’t-Tefâsîr*, Dersaâdet, Mekke, tsz.

Sancaklı, Saffet, "Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, 1, 2001.

- “Hz. Peygamber’in Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında İsar (Diğergamlık) Kavramına Verdiği Önem”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, VII, 17, 2006.

Sarıkaya, Muammer, “Abbasiler Dönemi Arap Edebiyatında Dilencilik ve Dilenci Şairler”, *Bir Kent Sorunu Dilencilik (Sorunlar ve Çözüm Yolları) Sempozyumu*, İstanbul, 18-19 Ekim, 2008.

es-Semerkandî, Ebû’l-Leys İmâmü’l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîru’l Kur’ân*, (Sad. Mehmet Karadeniz), Sezgin Neşriyat, İstanbul, 1996.

Serahsî, Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, 2008, (ed. Mustafa Cevat Akşit, haz. Heyet).

Sırma, İhsan Süreyya *İslam Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.

Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, Ankara, 2003.

Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşadü’l-Akli’s-Selim İlâ Mezâyâ’l-Kur’ân’il-Kerim*, Dâru İhyâu’t-Turâsu’l-Arabî, Beyrût, tsz.

es-Suyûtî, Ebû’l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *ed-Dürri’l-Mensûr fî’t-Tefsîri’l-Me’sûr*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 2011.

- *Lübabu’n-Nükûl fî Esbâbi’n-Nüzûl*, Dâru’t-Turâsi’l-Arabiyye, Beyrût, 2006.

- *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987, (terc. Sâkîp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik).

Şeker, Mehmet, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu Beyne Fenniye'r-Rivâeyeti ve'd-Dirâyetimin İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Mârifet, Beyrût, 2007.

Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadına Giriş*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979.

- *İslam ve Ekonomik Hayat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *el-Câmi'l Beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Mârifet, Beyrût, 1978.

Tan, Zeki, *Kur'ân'ı Anlamada Câhiliyeyi Bilmek*, Ark Kitapları, İstanbul, 2018.

- "Yoksullukla Mücadele Bağlamında Başkalarını Yaşatmak İçin Yaşamakta Duygusal Zekânın Rolü Üzerine Bir Deneme", *1. Ulusal İyilik Sempozyumu*, Elazığ, 20-21 Haziran, 2009.

Temel, Nihat, *Kur'ân'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Toksarı, Ali, "Dilencilik", *DİA*, IX, 298.

Tuna, Korkut ve **Parin**, Suvat, "Kent Yaşamı ve Dilencilik", *Bir Kent Sorunu Dilencilik (Sorunlar ve Çözüm Yolları) Sempozyumu*, İstanbul, 18-19 Ekim, 2008.

Uludağ, Süleyman, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.

Vatandaş, Celalettin, "Dilenciler ve Dilencilik (Sosyolojik Bir Araştırma)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I, 2002.

Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam'da Zekât Müessesesi*, Feyiz Yayınları, İstanbul, 1972.

- *Çalışma Hayatı ve İslam*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1992.

- *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslam*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1992.

- "Fitre", *DİA*, XIII, 160.

Yazgan, Turan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dînî Kur'ân Dili*, T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1935.

Yeğin, Abdullah vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, II, 2201.

Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1984.

- *İslam'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti İlgili Tüm Kurumları ve Günümüze Taşınması*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

- "İslam Öğretisinde Çalışıp Kazanma/Kesb İlkesi ve Emeksiz Kazanç Peşine Düşme Dilencilik ve Benzerlerine Bakış", *Bir Kent Sorunu Dilencilik (Sorunlar ve Çözüm Yolları) Sempozyumu*, İstanbul, 18-19 Ekim, 2008.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsîler", *DİA*, I, 46.

Yılmaz, Hasan Kamil, "İrfan Geleneğinde Helal-Haram Kaygısı", *Helal Kazanç Helal Tüketim*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

Yürekli, Kasım, *Mü'minin Temel Özelliği İnfak*, Ensar Yayıncılık, Konya, 2006.

Zaim, Sabahattin, *İnsan-İslam Ekonomi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1992.

ez-Zebidî, Ebü'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-Arûs min cevâhiri'l- Kâmûs*, ysz., Beyrût, tsz.

ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. Es-Seri b. Sehl Zeccac, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, (Tahk. Dr. Abdulcelîl Abduh Şelebî), Âlimü'l-Kütüb, Beyrût, 1988.

Ebû Zehra, Muhammed, *İslam'da Sosyal Dayanışma*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1969, (Çvr. Ethem Ruhi Fığlalı, Osman Eskicioğlu).

- *İslam'da Toplum Düzeni*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1993, (Çvr. Nurettin Demir ve M. Vesim Taylan)

ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd İbn Ömer el-Hârizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, tsz.

Zuhaylî, Vehbe, *Tefsiru'l-Münîr*, Risale Yayınları, İstanbul, 2005, (trc. Hamdi Arslan vd.).